

ВАТАН
СОВЕТИМУ

АЛМАНАХ Э ЗУБГУН ТАТИ

ВАТАН
СОВЕТИМУ

АЛЬМАНАХ Э ЗУЬГЬУН ТАТИ

Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1974

СЕРНОМЕ

СТИХИГЬО ВЕ МЭГИНИГЬО

Борис Гаврилов Эз гъуьд-гъуьдигьой Серэхь гъунши ме .	3
Сергей Изгияев Гуьлзаде	5
Омон, омон!	5
Эрз сохденуьм	6
Дуьризегьо	6
Яшар Мошняхов Гирошде рузгьой гIэили	14
Мепой дур	14
Туьш дануьсдени	15
Дербенд	15
Яков Ильягуев Чуькле Тофик не Вовка эри Ленин	17
Едигор	17
Соймиши	18
Беньямин Сафанов Баснигьо	
Мар ве сенгъ	19
Корде ве чонгол	19
Мужине ве хэр	19
БэГвече ве туьлки	20
Гъэжеле ве гъилогъ	21
Зоя Семендуева Васал биренге	22
Гъисмет екиним	22
Бейбофое ёр	22
Эйчуь бирей гъэгъри	23
Хъэвесуьруьт Гилядова Бовор нис сохденуьм	24
Гуьлгьо	24
Суьгъбет менг ве астарাগьо	24
Яков Юнаев Ние сохим фурмуш	26
Э хотур пусди	26

ИХДИЛОТГЬО

Хьомол (Е кесег эз повест «Духдер»)	27
Ихдилотгьо (новеллагьо) эз товун Шими Дербенди	
Импортний хэр	34
Се хоснет эн шороб	35
Модлуье гIэруьс	36
Эри гирисдеш одомире биё дуьл бу	37
Хуруз э жигей сэгIэт	38
Беньямин Сафанов Богъдоргьо. (Ихдилотгьо эз зиндегуни колхозчигьой Дербенд)	40
Дуьм гъупии	42
Кемедиё э жигей нимаз	43
Гъимет эн се элуьче	46
Якуб Якубов Нимелите когъоз	48
Абрам Авдалимов Ме туьре гузет мисохум. (Пьеса)	51

СТАТЬЯГЬО

Хьизгьил Авшалумов Е-дуь гоф эз товун статьяй ЯгIэгъуь Агарунов	65
ЯгIэгъуь Агарунов Чуьтар яратмиш бириге литературай тати (еровурдигьо)	65
Беньямин Сафанов Пушойгофи (Эз товун брошюрагьой Д. Шаулов ве Л. Авшалумова)	78
Дабарьё Шаулов Иудаизм (дин-дэгIот жугъури)	78
Людмила Авшалумова Иудаизм (дин-дэгIот жугъури) ве зен	88

СТИХИГЬО ВЕ МЭГНИГЬО

Борис Гаврилов

ЭЗ ГЪУЪД-ГЪУЪДИГЬОЙ СЕРЭХЬ ГЪУНШИ МЕ

Зу сегьери гьер руз себэхь,
Те хурузгьо гъуьгъуь зере,
Белкем зутеш, холей Серэхь
Э куче э сер пэй бире.
Хэйли сохде видов-видов:
Хьэёт рупде, овурде глов,
Чой веноре э симовор,
Дешендени палаз-нимдер,
Гье э куче э зир тутдор.
Ю, Гъимети не Мирвори
Рач нуьшденуьт э меслэхьэт
Э ихдилот ве довори.
Серэхь, сохде шовгю суьфде
Э сер бирор, бирорзере,
Гуфдирени, гьирке сохде:
— Э гьэд эн и келе шегьер,
Офдум-офдум глэйл дошдем,
Э пушошму миро хэгьер,
Гьич эз екиш не пуьрсире,
Не дануьсде, бердуьм дешенд
Глэйл мере дире-дире
Э дес залуме духдер гьэйсер.
Бегьем зери глэйл зердов,
Э тегьер зерде гилов.
— Пой туь ебо, кук туь муно,—
Лэглэ зере, гуфдирени
Зен гъунши ме, Мирвори,
— Гуит гьери ишму ебо,
Э гьейсэглэти глэруьсгьо,
Гьич е хуб-чи семе дери?..
Мереш дешендигьо э муьрс,
Нисди бегем у сеге глэруьс.
Не пин дануьсде, не пелуь.
Дедей ужире духдер гердо
Сула-сула, телуь-телуь.
Дузи э куче тил-тилини,
Темизкори, мигьровуни.
Гуйге гьисди дуз-гьовомер,
Не дур дери, не энгуьл.
Э хуне гьисд бегьем шогь-мар,
Гьер гоф ю огъу-зэхьэр,

Эришму гъурбу хэгьер.
Весси-весси, дие мегу
Дердгьой мере сохди вогу.
Гене Серэхь гуфдирени:
— Э духдер, сеге гІэруьс ме
Эз гьимогъ-дерзе терсирени.
Партал дурри, бисдо куьгъне,
Егъин миё шенуь уре.
Нуьшуь партал соху пелуь,
ГІэруьс ме нисе дануьсде,
Нисди уре у селигъэ.
Гъисди бегем бухчей пелуь?..
Э хори нуьшуь е дэгъ-дэгъэ.
Эге ноге тешд э хори,
Эри шушде у партале,
Согъ руз унжо уре кори,
Мивешенуь хуб талалае.
Те у партал шушде оморе,
Миё вирихуьм ме эз хуне.
Де Гъимети, тоб не доре,
Гуфдирени дуьл хуьшдере:
— Тигъи сохдит дуьлгьошмуре,
Гуш венит гьони ишму мере.
ГІэруьсгьошму деруьт э кор,
Эй шуьвергьо гъисдуьт бирор.
Расде гу туь, жон Мирвори,
Туьреш эз гІэруьс гилени?..
Э завод у инженери..
Уре гъисд вэхд дерзи-кори?
Нисди эхи, жон Мирвори.
Куьгъне партал эй вокурде,
Э гІэруьс туь нис гуьнжуьсде.
Эй туь Серэхь гъич нисди рэхь
Гъечи инжо туь гьер себэхь,
Доворуй гІэруьсе гирде,
Хуьшдере гъечи сук эй сохде.
Де месохит и гофгьоре,
Гирит хуьърмет эн ишмуре
Сохит э кифлет шолумире
Кукгьош эз ишму ранг вегируьт
ГІэруьсгьо деш хубте мибошуьт.

Сергей Изгеев

ГУЪПЗАДЕ

Эри тэгIрифлуье усдо-холибоф Дербенд.

Тегьер шогьир, гуйге, дестон нуьвуьсде,
Чуьн художник, гуйге, шекил вегирде.
Ярашуйгълуь ранг-беранг туь бофде
Холигьоре, усдой Дербенд, Гуьлзаде.

Э ён деде шевгьо-рузгьо туь нуьшдей,
Эз гIэили юруьш коре вегирдей,
Э фегьмевоз энгуьлгьоре туь бофдей,
Бирей усдой холибофи, Гуьлзаде.

Догьгьой Хучни, эже бирей туь келе,
Э гIэили микешери туь шеле,
Оммо чумгьо гуьлгьой мерже винире,
Чуьн холибоф шори сохдей, Гуьлзаде.

Угьо гьемме кумег бирет эй усдо,
Хьэрекети негьогьи пуч не бисдо,
Одлуье нум э лэгIэй хэлгь зу офдо,
ТэгIрифлуье холибофи, Гуьлзаде.

Э ченд улке шинохденуьт усдоре,
Келе хьуьрмет гьисди жофой духдере.
Нум туь доре рачи мэгIни шогьире
ГIуьзетлуье игид жофо, Гуьлзаде.

О, Дербенд ме, туьни шегьер богь-богьче,
Духдерегьой туь рач бофденуьт холиңче.
И мэгIнире э бенд беседе, чуьн хунче,
Бэхш доренуьм усдогьоре, Гуьлзаде.

ОМОН, ОМОН!

Инжо деруьт деде-хэгьер.
Кини унжо, э песой дер?
Туь омореи бивэхд жовон.
Вогошд бура, омон, омон!

Эйчуь сохде, дусд ме, тэгIди?
Егилейге бугу, жовон.
Эй вохурде сохде жэхьди,
ГьейсэгIэт нэгI, омон, омон!

Омбар мепой, хэлгъ мивинуй,
Беднум месох мере, жовон.
Миёв вэхд ю..., ме эн туьнуым,
Сабуьре дор, омон, омон!

ЭРЗ СОХДЕНУЪМ

Эрз сохденуым э туь духдер,
Бисдориге э ме соймиш.
Мигердунум э ченд шегьер
Ве нисохум эй туь гъимиш.

Эрз сохденуым э туь гене,
Мере мегъил туь дуьлпесо.
Биё тэхьно туь э кин ме,
Шогъид герек нисдуьт кесгьо.

Эрз сохденуым э туь, духдер,
Медеше туь э дуьл ме гъэгър.
Зубош туь гу: ме чуй тегьер
Туре, дусд ме, сохумге мегър?

ДУЪРИЗЕГЪО

* * *

Гье гирдуьтгеш гIове бере,
ГIов офдени гене дере.

* * *

Вокошигеш базуь-билег,
Бегем инсон гирдени женг?

* * *

Чор дегиши эн сал гъисдуьт нишоне.
Чор дегиши лир сохденуьт инсоне.

* * *

Биренгъине ве гrome тоб мидуьм,
Божэхъ зене ме э хуне тоб нидуьм.

* * *

Сэхд бисдогеш дервозе,
Пэхъни нибу овозе.

* * *

Бегем гьемме лэгIэ вокурд гуфдире,
Чуьн хоненде гьич михуну мэгIнире?

* * *

Ченд гьэдер рач гьисдгеш Лейли,
Дусд туь нисдге, дуьле меди.

* * *

Шогьирире эй ме хундем келе бэхд,
Бэхилгьой ме беди сохдет э ме сэхд.

* * *

Юкдем мебош, юкдем мебош, ой игид,
Миёв е взхд, туьш мибоши чуьн жилид.

* * *

Сечку тегьер вокурденге партале,
Бегем уре шегьруьстони гуфдире?

* * *

Гьувот бейгьуш дебирени э дирногь,
Эз овчигьо у бирени сэхд уёгь.

* * *

Беди сохде гьисди асант,
Ники сохде гьери туь дан.

* * *

Дор дусдире коругьо,
Бегьер энугь гьисд бугьо.

* * *

Очор гьопу огьуни,
Очор эн дуьл зугьуни.

* * *

Туь, одоми, гуьнжундени гьонуне,
Пес эри чуь зирпой сохде туь уре?

* * *

Не сохдем ме туьре гузет, о гъисмет.
Ки фуьрсори эй ме туьре бевуьрмет?!

* * *

Эгер еки гъисдге рошэгI,
Четин дегиш мибу дивэгI.

* * *

Гъич э шуькест месох руьхшенд,
Усуьзишки уре гъисд дерд.

* * *

Ме дуьл мере э туь доруьм чуьн э дусд,
Оммо эз зир туь векендей эз ме пусд.

* * *

Келе мерд гирдениге дестечуш,
Э гъэд кифлет дестек хуне гъисд гъечуш.

* * *

Хубе гIэдот мунди эйму, догълуьгьо,
Пире дире, сер зерени жовонгьо.

* * *

Пир э межлуьс гоф мигую сабуьрлуь,
Оммо жовон гоф мигую лап хьуьршлуь.

* * *

Эри эн пир жилгъэлегьош гъисди рэхь,
Эри жовон келе илчиш — тенги рэхь.

* * *

Эз жовони те пири,
Пуьмуьр омбар недери.

* * *

Пуьрсиритге чуьни бугьо э гIуьлом?
— Сабуьрлуьи! — мидуьм гъер вэхд ме жугъоб.

* * *

Сабуърлуьи гьисди тегьер эн мозол,
Кими вэхд у хилос сохде эз зовол.

* * *

Эри косиб кепик гьисди ченд монет,
Эй бирегор монетеш нисди гьич хьуърмет.

* * *

Суьфде, те кор сер гирдени, сох фикир.
Песде фикир туь сохдигеш мибу дир.

* * *

Гуфдиримге «жон» эз бед,
Гьич вэхд нирав жун гьелбет.

* * *

Рачи асму чуьшмеи,
Рачи эн дигь чешмеи.

* * *

Э пире вэхд инсон бире гьэдуьрдан,
Э жовони инсон бире лап недан.

* * *

Гьер жовоне гьелбет гьисди войгей ю,
Чуьн Гагарин эй варафде э асму.

* * *

Ченд гьэдер сенгь гурунд гьисдигеш,
Дерд дердежер гурунди деш.

* * *

О, фикиргьо, гуит э ме:
Чуьтам бошум хуб эй гьемме?

* * *

Тевер, мугу, эй согьоти гирисде.
Бирегориш деш зиьдте пул хосде.

* * *

Коре туь ди э дес усдо,
Эзу коре де мевосдо.

* * *

Мерд веногеш килэхь э сер,
Гьинор эн зен мибу звер.

* * *

Ковре асму булут гирдге,
Бегем гьер вэхд ворущ рихде?

* * *

Кор хуьшдере ки сохдеге синемиш,
Гьич мегуит у одоми гьисд чешмиш.

* * *

Ки гьенжиге омбар ичку,
Сохде кор юш мибу сечку.

* * *

Гье зеруьтгеш омбар жару,
Темиз нибу дуьл эн зобу.

* * *

Мигьровуни сохдге духдир эй нечогъ,
Эз дермугьош у зиьдте сохде согъ.

* * *

Эри тембел шохьонгумиш себэхьи,
Э кор эн кес гьер вэхд уре темэхьи.

* * *

Суьрх, эршефи хубе чинуьт,
Энжэгъ угьо сикелуьнуьт.

* * *

Фегьмлуь коре сохде суьрогъ,
Фегьмсуьз бире тегьер эн гьогъ.

* * *

Раче сере гуфдиренуът бикеи,
Оммо данит, уре келе сикеи.

* * *

Тембел ховдусд бире, тегьер эн ою,
Согъэ шев-руз хэбер бире нивою.

* * *

Коре сохде мегу: «Хъэйф».
Бегем туьре небу фегъм?

* * *

Сазендегьо зеренуътге рач, эшгълуь,
Вежесдегор гьелбет гьисди хуб пуллуь.

* * *

Чум чарундге э зереки сазанде,
Дан эрию э и межлуьс хэйр неде.

* * *

Э у межлуьс хонендере овурдге,
Бирач бире недан лэгIэ вокурдге.

* * *

Хонендегьо хундге мэгIни э межлуьс,
Гушдошдегор хуби нуьшдге рач — сессуьз.

* * *

МэгIрекерере мибу э пой поюнде,
Ширин зугъу, фегъмлуь гьисдге томоде.

* * *

Хэржи сохде, нуьшундигеш шорире,
Томодесуьз межлуьс лезет нис доре.

* * *

Тегьер шише дуьл ю очугъ ведини.
Темизе дуьл эри инсон мердини.

* * *

Гоф офдоре, гуфдиренуът эз еки:
— Тегьер шише, дуьл эзу хуьрд гьисд соки.

* * *

Дуь гиле эз деде гьич инсон не бири,
Дуь гиле г'уьломе гьич екиш не дири.

* * *

Сэхьиб хуне гьош-гьобогьлук бисдоге,
Бегем гьуногь гьич мипою унжиге?

* * *

Очугьэ дуьл сэхьибхуне,
Зиёд бире эз г'ош-дуне.

* * *

Керге хуно, эй е хое,
Туьш эдее шэгьгьэ зере.

* * *

Тегьер гьэлхэнд денду дошде зугьуне,
Небуге у гье мибисдо буруне.

* * *

Гуфдиренуът, сэхьиб зугьун бирегор,
Ни офдону э четини ве бигор.

* * *

Зугьунгьоют, гуйге нерме телуьнуът,
Э одоми гофе зобу зеренуът.

* * *

Мол-гьэрере ки дошдеге э говду,
Э суьмерду суьмер эну мидебу.

* * *

Э и г'уьлом чодре-утогь зереним,
Чуьн чуллеме е вэхд гьуногь биреним.

* * *

МэҠнигьой ме тегьер гъэнет мибошуът,
Эз девр, э девр угьо мере мидоруът.

* * *

Эвр эн гьово хиник бугу,
Эзу гьич дуьл хиник нибу.

* * *

Эгер гьисдге руз бугъунти,
Эвр мичаруь э дэгъинти.

* * *

Кими мердгьо килэхь менуът еново,
Эз чуй сохде келегеди, гу ебо?

* * *

Е зен, е мерд хуре бисдо,
Дан берекет хуне офдо.

Яшар Мошияхов

ГИРОЩДЕ РУЗГЬОЙ ГІЭИЛИ

Э, рузгьой гІэили, салгьой гІэили,
Эз сер ме луйнг шенде, чуй зу гиросдит!
Эзу тэхьле рузгьо, ширине рузгьо,
Эри ме чендгъедер ёровурд гьишдит.

Э, вишегьой Гъуьбе, э доггьой Гъуьбе,
Эришму руз-беруз дуьлме гирисде.
Э сер велггьой доргьой, хоригьой Гъуьбе,
Мере, ворущ бире, рихде воисде.

Кулегьой бэгъэлуьи, эжеит ишму?
Жигей телуьгьошму э десгьой ме ве.
Э, жилиде билогъ, э, верфлуье догъ,
Гьеле серинишму э гъэд дуьл ме де.

Дуь дигъле гІэрс рихде, у духдер гьишд рафд,
Э, нуькерей Гъуьбе, туь шотгьод бири.
Иму гьердуь эри туь гьисдим ферзенд,
Хосденуьм, имуре э ёр мигири.

Миём, садбо миём, гьозор бо миём,
Ой Гъуьбе, гьич фурмуш нисохум туьре.
Эз мерге вишегьо, эз сер кулегьо,
Миём эри гешде гІэили мере.

МЕП ПОЙ ДУ

Э у сие чумгьо бэхд мере бесдуьм,
Омбар дерд кешире, омбар гирисдуьм.
Туь эри ме дуьшме, ме гьеле дусдуьм.
Мепой дур, биё товущ чумгьой ме туь.

ГІэрс эн чумгьой ме бисдоруьт лап руьшуьм.
Туьсуьз э е жигеш гьич нинуьшуьм.
Э раче балай туь ме лап соймишуьм.
Мепой дур, биё шори эн дуьл ме туь.

Гьич фурмуш сохде нидануьм туьре,
Муьгьбетлуье дуьлуьм, хосденуьм туьре,
Ме эз жун меш зиёд мидоруьм туьре.
Мепой дур, бош дусд рузгьой гІуьмуьр ме туь.

ТУЫШ ДАНУЪСДЕНИ

Эхъисоб не гирде, giroшди рафди.
Ме эз туь лап дуруьм, туьш дануьсдени.
Раче сергьо э дуьнъёгь чендиш гьисди,
Дуьл ме туьре хосде, туьш дануьсдени.

Э гIуьлом е руз дерд, е руз кеф бире,
Е руз воруш бире, е руз верф бире.
Эге дерд гьисдиге, ди дерд туь мере.
Ме сэхде сурдоруьм, туьш дануьсдени.

Мепуьрс эз у рузгьо, ченд рузгьо giroшд,
Васалгьо черх хурде, томузгьо giroшд.
Эз гIуьмуьргьой имуш ченд салгьо giroшд.
Ме э боле деруьм, туьш дануьсдени.

Биё, софе товуш эн чумгьой ме туь,
Эри ме дуьле нерм сох, жейрон ме туь.
Васал ме туь, шори ме туь, жун ме туь,
Туьсуьз хуьшге доруьм, туьш дануьсдени.

Бендгьой муй туь рачуьт, чуьн гуьл васали,
Шейгьой гьуьзуьргуьлгьо э руй туь вери.
Зу биё, тейте э дул ме жун дери,
Небуге мимуьруьм, туь дануьсдени.

ДЕРБЕНД

Дербенд, туь гьэдиме эз гьемме шегьергьо
Ченд ве ченд садсалигьо giroшди эз туь?
Эз сер туь пар зерет гурунде салгьо,
Ченд жире инсонгьо зигьисдет э туь.

Гьилинжгьо, хэнжелгьо, ухгьо, низегьо,
Оморуьт э сер туь садбо, гьозорбо.
Мол туьре талаш сохдет таланчигьо
Э боргьой девей э сал ю ченд бо.

Вэхьшигьо, хунхургьо чуь коргьош сохдуьт
Туьре э хуней туь не гьишдуьт нуьшде,
Э жомгьой буьруьнжи шоробе хурдуьт,
Эн туь бугеш шороб, э согьи хуьшде.

Октябрь хилос сохд туьре эз дердгьо,
Э хуьшге эрхгьойтуь гIов шори омо,
Э товуш михьтоже чуькле утогьгьо,
Мозолгьо диromo, товуши диromo.

Гъевелире хуно сэхд нисд гъопугъо,
Келе килитгъо неве э дер туь,
Эй шолумихогъгъо ве дусдихогъгъо
Дергъой туь очугъи, э тегьер дуьл туь.

Изму тэгИрифлуье шегьер Дербенд
Туьре жобордгъой, ченд игидгъой,
Э Ватан нум туьре буьзуьрг сохдигъо
Шетиил, Шамсулла, Гуьлбогъоргъои.

Яков Ильягуев

ЧУЬКЛЕ ТОФИК НЕ ВОВКА ЭРИ ЛЕНИН

Бигьил тупе унжо, Толик,
Дениш э ме, ги сере тик.
Сирот Ленин гьисди мере,
Келе хьохмо гьисди уре.

Ленин гьисди вождь эн гьемме,
У эриму гьисди бебе.
Ленин ини, гоф сохдени,
Дуьл имуре дануьсдени.

Э Кремле нуьшди у шор,
Денишире э иму ошгор.
Эри гьемме рэхь бурмунде,
Э коммунизм бурайм зуте.

Унжо Ленин речь мигую,
Чек мизенуьт хэлггьо эй ю.
Ме не туьни те увэхди,
Келе бошим, сохде тэгИди.

ЕДИГОР

Гуфдиренуьт, богъбон уни шор,
Дешенде раче богъэ эз ченд дор...
Зир нибу у гьич, миёв э ёр,
Эри хэлггьо гьишди едигор.
Гуфдиренуьт, мэгИнигьой шогьир,
Э девргьо мизигуьт, нибошут вир,
Чуьнки эри хэлггьо нуьввьсди,
Дестонгьоре у гьоим бесди.
Гуфдиренуьт, гьисдуьт бэхдевер,
У бебе не деде тевесер,—
Гьишдетгьо эз хуьшде хубе овлет,
Гьиметлуьни эз суьрх, мол не девлет.
Гуфдиренуьт, эгъуьлменде ферзенд —
Бебе-дедере сохдени вегирлуь,
Кешиге жофо, доре несигИэт,
Э лэгИэй жэгИмет бире тэгИрифлуь.

СОЙМИШИ

Васал мени, туь бовор сох гуьзел,
Расдире гуфдиренуьм эз гьезел,
Сие чумгьо, гьэлемлуье гьошгьо,
Инчебел, раче дугмее ловгьо.

Гуьл ме туь э гьэриш богь Совети,
Шовго гердо, гофгьой ме согь расди,
Гьеминон ме туь ве серини эн дуьл,
Мозол ме туь, бегьерлуье суьмбуьл.

Астарай ме туь, э торике шев,
Миофум жилгьэре ме нимей шев,
Бовор сох расдуьм, медиром уьзъёгь,
Ни расуь э туь гьич е дирногь.

Э гьэриш дохьоргьой эн верфи,
Хинике гьоегьой жилиди,
Мибошум эри туь руз гьоми,
Эжирей чуьшме, сэхде герми.

Рихдге ворущ, э тегьер дурфу,
Дусд эри туь гьэнетгьо мофу,
Гьуьжуьм туьре мисохум тимор,
Соймиши эз ме веги едигор.

Бёнъямин Сафанов

БАСНИГЬО

Мар ве сенгъ

Мегъ эн томуз оморенге,
Мар эз луле ведиромс.
Э сер эн сенгъ дегешденге,
Жендек эн герм веромо.
Гьетте жендек ю герм бире,
Зугьун эн дураз бисдо.
Мугу: — изму гъувот мере
Э гьер жиге ве гьер вэгІдо,
Ме э гьемме мибирмунум.
Бигьил дануът ме кинуъмге,
Дир не сохде ме мигезуъм,
Э чумгьой ме киш вохурдге.

* * *

Гьеле маргьо вохурденуът
Э гІэрегьой эн инсонгьо.
Кимвэхд угьош герм сохденуът
Эз омбари герми дуьлгьо.

Корде ве чонгол

Корде ве чонгол е жуьфд бирут,
Гьер вэхд екире хосдембируът.
Чонгол эз корде бисдо гъэгьри,
Мугу э дусд ю, сохде нифри:
— ГІэре не доре венжирени,
Мере гьич хэвлет нис гьишдени.
Ме гье эдее кор сохденуъм,
Суьфререш бегьем нис диренуъм.—
Эз гофгьой чонгол гъэгьри бире,
Корде, офдоре, селт вир бире.
Кордере сэхьиб гье гешдени,
Эз е дэхуьлиш нис офдени.
Чонголеш дие нис веноре,
Тэхьно хэйрсуьзи э сер суьфре.
Чонгол э дэхуьл нуьшди хэвлет,
ГІэре не доре де э хифлет.
У евош-евош парс вечире
Пуч эдей сохде гІуьмуьр юре.

* * *

Эн одомигъош гьечу бире,
Дусд эй ю гурунд веди бире,
Уре эз хуште сохдге гъэьри
Зигъисдеи юш пучгIуьмури.

Мужине ве хэр

Е дес мужине эз гъирогъ рэхь
Е дон гендуьм офд, лап шор бисдо.
Не бугеш уре кумег, хьэрмэхь,
Гъуьл доре доне, э рэхь офдо.
Дон гендуьм келе эз ю гъисдгеш,
Гъемме гъувоте венорени,
Гуж ю э гендуьм нис рафдегеш,
ТэгIди э луле дебердени.
Э и вэхд хэриш гIэребере,
Гендуьмгъо вери кеширени.
Муьрдере хуно рэхь хуьшдере,
ТэгIди не сохде у рафдени.
Ве у гъеммише сэхьиб юре,
Беде нифригъо гъе сохдени.
Чубугъ эн сэхьиб не расире,
Гъич е пойлереш нис норени.

* * *

Э гIэрей имуш гъэле деруьт
Э хэр, мужине ухшешинуьт
Эри кор хэлгъи гушесуруьт
Эри кор хуьште лап зирекуьт

БэгIвече ве туьлки

ГIош руьгъэни зен сохденге,
Э дем тону донорebu.
БегIвечеле пар зеренге,
Гъэжгъуй диге винирebu.
Э кин туьлки зури рафде,
Жигей гIоше гуфдирени.
Е кем эз гIош эри хурде,
БэгIвечереш воисдени.
Туьлки гIоше зу палунде,
Деберд уре э гъэд куле.
Песде сергирд эй фуберде,
Не чаруьсде э иловле.
БэгIвечеш ки гуфдирени:
— Екем эз гIош эй меш бигьил,
Мереш хурде воисдени.
Мере, туьлки, гисне мегьил.—
Туьлки гIоше хурд гъеммере
Тен гъэжгъуреш бегъем лиси
Песде гуфди, ён водоре:

—Ху! Мундигъо туьреш весси.
БэгIвечеле серлей юре
Доноренге э гъэд гъэжгъу,
Туьлки зури фуберд уре,
Мугу: — бигьил гъечи бугу!

* * *

Метелегъо дуз гуфдире:
«Гъич туь ники месох эй шефд,
Нидануь гъич ники туьре
Деш мисоху беде гъер вэхд.»

ГЪЭЖЕЛЕ ВЕ ГЪИЛОГЪ

Е дес аслан гъэжелере
Но секретарь э кин хуьшде.
Гъэжелеш, ки лэгIэй юре,
Е мэхъэлиш нисе гирде.
Эри гъилогъ у е гиле
Ихдилот сохд, суре доре.
Гуфдирени: «ки чоьголе
Аслан себэхъ э гъэноре
Биё кешуь эз зусери.
Чуьнки сохди омбар шефди
Кеме молгъо не дуьздири,
Лап хутеи у э дуьзди».
Гъилогъ сер гирд эй гъэр зере
Э согъ више мэгIлуьм сохде,
Ки гъэжеле, юре дире
Гуфдирики: «себэхъмунде
Эри чоьгол сохденини
Аслан суде эз зусери.
Э гъэноре кеширени,
Э дуьл аслан метлеб дери».
Овозере чоьгол шинре,
Э вишейге вирихдени.
Дануьсденге биней коре,
Аслан гIоси сэхд бирени.
Гъетте себэхъ очмиш бире,
Эй гъэжеле суд сохдени.
Сохди гуфре очмиш суре,
Э гъэноре кеширени.
Гъечи е дес гъэжелере
Лэгълэгъию фуьрсо э бохд.
Беде зугъу, гъелбет, уре,
Куьшд негъогъи зуте эз вэхд.

Зоя Семендуева

ВАСАЛ БИРЕНГЕ

Парандегьо э лулешу,
Чуьн э ватан вогошденуьт.
Шоре мэгІни хунде угьо,
Э сер доргьо паруьсденуьт.

Чуьшме герм сохде хорире,
Гьер тарафе вараюнде.
Хьэвес доре инсонгьоре,
Эри коре пушо берде.

Мереш васал эшгьлуь сохде
Эй гуфдире раче гофгьо.
Эдем шоре мэгІни хунде
Эри васал эн инсонгьо.

ГЪИСМЕТ ЕКИНИМ

Э сер билогь туьре дирe,
Дуьле сухунд у рачи туь.
Гьер руз гузет сохде туьре,
Бисдорум бенд гьечи э туь.

Зерде бендгьо дуллу бири,
Лой-лум хурде, э сер сине,
ГІэтош муьгьбет дегесири,
Чуьтам буйругь дуьм ме дуьле.

Э сифет туь денишире,
Э туь гуфре воисдени.
Туьре эз дур гьетте дирe,
Гофгьо эз дуьл вирихдени.

Минет мени э туь духдер,
Пой э еки суьгьбет сохим.
Туьре эз ме нисди хэбер,
Расде гьисмет эн екиним.

БЕЙБОФОЕ ЁР

Туь лап рачиш нисдиге,
Энжэгъ туьре хосденуьм.
Суьфде туьре диренге,
Э туь ме бенд бисдоруьм.

Эйчуь эз ме дур гешде,
Дуьл мере туь сухунди.
Нидануьм ме зигьисде,
Энжэгъ дуьл ме э туь бенди.

Рачи гофгьой эн муьгьбет
Гуьфдирейгьо туь э ме:
— Мибошим иму гьисмет,
Нидуьм э кес ме дуьле.

Ме бейбофо нибошум,
Туь бейбофо гьисдигеш.
Туьре фурмуш нисохум,
Эн ме не бисдоригеш.

Дегесигеш эшгъ муьгьбет,
Нибошум ме дие бенд.
Гъэгьр сохде ме э гьисмет,
Бирем езугъ дердименд.

ЭЙЧУЬ БИРЕЙ ГЪЭГЬРИ!

Эйчуь бирей гъэгьри ёр?
Ме не сохдем беде кор.
Дусди туьре соф дошдем,
Имид э туь ме бесдем.
Рэгьиб деге э гIэре,
Эри сохде селт жейле.
Э у бовор туь сохде,
Эйчуь эз ме дур гешде?
Бисдориге туь сурул,
Бед дорд мидуь эн ме дуьл.
Муьгьбет дусди мибу дур.
Эн туьш мибу пуч гIуьмуьр.
Гу э ме туь расдире,
Воку эйме дуьл туьре.
Туь пиш месох гьисмете,
Муьхькем сохим муьгьбете.
Биё бошим э е дуьл,
Зиндегуниш дуьгу гуьл.
Гъуше бурайм рэхь иму,
Бэхдлуь бошим гьердуьйму.
Тозе гIилмгьо иму хунде,
Эшгьлуь жофо кеширеним.
Э гIээизе ватан хуьшде,
Коммунизма мивокуним.

Хъэвесуьруьт Гилядова

БОВОР НИС СОХДЕНУЪМ

Мивохурдим э ён эн дор чинори.
Негьогъ жилгъэ мебер мере туь гьони.
Дануьсденуьм де нис сохде у гузет
Белкем у де э дуьл недошди муьгъбет.

Фурмуш сохди сершевигоьй васале,
Суьгъбетгоьймуш мидо лезет гъэселе.
Тегьер буьлдуьр ве гъемиге эн гуьлгьо,
Бируьт эшгълуь соьмишиие дуь дуьлгьо.

Мигуфдирим дуь эз еки: «севгили».
Кем не бируьт сохдегоргоь бэхили.
Унегуьре нис сохденуьм ме бовор,
Бирден гъечи дур бирей дусде ёр.

ГУЪЛГЪО

Хушбуйлуье раче гуьлгьо,
Безетмиши эн хоринит.
Мелхъэмлуьнит эри дуьлгьо
Эй севгилгьо ярашуьгъит.

Буьлдуьрчине не шогъире,
Ишму, гуьлгьо, дусд хосденит.
Эй нуьвуьсде мэгънигъоре
Ишму дуьле эшгъ доренит.

Э гъэд гуьлтьо и мэгъни ме,
Тегьер е гуьл бигъил бугу.
Зимисдуш у эри гъемме
Хушлуье буй бигъил дуьгу.

СУЪГЪБЕТ МЕНГ ВЕ АСТАРАГЪО

Тегьер чодур, ковре асму,
Руй хорире дегирдебу.
Суьгъбет сохдуьт астарагъо:
Фуьрсуьт товуш эй инсонгьо.

Бикеёне, лой-лум хурде,
Руй хуьшдере менг бурмунде.
Тегьер сервор — чуйшмей шеви,
Рач товуше фуьрсорени.

Э вэхд суьгьбет астарагьо,
Куьнд оморе менг эз угьо.
— Чуйни гьечи суьгьбет ишму,
Астарагьо — шэГимгьой асму? —

Зури-зури е астаре,
Менге гьечи жугьоб доре:
— Хушбэхдини эри гьемме,
Асмуймуре темиз дире.—

Астарагьо не менг асму,
Эй инсонгьо хосдуьт изму:
«Тегьер иму рач ушуьгь дит,
Астарагьой хори бошит».

Яков Юнаев

НИЕ СОХИМ ФУРМУШ

Инсон гъисди сэхьиб г'уьлом,
Гъувот энү лап омбари.
Эри софи хубе инсон
Чуьш мисоху э руй хори.

Офтоиреш гъэл мигируь,
Э хунегьой одомигьо,
Шоре товуш мидаберуь
Эй шолуме дусдихогьгьо.

Планетейму лап келеи,
Э у омбар де шегьергьо.
Угьо жофой эн инсони,
Э угьо де гъувот гъулгьо.

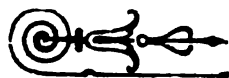
Нум инсоне гьер вэхд иму,
Г'ээзиз биё, дусдгьо, дорим.
У вэхд гьемме бэхдлуь мибу.
Гъич вэхд фурмуш нисе сохим
Иму инсон биреире,
Г'ээзиз хосде дуь екире.

Э ХОТУР ПУСДИ

Руз екшобот, екире дире,
Гуьрг не туьлки дусдгьо бисдоруьт.
Руз дуьшобот, дир не бу гуьфре,
Г'эруьсире угьо сохденуьт.

Руз першобот э кино рафдуьт,
Мигуиге ижире дусди
Гъич не бири, лап ширин бируьт.
Оммо гуьрге герек бу пусди.

Руз эн шобот, хьэрой дешенде,
Тенбирэхьне сохде туьлкире,
У пусдисуьз уре пиш сохде,
Эй хуьшде гъишд пусд энуре.

ИХДИЛОТГО

Хьизгил Авшалумов

ХЬОМОЛ

(Е кесег эз тозе повесть «Духдер»)

Ксмини мерд тоб, гъэрол мигируь, нуьшде э жигей хуьшде поисде, эгенер зен энэ эдее дерд хурде, зенде, э гъэд хуне, э ен гуш ю! Уш песде, гуюм эришму, чуй мерд-хьомол, дуразруй ишму.

Хьомол, гьелбет, ишму дануьсденит киниге, эгенер ишму, дигь-жэгI-метиме, одоми хэлгъме гьисдитге. Небуге эз же дануьсденит чуйниге у. Ижире гоф «хьомол» не гьисдиш нисди э е зугьуниш эз зугьун иму бэгъэй. Не ижире гIэлементе гIэдот, эз товун комики мере воисдени эришму ихдилот сохум, гIэзизе хундегор, гьич е хэлгъэш нисди эз хэлгъ имуре бэгъэй. ГIэдотгьой хэлгъ имуре, чум мерасо, ме э ишму гуюм, гъэдер-хьисоб нисди. Угьо э шумордеревоз ниверасуьт асдарагьой асмуре хуно енебуге гIэзоргьой эн хэгьер Потогъуре хуно.

Э жун ишму гъэдо мерасо, нисе дануьсденуьм гьич: ингъэде гIэдотгьоре, рэхьметлуь бебегьо-келебебегьойму (э жигешу динж гердо) е эз омбардани, фегьмлуьи, эгъуьлмендишу норетге, ведешендетге, небуге (худо э ме «михьило сохо», эз песой муьрдегьо гоф сохдеш нибу), эз эгъуьлбуши, овоми, неданишу?

Эхирки, сер ишмуре дорд недуьм, э и керемете гIэдотимуревоз хьомолиш екини, дуразруй гIэйлгьошму нен ишму, гIэйлсуьзе мердиш.

Эгенер ишму дигь-жэгIметиме нисдитге, гьелбет, эришму келе мэхьтели мнев, эгенер дануьсдитге, ки хьомоле э иму, егIни, овлодсуьзе мерде гуфдиренуьт, комиреки уре эз духдергьо бэгъэй де гIэйлиге нисди. МуьгIуьжуьз дараво э чум нэхогьошму: мэхьтел небирение кориш гьисди бегем! Одомире гIэйлгьо биреки жиге, эйчуь туьре, дуьргердо, гIэйлсуьз хунут?!

Эри, гIэзизе хундегор, эри э куьгъне гIэдотгьо, дингьо бовор сохденуьтгьо одомигьо духдер, дуьргердо,— гIэйл нисд. Кук гIэйли, келегеди, зинде нишон эн беbei. Духдер, егIни, белогьи, хуьрдини, меркижеи эри беbei-деде. Дуьлсухуне хэгьергьо, гIэмегьо, холегьо, дуразруй шиновусдегоргьо, эри хьомол, дуьргердо, эри муьрде одомире хуно гирисденуьт. Эри энугьо гуйге (телуь-тикон вераво э зугьун энугьо), хьомол нишон неверие гьоврей, бегьерсуьзе дори, хуьшге эрхи, гъэнет хуьрд бире гьуши. Унегуьре бирор-хэгьер, куьнде шинох-мирос э гоф сохдеки э уревоз эри гурунде нечогъ чуйтам лове хосденуьтге у эз гурунде гIэзор хилос бире, э пой възизуь гуфдире, гьечу эри хьомол лово хосденуьт: «эхиртуь ник гердо!»

Оммо э гIэдотгьо, дингьо дэгIотгьо бовор сохденигьо хьомол унгъэде э лвогьо-тошувогьой бирор-хэгьер, холе-гIэме гевл, имиди хуьшдере нисе веноре, э «худой — офирогор» веноренигьоре хуно.

Чуь биё соху дердимендие хьомол, «худой — сэхьибгIуьлом» э гэвл энү, э хьол энү дарав, уре гIэил нарине дуь гуфдире?

Эн суьфде э гIэдотевоз хьомол биё фирегье кишди бесдуь э кишд хуьшде — кишди хьомоли, гьемише дем-сэгIэт гердуь э уревоз. Оммо кишди биё бу энжэгь ранг гьирмизи. Чуьнки гьирмизине ранг, ишму дануьсденит, эз гьеме ранггьо зиедте э чум зу вохурде. Эхи э гуфдирей бебегьо-келебебегьоревоз (нум ишу э беди гирде меево) худо лап дур, э сер э хьофдимуьн тебэгьэй асму вери, эжеки у э сер зари-суьрхие тэхд хуьшде нуьшди, луьнге э сер луьнг веноре. ЕгIни, гьирмизине кишди э тен хьомол невери эри худо четини уре эзи дури эри дире, сечмиш сохде эз гээд ченд-ченд бендегьой эн хори. Иллогьки э гьейсэгIэтиние вэхд энү у келе мерд гьисдики. Де одомиге э жигей энү неки те имугьой гьозоргиле кур мибисдо, гьич остгьугьо, хокгьоюш э жеиге мэгI-луьм нибисдо. Чуьнки гьеле эз худо гIуьломе офире, э гуфдирей туроревоз, пенж гьозори хьофдод сал зиед гирошди. Гьемей эни рузгьо, салгьо, эз гIуьмуьргьой энүни-о! Песде эзи пенж гьозор хьофсад сал пушоте у гIуьломе офиренге, дуьргердо, у гIэйиллей севор небири, э сал-гIуьмуьр хуьшде бири. Эгенер имугьой екем семе э чум худо товуш домундиге у гьирмизине кишдире э кишд эн езугьэ хьомол недире нибу, эгенер уре чешмекгьо, дурбигьош нисдиге.

Эз гьирмизине кишди бэгьэй, хьомол биё рушиш вегьилуь, эгенер уре воисдениге «офирегор» эзу рази бу. «Монухьоту ковут» худо дусд дошде келе новигьойму, меселен, Оврегьом-овину, Миши-рабину, Шелмуь-не-Милих дуразе рушгьо бирет. Худоре гуйге эз руш верие одоми хьэз оморе. Ченгьэде руш энү дураз бисдо, унгьэде худоре эзу кош оморе, чуьнки худореш, э гуфдирей бебегьо-келебебегьоревоз (нум ишу э ники гуьрде биево), чум марасо, келе рушгьо вери.

Эсеф, эз товун комики ме гьейсэгIэт сер мигируьм эришму эри ихдилот сохде, хьомоли. Уре пенж духдери е доне гIэил наринеш нисди. У эз гIуьмуьр е пенжогь ек сала одоми гьисдигеш, худо мебуро, е гьуьндуре, екелуьее, хиегьелуье одомини. У э куьгьне гIэдотгьо бовор сохденигьо хьомоле хуно э тен хуьшде гьирмизине кишди хьомоли бесди. Рушгьой Эсеф гириге (эз гIэинерэгI дур гердо), шелгьэм ковуй эн кофорире хуно гьеми фирегьи, гьемиге дураз. Расди нимелит сипини.

Эз зуревоз шев ниеми, гьеме э дигь э ширине хов дери. Сеггьой эн дигьиш эз ишуре сэхд хов шиширей, гьолоке хуно бире, е доне хьов-хьов нисе сохденуьт, э зузей чоьголгьой вишеш дие е жугьоб нисе доренуьт. Сес эн е зинде нешумо гьейсэгIэт э дигь нисе оморе. Оммо Эсеф э сер пои. Хов чуьиге э чум энү невери. У эз гьеррузине кор ранжбери вердишие келе гьобугьлуье десгьой хуьшдеревоз эз кишди хьомоли хуьшде гирде э битобиревоз эдее гешде серсуре хуно эзи сер хуне э у сериге. Тэхдегьой эн хори хуне э зир гурунде пойгьой энү, тасирере хуно сес сохденуьт. Эри Эсеф гьейсэгIэт гьечи оморени; ки и тэхдегьой эни хори хуне нисди сес сохденуьтгьо э зир пойгьой энү, и дуьл энүни, сэгIэр хурде, ноле зеренигьо.

Гогь-бир Эсеф поисдени, э тигьэтевоз гуш венорени э дер доруни хуне. Унжо зен энү Небот эдее дерд хурде. Э ки энү хэгьергьой Эсеф не фельдшерница деруьт.

У сес ноле, гирисдей эн зен хуьшдере шиновусде, э е десевоз деш сэхд жарунде кишди хуьшдере, э е десигеревоз эз битоби дуьл хуьшде пешм-русмуре хуно кеширени эз дуразе рушгьой хуьшде. Э дуьл, мэхшевой энү гьейсэгIэт энжэгь е фикир дери: чуь гIэил мизендуь эри энү Небот?! Кук небуге, худо мееро, духдер?

Эзини туьтем Эсеф лап туьнд, хуььршлуь бире, сере вир сохде, эз гIэйб-гIори ведарафде, воисдени уре шилоли э сер вече шив кенде буравгьоре хуно, гьов зенуь бурав э сер зен хуьшде. Неденишире э и хьол

эн Небот, гируь уре э дуь десевоз эз ехэн энү, луйгей тутдоре хуно э зарбевоз шивуну уре, хьэрой вегирде э сер энү, гуь: «Ой зен, бебей-туь су гиро, весси дуьлмере хьэл сохдейгьо! Гу ебо гьейсэглэт эриме: туь и дес семе эхирмере ник мисохи, небуге гьегене пэхуьр мисохи?!...»

Оммо е дуь минут глэре доре бэгдо хуьрш энү гирошдени, кем-кем гьемин, сокит бирени. У сер гирдени эри думит сохде, дуьл хуьшдере жэглм сохде: белки и дес худоре э у рэхьм оmore, уре кук бисдо. Лап эн небеледе хьире овчиш ебо нэгл ебойге шенде гунилей ю э ов расирени. Белки и дес уре (э гуш худо дараво и гоф) глэил нарине бирембу. Ини и дегь сали у эдее кишди хьомоли бесде гешде э пушой эн дигь-жэглмет, эн дусд-дуьшме, молохе хуно руш вегьишди, э руз ю се гиле э пушой худо эдее лово-тошуво хосде. Э кишди хьомоли энү денишире кимигьо э руьхшендиревоз (худо руьхшенд сохо э угьо) эз зир лов хэнд-дуьсденуьт э у, кимигьойге э у дениширенуьт э езугьбериревоз, э шуькесте одоми дениширенигьоре хуно. Эри энү оморенигьо худо э гьэд эни дегь сал е гиле семе кишди хьомоли энуре недире нибу, белки э огьиле вэхд энү семе э гьэвл, хьол энү дерафд, кук до уре. Белки эз расдиш зен энү Небот, худо гьишдге, и дес духдер нэгл, кук зендембу эри энү?

Э ижире гофгьо-ниетгьоревоз Эсеф дуьл хуьшдере герм, гьемин сохде, э хуширевоз дениширени э туьфенг-гьушелуле, э мих, э дивор веригьо. Метерс, хундегор: э дуьлгьо-мэхьшевгьой Эсеф, худо мегуе, усале фикиргьо недери. У туьфенге вегуьрди эри е дуь-рузи эз гьэреульчи эн богьгьой колхоз гьетте зен энү Небот э кумеки худоревоз шоре зани зере, кук зенде эри энү, эхир Эсефе ник сохде, эз шори туьфенге эз дивор вегирде, медиров э хьэет, се гиле парте-парт гуниле мишенуь э гьово э глуьзет уре кук бирени, эз шори эн келе гьисмет хуьшде. Бигьил сес эн туьфенг келе шоре унге хуно лов бу э гьемей дигь, э гьемей э иловлей дигь гьисдуьтгьо богьгьо, вишегьо, сэхьрогьо, лов бу э гьемей глуьлом. Бигьил гьейсэглэт шев эз ниме гирошдигеш, хэлгь эз сес туьфенг энү бужу бире, хэбер бу, мэхьтел мунде э и кор. Оммо угьо песде дануьсдуьтге, ки Эсеф шенди туьфенге эз товун ижире шори-ники, э у мибэхшуьт ижире «инжимишире». Эсеф дануьсдени, ки эз гьеме пушо шуш-нефес гирде миев мирасуь председатель эн сельсовет огьиле бие зен Шогьнугор. И пура огьиле зене муьхькеме хоснет мерди дери гуфдире, дигьбонигьо э глэрешу уре Эркег Шогьнугор гуфдиренуьт. Эркег Шогьнугор, сес туьфенг шендеире шиновусде, дуьлпесо бире эри эни кор, гьелбет, тэхьно вэхуьшде ниев шев-нимешев. У егьин е-дуь активистгьой сельсовете мегируь миеру э хуьшдеревоз. У белки эри хуьшде гьечуь мидануь: кидан ки пиён-чи бире, сер ю гьэриш бире, женг гирде, туьфенг шендиге... Имогьой, еглни, те у хэтокор вирихде, пэхьни бире, уре зур-зур гирде воисде, жозей энуре эри доре.

Оммо Эркег Шогьнугор гьетте дануьсде, туьфенге шенди Эсеф э хотур уре кук бирени (ижире коргьо бирени э дигь) дуьлпесои энү гье усэглэт мигирору, гьемин мибу, лове э шоре хэнде меберуь. У зениш гьисдиге, гьулгьоре гьэнете хуно лов мисоху, гьэл мигируь Эсефе, э шори ве мэхсереревоз мугую эзу:

— Дедей миро туьре, Эсеф! Туь мере лап терсундейки! Оммо гьеме терсгьо-бингьойме эз товней энижире коргьо гердо!.. Омборек бу, гьэдсволим. Куктуь келе десгьо, келе пойгьо гердо, э согьи бебе-дедей хуьшдеревоз...

Нум эн кук гирдеки белки эз чум косибе Шогьнугор глэрсин омоге. Белкем э ер энү гье и туьтем омо у е теке муьрдигьо кук энү. Э ер эн Эсефи, довглю сер гирденге, Шогьнугор тозе глэруьс бу. Гье суьфдеи руз довглю шуьвер энуре пушолуье тракторист эн колхозе э ченд жовонгьой дигьевоз бердуьт э солдати. Пенж мегьиш негирошд уре э солдати

берде, кейки эри Шогьнугор хэбер омо эз райвсенкомат шуьвер эн у э довгlo хэберсуьз вир бири гуфдире. Эри Шогьнугор и хэбер оморебугьго вэгlo у хьэшдмегье зен бордор бу. И хэбер э у расиренге Шогьнугор эз дерд нечогъ бисдо. Гlэил эн у эз вэхд пушо бире, бэгъдевой се рузиге муьрд. Шогьнугоре гье имид бире шуьверию белки зиндеи, могорду гуфдире, гьемише чумерэхь эн у бире, э шуьвер нерафд. Салгьогьечи оморе гиросдуьт, у бие зен мунд, огьил бисдо. Э и огьиле вэхд эн у уре имогьой не шуьвер бу, не гlэил, не неве. Гьечи тэхьно мунде Шогьнугор гьеме вэхд, гьувот хуьшдере эри кор колхози, жэгlмети до-рембу. Хуьурмет эн у лап келе бу э пушой дигь-жэгlмет. И ченд сали дигьбонигьой эн у уре эришу председатель сельсовет вихдебу. Неки жогьилгьго, огьилгьго, пире мердгьой эн дигьиш хотур энуре омбар дошдембируьт, хуьурмет энуре гирдембируьт, э гоф эн у гуш венорембируьт. Оммо Шогьнугор эз Эсеф рази небу. Эсеф кишди хьомоли бесде гешдембу гуфдире у э Эсеф гьемише руьхшенд сохдембу. И гlэилсуьзе бие зен эри е духделеш, эри е невелеш тешне-хьэсрот бугьго э кишди, рушгьой Эсеф денишире, гьош-гьобогьлуь бирембу. У и кишди хьомолире бесде гешдеи эри Эркег Шогьнугор хуьрди оморембу, мундеки эри духдергьой Эсеф, гьемчун уьзуьгьэре шендеире хуно бу э гьеме духдергьго, зенгьго. Унегуьре Эсеф эз Шогьнугор е кем хуьшдере кеширембу, терсирембу, хьэрекет сохдембу э чум эн у эри невохурде.

...Э дуьл эн Эсеф ижире ниетгьго дерики, э пушой чум эн у оморени, чуьтам дигьбонигьой эн у, мердгьго, зенгьго дуь э песой еки риз гирде оморенуьтге э хьэет эн у эри омборекбу сохде уре ве Небот зенюре. Чуьтам у э хьэшдимуьн руз эри кук хуьше ченд е гlэруьси келе суьгуьдо сохдениге. У руз Эсеф эз хотур эни кор гьэшгьэе жингов хуьшдере э нэхир нисе ведекирде. Пойгьой энуре бесде э расаревоз, куьшдени уре эри суьгуьдой кук. Э зир чордогъ эн хьэет, э сер комики тоей эн гиев вери, у и ченд салгьго э ижире шоре руз имид бире эзи дегь сал пушо дегь бедиреи хуьме шороб пур сохде, хорире векенде, пэхьни сохде гьишдебу. Эзумогьойлеревоз и хуьм эн шороб невенкенде, гьечи домундебу рафде э зир хори. Имуьгой у и хуьме мекенуь, шороб энуре эри хурде э суьгуьдой эн кук хуьше.

Э жигей сесгьой нолей эн зен, буружгьой эн у (зен эн у Небот гьемише четин гlэил зендембу, иллогьки имугьгой, кейки у чуьлпенжи зиеди) э гушгьой Эсеф эдете дарафденуьт гофгьго, войгегьой эн э межлуьс нуьше эз дегь салине шороб кефлуь бире мердгьго-дигьбонигьой эн у:

— Ой Эсеф, бирор! Шоригьго-никигьой эн куктуьреш винош! Эз согьитуь нен балайтуь!..

— Э гlэруьси эн куктуь, эн невейтуь гьечи э ижире межлуьс хурде, кеф сохдени гердойм!

— Ой Эсеф, куктуь рач гердо асарей себэхьире хуно, гьинорменд гердо!

Эсефе эз расдиш имиди кукию гье ужире мибу: рач, гьинорменд, жонлуь, жуьргlэтлуь, чуьнки уре эз хуьше оморе. У гуьом «асдарай себэхьире хуно» рач нисдигеш, э жогьили чум омбара духдергьой дигь э у демундебу. Эз товней гьинорменди гуфдириге у э жовоне вэгlдогьой хуьше э бэхьс поисде э жигей кечук михэ э муьшдевоз э тэхде зерембу. Гьейсэгlэт у пенжогьек сала мерд гьисдигеш, дуь сала жингове эз сурггьго гирде э хори венгесде. Э чуь гуруне кор гьисдиге э колхоз унжо рафде у эри кор сохде. Тойгьой энуре екиреш уре хуне трудоденгьго нисди. Оммо расди у гьеле э гlуьмуьр хуьше е игидие кор несохди. Гуфдиренуьт: «Гьуше эз дундугъ ю шинохде мибу, игиде э довгlo». Уре э вэхд довгlo э солдати берденге имид бу ки, омбара дуьшменгьой Ватане микуюшуь гуфдире, игид, э ченд орденгьго, медалгьоревоз могорду гуфдире, эгенер, гьелбет, согъ мундге. Оммо э гьисмет эн у ежирейге ве-

диromo. Э вэхд эн довгlo уре э фронт нэгI, э «рабочий батальон» дешендуът, фуърсоруът э Урал, э дуре тыл эри кор сохде. У согъ довгlo унжо э тыл кор сохди. Довгlo верасденге у э дигъ энжэгъ е медаль э сине вери э дигъ вегошдебу. Гьеле хубики е медаль семе дори уре, небуге эз гIэйб, хижолети э пушой дигъ-жэгIмет оmore нидануъсд.

Э пушой чумгьой Эсеф оморени гене, чутьам у кишди хьомолире векенде, дуразе рушгьой хуьшдере чире, гуйге дуборе жогьил бирере хуно, и мердгьойгере хуно кишдисуъз, рушчире, лов хэнде э межлуъс, э суьгIуьдой кук хуьшде нуьшдиге. Эркег Шогьнугор зен гьисдигеш, мердгьо э у хуьрмет сохде, нушундет уре э минжи, э лап гIуьзетлуье жиге. Шогьнугор гуйге дие фурмуш сохди, бэхшлемиш э Эсеф, чутьам у ченд салгьо, куьгьне гIэдоте гирде, э духдергьой хуьшде охмури шенде, зен хуьшдере гьэгьр, номус доре, кишди хьомоли бесде э пушой эни хэлгъ гешдембуге. Шогьнугор гьейсэгIэт ловхэнде, э мигьревуниревоз денишире э Эсеф, пура пейлере э дес гирде, эдембу гуфдире:

— Ме, жон Эсеф, гьем зен, гьем сервор эн дигъ-жэгIмет биреки ижире вое-войге воисде мере хогьум эри куктуь. Киш небисдоге у, ме эри эну хосденуьм у хубе, лоигьлуье ферзэнд бебе-деде бу, дуьруьсде корсох бу, гIэсуьлменде гражданин эн вилеет бу, келегеди ве ярашуьгьи эн дигъ-жэгIмет бу.

Эз ижире гофгьо, шоре, нике войгегьо э гIуьзет кук биреи эну сер эз шороб кефлуь биригьо Эсеф эз мунде жигеш герм, деш серхош бирени. У пура пейлере э дес гирде, жогьиле одомире хуно гье у сэгIэт бирден, э дилбоширивоз э пой вэхиддени. Э шори ве мугьревуниревоз денишире э сер межлуъс нуьшде гьуногьгьо, у келе-келе гуфдирени:

— Согъ бошит, бирору! Омбар согъ бошит! Ниетгьо-метлебгьой гьемешму э жиге биево!..

Эсеф имугьой эри хуфшде имид сохдени, ки худо гьишдге эзи гьечи е хьофд-хьэшд мегь гирошде бэгьдо у гIэйл хуьшдере э гьужогъ вегирде, медиров э куче э пушой хьэет эри гешде, енебуге у э гьужогъ вери миев э мейду э ки мердгьо эри ихдилот сохде. Эз гьул духдер гирде эз мердгьо екиш э куче нисе ведироморе. Уре пенж духдер бири, гьеле у гьул эн еки энугьореш гирде, э куче неведиромори. Э дигъ ужире гIэдот нисди гьуногьэ, енебуге шинохэ диренге хьол-овхьолет духдергьоре эри пуьрсире. Мерд гьемише биё э сер эн кук шовгlo соху. Гьеле нисд ве небири э дигъ ужире мерд, эгенер э жигей килэхь э сер эну интеллигентни шляпай лембейш вериге, э сер духдер шовгlo соху. У руьхшендие кори. Эз гьеме охмурте, зобуте эри номуслуье мерд уники е пара одомигьо, кук нисдигьо мердгьоре бегьеме мердиш хьисоб нисе сохденуът. Угьо гуйге холисе, божоренлуье мердгьо нисдуът. ЕгIни, угьо божоренлуье мердгьо мибисдорутге эзугьо, кукгьо-мердгьош хьэсуьл миоморуът. Ини гьунши эну, э сер сиегье тэхде верафдени, сара-бигьинее Шевение. Гьеме буй-балай эну ченд е гьул-базуй эн Эсефиш нисди. Эз дуь буьхуьле чумгьо бэгьэй гуйге уре сер-сифетиш невери. Ингьэде у чуьккеле, жун недери, буше гьэмиш гьисди, ки буьлуьнге вегирде, э дерз доноре э гIэребе эри вешенде уре гьувот нисди. Бригадир уре гьемише э суке корлегьо фуьрсоре э зенгьоревоз эеки. Белки у гье эз бинедениш зенче буге, оммо гьемише э зенгьоревоз э е десде кор сохде, э мэгIрекей энугьо нуьшде гуфдире, хосиетгьой зениш э у омбар дери. Себэхьгьоймунде хое дери-недери эн кергьоре э жигей зен хуьшде у хуьшдению фегьм сохде, э север нушунде. Гофе-гоф вероморенге э зенгьоревоз поисдени э «шуьвер-хэлефевоз» нифри сохде. Оммо э гофгьой эн е пара одомигьоревоз бисдоге и буьхуьлуье чумгьо, бушо гьэмиш, сара-бигьине «холисе, божорене» мерди, чуьнки уре кукгьон, е духдериш нисди, оммо пегьливоне сер Эсеф божорене мерд нисди, чуьнки уре духдергьон.

Э ер Эсеф оморени, чуйтам Шевение суьфден шев домор биренге, э хуьшде юре имид небире, терсире эз енгегьой хуьшде ейлугь чодурире э вэхдию ведировунде э угьо бирмунде нидануь гуфдире, угьо уре силле-силле сохде, дуборе миберуьт э хинике глов гьуби мигьилуьт тен шушде гуфдире, эз пэхьники енгегьо, хэрегуш эз луле вирихуьгьоре хуно, гЛэруьсе э тэхьно гьишде э хуне, эз пенжере шенде хуьшдере, вирихде ведарафдебу эз хьэетгьо. Согь шев у э гьирогь дигь, э песой куьгьне есиев э гьонгьуши эн гьовогьдор пэхьни биребу, гЛэруьсире э жар — шивен венгесде. Энжэгь се мегь гирошде бэгьдо, кейки эз ергьо-хэелгьой эн дигь-жэглмет фурмуш биребу гЛэруси эн Шевениеш, песде у чуйтам шев гЛэруьси вирихде пэхьни биребуге, егилейге е руз себэхьмунде зу-сери, кейки гьеле омбаргьо э ширине хов дебируьт, дедей Шевениегьо э бун хуне верафде, сер гирдени э тешд муьсиревоз келе-келе эри гьовол зере, ейлугь чодурире вежегьунде-вежегьунде: егЛни кук не гЛэруьс эни э шори-никиревоз гелин-гиев бири.

Гуфдиренуьт: «Куьнде гьуншигьо эз дуре бирор-хэгьер хубут». Гьелбет, дузи и гоф, эгенер гьэгьигьэтиш гьуншитуь хубе одоминиге. Оммо эгенер, худо мееро, гьуншитуь беде одоминиге, фитноиге, хэбер бериге, гьунши-гьовошмезиге у эз дуьшмеш зобуни. Ини веги гьунши энуре Шевениере не зенюре винишит. Эзугьо зиедтеш дуьшме, нэхогь бирени? И пушогьо зен энэ Беневше, е денуьшдее, жонлуье зен, ишорогьо, ведироморе э Неботевоз нифри-офри сохде, гуфдиребу эзу: «Гьич эхиртуь ник мегердо! Эз тен шуьвертуь кишди хьомоли мефураво!» Ченгьэде э дуьл одоми эри одоми беде, хьилети, пэхуьри биё дебу эри гьунши хуьшде ижире бедире хогьу?! Песде и женг гофе-гоф энигьо эри е гьэгьие кор семе мибисдоге е дерднимеи бу. Эри е нэгьогьие кор бири.

Эсефе е гьирмизине хурузи, омбар уьткеми, туьндехуи, женгесури. Чуьклеи духделегьой Эсефиш кимвэгьдо терсиренуьт эзу куьнд оmore. Угьо уре Молкомут огол зеренуьт. Э иловлей керггьо-зенгьой хуьшде у гьечи э е уьткемиревоз гешдени, филтбегил э пушой солдатгьой хуьшде гешдуьгьоре хуно. Серезе зверо тик гирде, э е озгьуни текабуриревоз у дениширени, э иловле чуме-чару сохде, гуйге э келлей сер энэ кекуьл хурузи невери, суьрхине тож эн хуьшдени падшогь шогь Аббас вери.

Егиле Молкомут эз зир чапар беши, э гЛэрей хьэет эн Эсеф нен Шевение деригьо, дарафде э хьэет энэ, женг гирдебу э хуруз энугьоревоз. Эз же дануьсде Эсеф не Небот кей ве эйчуь вепичириге и дуь хуруз э еки? Кимивэгьдо гЛэиллегьо вепичиренуьт дуь э екиревоз, гьич дануьсде нисе бире угьо э еки эричуь вепичиретге. Песде гене угьо дуь э екиревоз дусд биренуьт рафде, мундеки керг-вече...

Зен Шевение Беневше хьэлово бири: иллогь-филлогь молкомуте гЛэилгьой эн Эсеф хьэлово сохдет э хуризишу эз нехосдеи, чумневегирдеи. Эз расдиш, Беневше екем дирте медиромоге эз хуне, Молкомут гЛэжел эн хуруз энугьоре мидо, э эхир ю медарафд. У пардуьшгьоре лов сохде, гердере тиркомуре хуно ведешенде, хуьшдере вешенде-фүшенде е дундугьгьо зерембу эз кекуьл, эз сер эн хуруз Шевение, хуруз энуре гьемеюре хуни-хэмири сохдебу. Е чум хуруз энэ дие перде гирдебу, сер ю эдембу лой-лум хурде, эз гьувотсуьзи э пой поисде нисе дануьсдембу. Гьеле сер-зиёди Беневше пиш сохденге Молкомуте, жейле сохденге эз хуруз хуьшде, у э жигей э хьэет хуьшде вирихде дарафде, пар зере верафдебу э сер эн чапар, гуйге гьэгьр доре Беневшере, шори сохде, хуруз энуре э ижире хьол овурди гуфдире. Пардуьшгьой хуьшдере шувунде-шувунде, у э уьткемиревоз е келе гЛуьгьуь зе. Гье и туьтем пой энэ расире э келе говдуш, комиреки Беневше шушде э офдои венореву, венгесде хуьрд сохдебу уре. Увэхди Беневше деш хьуьршлуь бире, э лой дер хуней Эсеф чаруьсде, чек зере, сер гирд эри нифри-гьэргьуш сохде угьоре, беде воегьо, беде овозегьо хосде эри Эсеф нен Небот.

Эсеф лап хуб дануьсдембу, ки женг гирдей эн Молкомут э хуруз гъунширевоз вогъне бири зен эню Беневшере э дуьл ю деригъо хьилетигъо, пэхуьригъоре эри тигъи сохде, нифри-гъээзовоти сохде гъуншигъой хуьшдере. Е пара усоле одомигъоре хуно угъо эришу думит сохдембирут, ки Эсеф не зен ю э угъо бэхили сохденуьт, егъни, угъоре кукгъои, Эсеф не Неботе духдергъои гуфдире. Терсирембирут и бэхили энугъо э жун не мол энугъо гъэсд несоху. Эри Эсеф угъо ижире гумон сохдеи омбар гурунд, хижолети оморембу. Угъо эришу думит сохдембирутгъо коргъо гъич э дуьлгъо-хэлгъой эн Эсеф нен зению недебирут. Эсефе гъэгър оморембу эз хосиетгъой энугъо: эйчуь эхи угъо, коргъой гуюгъоре хуно «Эри хуьшде хисире, эри кес ховгъо винуь?»

Эсеф дануьсдембу, ки гъемише сер ебо зен эню, Небот, дерд хурде, хуней эн Шевение гуьзгъулогъ-чумачару бирембу: егъни, чуь гъэил мибу и дес Неботе — кук небуге духдер? Неботе духдергъо бирей лап эз дуьли энугъо бугъ. Гъейсэгъэтиш, неденишире шев эз зуревоз эз нимешев гиросди, оммо угъо неэхисирет, э пенжерей энугъо товуш дери, угъо э гуьзгъулогъи поисдет Небот эдее дерд хурде гуфдире. Эз Небот сер гирди эри дерд хурде угъо се гиле дефуьрсорет сиздегъ сала куклешуре, е назуке, сара, бебере хуно буьхъуьлуье чумгъоре, э лов ю гъемише суьпле хэнде вери. Э вогъней эню коревоз, ки, егъни, гилей месохит, дедее ому нисди, дироморе сер кешире нисе дануьсде, унегуьре дефуьрсори уре эри дануьсде «хьол эн холей Небот чуьтамиге».

Эгенер Эсефе игилеш духдер бисдоге, Эсеф дануьсдени, Беневше не Шевение э кифлет хуьшдеревоз эз шори межегъуьт, пара-пара мибошут. Угъо зен-шуьвер гъич е корле, е гофле небирере хуно э гъэрешу, мидировт угъоре эз ело эри омбаракбу сохде, эз елойге «езугъбери» эри сохде, э дуьруйдуькориревоз эри гуфдире: «гъерчуь гъисди — худодоре гъисмет ишмуни, чуь биё сохит имугъойле!» Оммо эгенер, худо э жиге биеро и коре, уре кук бисдоге, дуьл энугъо хэреб мибу, гъич эз жигешуш нижуьмуьт, мугуют, иму хисиребирим, имуре хэбериш небири...

Эгенер худо гъисдиге э и гъуьлом, эдембу фикир сохде эри хуьшде Эсеф э битобиревоз, э у рэхъм оmore, эз гъэгър эни шефде, бижое бендегъош миесде уре кук доре. Уш э гъейсэгъэтинэ вэхд эню, кейки и биренигъо гъэил эню, ведини, песинини, кунчолини. Неботиш имугъой келе зени. Бэгъдовой шеш-хьофд сал гъэре доре эдее бире и гъэил угъоре. Худо шиново, гъетте исэгъэт уре кук бире у туьфенге мегируь медиров э хъэет, парте-парт мишенуь туьфенге э биней чапар, э ен пенжерей эн гъунши. Бигъил э гуш энугъо (эз дуь гуш кар гердо угъо эз бедхъисобишу) лап гужлуь дарав сес туьфенг шендеи эню э гъуьзет кук бирей уре...

...Эсеф эз дер тирак эдембу дире, чуьтам е пертовушле себэхъ очмиш бирениге. Бирден у эижире фикиргъо дерики эз доруни хуне сес гирисдей эн севоре гъэил омо. Эсеф гъеусэгъэт лос, гуьзгъулогъ бисдо. Гъеме гуйге э и гъуьлом эз ер эню исэгъэт фурмуш бисдо, у гуш веноре, э дуьл-дэгъдэгъэиревоз дениши э дер доруни хуне, гуьзет сохде, гъейсэгъэт гъерки бисдо медиров, е хэгъерию, енебуге келеи духдерию бошорей мидуь уре кук бири гуфдире. Гирощд е ченд минут, оммо екиш дере вокурде, э ки эню неведиромо. И ченд минут эри эню ченд е гъуьмуьр рафдере хуно омо. Энжэгъ эз буру сес хурузгъой эн дигъ, эн гъуьгъуьй пушойсебэхъи ве эз хуне сес гирисдей севоре гъэйилле эдембу оmore.

Эсефе воисдембу дере вокурде, эз гъэйби-гъори гирощде, дере вокуну дарав гуфдире э хуне э ки зендезен эри дануьсде, гъе и туьтем э гушгъой эню сес сине куфде, гирьей эн хэгъергъой эню омо, гуйге э хуне гъейсэгъэт, гъе и туьтем гъэил зенде неомори, дуьргердо, одоми эз нокуми муьрди. Э зир пойгъой эн Эсеф гуйге эз зимицерзе хуно хори лерзи, гъоегъо-дохьоргъо шэгъэ хурде, э туз-туьпрогъэвоз вечаруьсдуьт э сер эню...

ИМПОРТНЫЙ ХЭР

Ихдилотгъо (новеллагъо) эз товун Шими дербенди

Хэр Шими Дербенди лап нэхьсе, жингире хэр бу. Шими визор-гизор хэсде-менде бу эз дес эн хэр хуьшде. Кимвэгдо эз дес энү косибе Шими е ние гирисдембу. Гьетте е пой энү э лувьхьме-малад дарафде, хэр энү гувьломиш миомоге дие эзунжо ниведиромо. Туь веги сер энуре э теверевоз бур, дегенегире вегирде чэх сох, гэйбиш бу гуфдире, э кун ю буьз вогъун — э ки мугуи! Шалбуз догъэ эз жиге жумунде мибу, хэр энуре — нэгі. У вэхди Шими эз хуьрш дуьл хуьшде гьип-гьирмизи бире, эз гэйб ниею туьр-туьр бире, э сугъразани мипоисд, мидарафд э зир шуьгъэм хэр, э кул хуьшде веноре уре, э е гужгъо-болегъоревоз миведешенд уре эз лихъэ. Енебуге Шими э олхогъиниревоз нуьшди э сер хэр хуьшде, гъэйле э лэгіэ дери, эдее рафде. Гье и вэгдо хэр энү эз дур виниге де хэригере, иллогъки дуьшие хэре, жингир-серсуре хуно бирембу рафде. У эз шори е келе гэрине вегирде, чопгъуне хуно мивидовусд, шиллогъ вешенде-вешенде, Шимире эз кул хуьшде кумбологъово шенде э мичжи рэхь енебуге эн куче, томоше-муьггуьжуьз э пушой эни хэлгъ.

Эхирки, хэр-хэр нисди, е худо нифри, нэгілет сохде чини. Шими лап инжимиш, визор оморе эз дес энү, теслих сохд эри хуьшде эз дес эни делуье-жингире хэр хуьшде, те сер ю согъ мундигъо эри хилос бире.

Гьемин гье у руз себэхьмунде, кейки Шими эдембу берде хэр хуьшдере эри ведеберде эз шегьер, рэхьо доре, ибуд-оворе сохде уре эз сер хуьшде, бирден э гуш энү хэбер раси, ки гъунши энү Обой Импортный гуфдиренигъо эдее хэр гешде эри восдоре. И хэбере шиновусденге дие Шими хэр хушдере неберд э ежигеш, овурд дуз э хъэет гъунши. Гьемин Обой Импортный гье и вэхди э хъэет хуьшде поисдебу.

Дербендигъо негъогъ нум Обое Импортный не неробируьт. И лэгъэм лап гуьнжусдембу э хосиетгъой энү. Жун энү гуйге э и импортни чигъо дебу. Де молигере у мол хьисоб нисе сохдембу. Эгер сигарет импортниниге, бигьил у лап тэхъл, эз гиев деръегъи сохде бугу, э хотур у импортни бирей у уре кеширембу. Песде шори, келегедиш сохдембу эзижире хосиет хуьшде.

Гъунши Шими Обой Импортный гьетте дануьсде Шими себэхь-себэхь э жингире хэр хуьшдерево эричуь вэхуьшде омorige э хъэет ю, гьеусэггэт зэхьлевежэгъ бире одомире хуно, мугу эзу:

— Худо мегуе, ме у жингире хэртуьре э серме бологъ восдонум. Ме гьеле, худоре шуькуьр, эз эгъуьл неведарафдем у коре эри сохде.

Шими гоф несохд, э думит домунде одомире хуно поисд. Лап хэре одомиш э жигей гъунши энү дануьсде у жингире хосиет хэр энуре пул доре э сер хуьшде бологъ нивосдо. Оммо Шимире э гъэсдевоз воисдембу и делуье хэр хуьшдере чуьтамиш гириге э сер эн гъунши хуьшде венуь, чуьнки Шимире эзу не эз хосиетгъой энү хъэз нисе оморембу. И лэгъэм «Импортниреш» эн суьфде хуьшдени Шими ведешендебу э песоь энү. Шими эз зир лов хэндуьсде, мугу эз гъунши хуьшде:

— Туьре дануьсде воисдениге хэрме эзи жана-манеэ хэргъо нисди, загранични, импортни хэри.

— Эз расдиш имортнини?! — чумгъоре буьхь сохде, пуьрси гъунши.— Эхи ме гьич недирем имортни хэргъоре э тукугъо-магазингъо фурухде?

— Дие чуь дануьсдебири туь? — хэнде-хэнде мугу Шими.— Ме и хэре эз е энгличон восдорем. Туь дануьсденики э гъэдимие шегьер иму гьеме сал эз де вилеетгъойге турисгъо оморенуьт, куьгъне боругъо, гъэлей Дербенде эри томоше сохде. Оммо энгличон э мошин не ярпале-

невоз не омореву, е сер эз ватан хуьше э кул эни хэр хуьше венуьше омореву... И ме э туь гуфдиренуьмгьо гофгьо лап расди, чуьтам расдиге ме — Шими Дербендинуьм гуфдире, и хэр, дуразруйму, э кумеки офирегоревоз — хэрмени.

Эхирки Шими э гофгьой хуьшдеревоз буше сер эн гьунши хуьшдере Обой Импортнире пучунде, Обоиш э гофгьой энун бовор сохде, зурзури пул хэре до, восдо хэр Шимире эри хуьше.

Имугьой эзу вэхдевоз, кейки Шими Дербенди э фурмундеиревоз хэр хуьшдере гьуьл додо э гьунши хуьше, гьеме муьггуьжуьзгьо, синемшигьо, комигьоки Шими пушоте дирембу эз жингире хэр хуьше, имугьой и томошегьо, муьггуьжуьзгьоре дирембу эзу Обой Импортный. Обой пушотеш эз эгьуьл унгьэде зирек, сэхд небу, оммо эз сэхьиб эни хэр бире эйло гуйге эгьуьл энун лап рафди, э хуьше недерире хуно бири, ранг-руюш рафди. Дире-шинох уингьой эн хэр энуре дире, пуьрсиренге эзу, эйчуь у и жингире-нэхьсе хэре восдори э сер хуше бологь сохде, увэхди Обой Импортный лове э шоре хэнде веберде, э десевоз э рач тимор сохде дуразе, муйлуье сер энуре, э дуьлхоширивоз гуфдирени:

— Гьи-гьи! И хэрме нэхьс-жингириш гьисдиге, худо мебуру, эз жана-манеэ хэргьо нисди, импортни хэри!..

СЕ ХОСИЕТ ЭН ШОРОБ X

Е руз э ки Шими Дербенди вэхуьшд омо е куьгьне шинох энун дердгьой хуьшдере эри гуфдире э Шими.

— Эй Шими, эй хьовир, мере се куки, э жун э еки хурде нун эдее гуфдиренуьм, гьерсей энугьо э е кечеле, хьэеменде, эгьуьлменде духдер ниверзуьт. Догь вери э базуйме.

Шими омбар мэхьтел мунд гофгьой эн келе мерде шиновусдки.

— Чуьни дуьргердо гьечи туь эз товун кукгьойтуь ижире гофгьо гуфдирени,— пуьрси Шими эз куьгьне шинох хуьше.

Келе мерд сер хуьшдере гьуз гирд, песде е келе ох кешире, мугу:

— Гьечубуге гуш вени гуюм эритуь... Кукгьойме е э гьэд кифлет э хуней хуьше, енебуге э де жигейге и шороб-зэхьримоне хурденки лап чешмиш бире эз эгьуьл-дивэги ведерафденуьт рафде. Лап чуьклеи кукме пелтеки, шороб нэхурдекиш зугьун энун пичирей. Унегуьре э ишори у э кесевоз гоф-гелиж нисе сохде, глэйб оmore юре лап пелтеки гуфдире. Оммо гьетте шороб хурде, ичку э мазалаю расире, у пелтеке зугьун энуре эз лэгьлэгьги гирде нисе бире, гьирогьдекире э межлуьс, лэглэ вокурде нисе гьише. Э уревоз э е межлуьс, мэглреке бирегоре одомигьо нисе дануьсденуьт увэхди чуьтам лэглэй энуре поюнуге енебуге эз кишу ибуд — терг сохутге уре — ингьэде у визор одомире бердени э лэгьлэгьгьой хуьшдеревоз. Дуьимуьн кукме е сара, лэгьэре, жонсуьзе саламате одомини. Гьич э кесевоз уре кор нисди. Мужинеш эзу е инжи-миши-мешети нивинуь. Неки гьирогьдеки, зенюш эзу нисе терсире. Оммо туь биё виниш у дуьмбураре у пиён гьисдики, гьо-гьо! Хьозури э гьеммеревоз эри женг — довго сохде. Е гиле шороб хурде пиён бире гьов кенде рафдебу хурузе хуно э сер эн е пегьливон э уревоз эри женг гирде. Эри энижире хэре, мувэхьсуьзе кукме гуфдире э метелегьо: «Хэрегуш шороб хурдебу песде рафдебу э асланевоз вепичире»... Имугьой эз товун келеи кукме гуюм эритуь. У гьечи е темизкоре, обурлуье, селигьэлуье одомини. Оммо пиён биренге эгьуьл хушдере вир сохдени рафде. Мере глэйбиш оморени э туь эри гуфдире: гье унжо, э ён сифро, э хурде-нуьше жиге гуз бире офдорени хуге хуно, иловлей хуьшдере билесумол сохде. Эз хижолети, биебури эдее муьрденуьм, ругьэре хуно

хьэл биренуым. Э кукгьой кес денишире — шорум, эн хуьшде денишире — пешму. Гьич нисе дануьсденуым чуй сохумге э и феремезгьоймевоз...

Шими домунд екем э хуьшде, песде пуьрси эз келе мерд:

— Ченгъэде шороб хурде гьерки энугьо?

— Гуюм э туь расдире,— жугьоб до келе мерд,— чуйклеи кукмере — пелтеке унгъэде туь гуигьо э ичкуревоз кор-темэхь нисди. У эз е гирфинке знедте шороб нисе хурде. Дуьимуьн кукме, комики пиён бире рафдебугьо э пегьливоневоз эри женг гирде, эз дуь гирфинке кемте лухьлуьхуьт нисе сохде. Сеимуьн хурдени те финж винигьою неворов, пурдалире хуно небу.

Шими эз зир лов суьпле хэнде сохд, песде мугу:

— Имогьойле ме дануьсдуьм гьечи эйчуь биреге жукгьойтуь шоробе э хурдеки. Гуш вени имогьой ме эритуь е ихдилот сохум... Ние дануьсденуьм расдиге-дургуниге, гуфдиренуьт ки эн суьфде эз одомигьо тегьенг онгури кошдегор, шире жарундогор, шороб сохдегор Нувэхь — овину бири¹. Тегьенг хуб веров, бегьер дуь гуфдире, ме шиновусдем, у гуйге е гиле э лигенде э биней эн тегьенг хун буьлдуьрчине декирдебу. Дуьмуьн гиле э жигей глов э биней эн тегьенг у хун эн аслане декирдебу. Сеимуьн гиле у хуг вишеире куьшде, хун энуре декирдебу э биней эн тегьенг. Эзумогьойлеревоз ки е кузе, е небуге гирфинке шороб хурдениге зугьун энун эн буьлбуьле хуно очмиш бире, лэгIэй энун гирде нисе оморе эн керг гьуьртире хуно. Ки дуь кузе шороб хурдеге у аслане хуно уткем, хуьршлуь бире, ки се кузе шороб хурдеге — у хуге хуно эз хьэе-хуьрмет ведерафде, пурдали бире офдорени. Уне гуьре гьер ичку хурдегор биё дануь, фурмуш ние соху эз товун эни се хосиет эн шороб, шоробе хуру э гьэдер ю, одомиети — обур хуьшдере вир несоху: не э лошунлуье буьлбуьл, не э хуьршлуье аслан, не э бинодуре хуг ухшеши незенуь.

МОДЛУЬЕ ГIЭРУЬС X

Е гиле Шими Дербенди э шегьер недерики эри чуйклеи кук энун е жовоне, эзи е «модни духдере» хосдебируьт. Келе мерд Шими гьеле е гилеш гIэруьс хуьшдере недиребу, унегуьре у э кук хуьшде гьэдэгъэ зэ е руз екишобот Шими э хуне деригьо вэхд гую э гIэруьс биевгу гуфдире э ю эри сер кешире.

Гье у руз домор — кук эн Шими и хэбере до э одохлуй хуьшде. Себэхьмунде руз екишобот гIэруьс омо раси э хьэет эн Шими. Оммо гIэруьс тэхьно не оморебу. Уре эри рэхь сохде э хуней Шими оморебу э уревоз бирор ве кукгIэмлею. Угьош гIэрусе хуно лап жовоне одомигьо бируьт. Шими гьетте шиновусде гIэруьс омори, э хьэети гуфдире, шоришори вэхуьшд эз жигей хуьшде. У эри гIэруьс весдоребугьо бэхше — энгуьшдери суьрхире вегирде, зури-зури ведарафд э пушорэхьи эн гIэруьс сер-сифет энуре эри дире, бэхш энуре эри доре, омборекбу сохде, песде э хуне э мигьмуни эри огол зере дировунде.

Оммо келе мерд Шими гьетте угьоре дире э жигей хуьшде пертгьогъ бисдо мунд. Э сер-тен энугьо денишире Шими недануьсд, нешинохд, комини энугьо гIэруьсиге, комини бирорюниге, комини — кукгIэмле. Муйгьой эн гьерсей энугьо дураз бу. Э тен энугьо гье е жире дуразе шоволгьо вебируьт, э тен ишу е жире ранги-берангие шеи, э герден

¹ Э гуфдирей туреровоз Нувэхь тегьенггьой онгури кошде, эз онгур эри хуьшде шороб сохдембу. У эз шороб омбар хурде гьечи пиён бирембу, ки е гиле «тимтембирэхьне дегешдебу э хэймей хуьшде».

гьерсешу — зенжил э медальоневоз. Эз сер-сифетиш угьо лап дуй э еки ухшеш зерембируйт.

Шими хэйли поисд э пушой энугьо, хуб э тигъэтевоз денишире э сифет ишу эри дануьсде, комини энугьо гIэруьсиге уре эри омборекбу сохде, бэхш юре доре, мигъровуни сохде. Шими килэхэ песово доре, чешмекгьоре эз куьф хушде ведешенде вено э чумгьой хуьшде угьоре хуб эри сечмиш сохде, дануьсде, комини энугьо делине хэйлогъиниге, комини энугьо мерд хэйлогъиниге. Оммо гIэруьс не кукгьо диренге э чуй хьэрекети офдориге Шими, эзи бигIоре одомигьоре хуно эдембируйт эз зир лов хэндуьсде э келе мерд. Шими бирден гIоси-диври бире, эз гьэгьр энгуьшдериге э куьф пэхьни сохде, гье эз минжи хьэет, чаруьсде э лой хуне е келе хьэрой дешенд э сер кук хуьшде:

— Эй, кук ме, туь э беберевоз мирош! Э чуй белогь, серегижи дешендей туь мере?! Ме эз же дануьсденуьм эзи се одоми (ибуд-рошогIим гердо игьо), комини энигьо ализе одохлуйтуьниге, комини бирорюниге, комини гьовумюниге. Эхи эн гьерсей эни гьэретиконгьо муйгьой сер ишу луьжугьой эн гIэсбе хуно дурази, э тен эн гьерсе е жире партал ве, ежире шовол ве, э герден эн гьер се е жире зенжил де, гьерсей энугьо гIэйб недануьсде, э ме денишире, эдете суьпле хэнде сохденуьт. Ме неки, э жун бебейме, садан-гьэлифош угьоре шинохде, дуй эз еки сечмиш сохде нидануь: комини энугьо наринеиге, комини — делинеиге!..

ЭРИ ГИРИСДЕШ ОДОМИРЕ БИЕ ДУЬЛ БУ X

Зенхуьсуьр эн Шими Дербенди, дуразруй зенхуьсуьргьошму, офдоре муьрдебу. Зен Шими, косиб, эз дерд, эз хьэйф дедешу муьрди гуфдире эдембу дердежер бире, зере-куьшде хуьшдере. У э хуьшде муйгьутине невегьишдебу, зар доноре гирисдембу. Оммо эн Шими гуйге гьич э хэпер юш небу. У гьич е доне гIэрослеш эз чум хуьшде тигьи несохд, гуйге у э сер митой кес омориге. Зен Шими э ижире хьол бугеш вини и коре. У э дуьл хуьшде гьэгьр, гьелебуле гирд эри Шими: елни, туь пой егиле, ме хуб дивунтуьре мидуьм. Унегуьре гьетте ес верасде, зен Шими мугу эзу:

— Эй мерд, туь чуй бигIоре одомини? Гьечиш кор бирени? Фэгьире дедейму муьрденге туь гьич е дерд некешири, эз чумлейтуь е гIэрслеш нерихд эри энугу. Чуйш бисдоге эхи у зен зенхуьсуьртуь бири, дедей эн зентуь, дедейхолуй эн гIэйилгьойтуь бу. Неки эз одомигьойме, эз куьнде шинохгьо-дусдгьойму, гьунши-мэхьэлеймуш мере гIэйб-хижолети оморе эз дестуь. Чорейме буге хориге пара мисохум э зир хори мидарам — ингъэде эриме гурунд, хуьрди оморени и кортуь.

Шими гуш вено, песде хоши-хоши мугу эз зен хуьшде:

— Ой зен, э жун гьоврехуней бебейтуь, туь мере гIэйб месох. Одомире эри гирисдеш биё дуьл бу. Ме гуфдиренуьмгьо: одоми гирисдени увэхди уре е келе дерд биренге, енебуге лап келе шори. Оммо у фэгьире дедешму монухьо биребугьо руз э дуьлме не келе дерд дебу, не келе шори. Ве дуьмуьн, мере эри гирисде не вэхд — можолиш небу. Ме гье видов-видов, теретэгIди э песой эн эхироти восдоре, тешд-гьэжгьу овурде, зур-зур дедешмуре берде э жигею динж сохде бируьм.

Гофгьой эн Шими эри зен ю сук, руьхшенди омо. У эзурузевоз сер гирд сер-гуш энуре берде, визор-гуьзор юре овурде. Шими дие эз дес зен хуьшде не хурдей хуьшдере дануьсдембу, не нуьшдей хуьшдере. У э бологь — дуьлесди домундебу, нисе дануьсдембу чуй фенд, чуй чоре

офуге сер хуьшдере эзи лэгълэгъи, гъуд-гъуди, серкуши зен хилос соху, гуш ю динж бу.

Эхириш Шими е чоре офд эри эни кор. Е сал гирошде бэгъде эз зенхуьсуьр энун муьрде эйло, Шими эри зен хуьшде е келе суьгъуьдо сохд, егъни, эз деде биригъо руз энунни гуфдире. Сер зен хуьшдере эй пучунде, руьгъэ зере, Шими эри энун хубе бэхшгъош восдо. Э суьгъуьдой эн зен хуьшде у огол зе гъеме одомигъой зен хуьшдере, куьнде дусдгъо-шинохгъоре, куьнде гъулум-гъуншире э сер митой эн зенхуьсуьр ю оморобируьтгъоре.

Э вэхд эн хурде, кеф сохде, Шими бирден гъеебо эз нокуми, гъэнг гезире одомире хуно вэхуьшд э пой, э килэхъэвоз сифет хуьшдере сэхд сохде, е келе-келе зар доно гирисд. Гъуногъгъо, э межлуьс нуьшдегоре сдомигъо гъечу дануьсдуьт, ки Шими эз шори, эз пури дуьл хуьшде эдее гирисде, егъни э ижире шоре руз зенюре гъеме эдее омборекбу сохде, э согъию хурде, тэгърифигъоюре гуфдире. Шими негирисуь гуфдире, мердгъо сер гирдуьт эри зарифет сохде, оммо зенгъоре гъэдерсуьз хъэз оmore эз ижире хосиет Шими, егъни у гъечи зен хуьшдере хуб, сэхд хосдени, гъечи нерме дуьли, сер гирдуьт уре лап эри тэгъриф доре. Шими гофгъой энугъоре шиновусде, вегирд килэхъэ эз сифет хуьшде, песде гъирке сохде-сохде мугу эзугъо:

— Нэгъ, дусдгъойме, хэгъергъойме, ме эз товун ишму думит сохденитгъо гофгъо, коргъо нисе гирисденуьм. Ме эдее гирисденуьм фэгъире зенхуьсуьрме муьрди гуфдире, э жигелей хуьшде динж гердо...

Э сер сифро нуьшде гъуногъгъо, шиновусде и гофгъой Шими, перт мэхътел бисдорут мунд, дуь э еки денишире: егъни, белки Шими эз некуми гъеебо жингир — делуь бири. Эхи зенхуьсуьр энун эзи е сал пушо муьрди, оммо у гъейсэгъэт эдее гирисде эри энун?! Песде уш эже — э сер шори-ники. Оммо Шими э перт-мэхътел бирей гъуногъгъо неденишире, э килэхъэвоз гъэрсгъой чум хуьшдере покурде-покурде, гирисде-гирисде мугу:

— Гъемешму инжо нуьшдегоргъо шогъодит, дануьсденит, ки эзи е сал пушо фэгъире хуьсуьрме, ченд хокгъою гъуьмуьр гердо ишмуре, фэригъэт биренге ме негирисдебируьм. У руз мере не вэхд-можол бу, не дуьл бу эри гирисде. Имбуруз, худорешуькуьр, мере можолиш гъисди, дуьлиш гъисди эри энун фэгъире хуьсуьрме эри гирисде и тэхсире эз сер ме э шориникиревоз вегирде. Имогъой мере имиди, ки эзимбуруз эйло дие духдер энун гушмере нихуру, э шолуми-саламатиревоз мизигъим э еки э и хуне, гъэиллегъоймуре мидорим, е тике нун имуре э гушдинжиревоз михурим.

ХУРУЗ Э ЖИГЕЙ СЭГІЭТ ✕

Пушой эн онгур чирегъо э богъгъой колхози, Шими ю себэхъ зу-сери эри эз хов хэбер бире, дир небире э кор рафде, восдоребу е сэгъэт э зингилеревоз. Оммо е оринеш негирошд эз сэгъэте восдоре эйло, сэгъэт хэреб бисдо, кор несохд. Шими унгъэде дуьлпесо небисдо, чуьнки у эз магазин сэгъэт восдоренге уре гарантийни когъоз доребу, егъни, э гъэд е сал чендбо сэгъэт хэреб бисдегеш, гъергиле сэгъэтчигъо э мастерской уре э гъовои биё гъуьч сохут. Шими берд сэгъэте до э сэгъэтчигъо эри гъуьч сохде. Сэгъэте гъуьч сохде овурде бэгъдо е оринеш гене некеши сэгъэт сер гирд эри «шулухи сохде»: у гогъ лап пушо рафдембу, юргъэе гъэсб видовугъоре хуно, унегуьре эз вэхд пушо зингиле зере, шев-нимешев эз ширине хов хэбер сохде, вэхизундембу Шими, гогъ лап пес мунде, е сер руз пишней зингиле зерембу, колхозчигъо эз зуревоз э кор гъисди. Шими эз ижире сэгъэт визор оmore, нифри-офри сохде

завод нуувуьсдигьо гарантийни когъозеш, хьиллее сэгIэтчигъореш, ко-
мигьоки гьерчуьтам гири «гъуьч» сохдет сэгIэт энуре, е руз шохьонгум
эз кор вогошденге эз зен хуьшде пул вегирд эри рафде тозе сэгIэт вос-
доре. Гьечи скем гIэре доре, Шими вогошд э хуне э зир гьултугь гирде
е келе гьирмизине гIуьре хурузе. Зен Шими диренге хурзуе, омбар
мэхьтел мунд, мугу эз шуьвер хуьшде:

— Эй мерд, эй муьгIуьжуьз дире мундем эз дестуь, туь чуь томо-
шее одомини? Туь мугу эз ме эдее эй сэгIэт восдоре рафденуьм, оммо
э жигей сэгIэт туь хуруз восдорей овурде. Восдорей-восдорей, пуле хэр-
жи сохдей, керг семе восдоре дие. Гушд эн керг нермтеи, дэгIэмлуьни
эз эн хуруз. Хуруз эйчуьни имуре?

Шими мугу:

— Ме и хурузе эри куьшде невосдорем, э жигей эн сэгIэт восдорем.

И гоф эн Шимире шиновусдки, зен ю лап мэхьтел бисдо.

— Эй мерд,— мугу у эз шуьвер хуьшде,— муьгIуьжуьз дараво
э чум хэгьергьойтуь: туь делуь бирей? Кире дирей туь э жигей сэгIэт
хуруз восдону биеру э хуне? Эз туь гьемише ижире чешмише коргьо ве-
дироморе.

Шими кекуьл хурузе тимор сохде, мугу:

— Эй зен, э жун бебейтуь, эгенер туьре дануьсде воисдениге эз ху-
руз хубте сэгIэт не бири гьелем, не биренини.

— Чуьтам эхи? — мугу зен, лове э шефде хэнде веберде.

— Гуш вени, гуюм эритуь,— э бовориниревоз жугьоб до Шими.—

И хуруз ижире сэгIэти: у не гьич хэреб нисе бире, не уре гарантией эн
заводиш герек нисди, не э ки энэ сэгIэт имуре «гъуьч» сохдетгьо небу-
де сэгIэтчигьо — «бракоделгьо» берде герек нисди эри гъуьч сохде. Уре
имогьой худогьишдге шев миним э ен бонилейму, увэхди туь хуьшдени
туь мивини, чуьтам у дип-дуз, не дир, не зу, гьич егIэлмиш небире ебо
суьфде нимешев, пезде лап пушойсебэхь, пезде себэхь вокурде оморен-
ге у э вэхд ю гIуьгIуь зерениге. Эзи «сэгIэт» дуьлме олхогьини. Оммо
туь эдее гуфдире эз ме: имуре хуруз эричуьни...

Беньямин Сафанов

БОГЪДОРГЪО

(Ихдилотгъо эз зиндегуни колхозчигъой шегьер Дербенд)

Те довгӀогъо ме не Шевеньё э е класс хундембирим. ДовгӀо сер гирденге, иму школаре шенде рафдим эри кор сохде. Ме э завод консервгъс сохденигъо кор сохдембируым, оммо Шевеньё екем вэхд э колхоз, песде э совхоз кор сохдембу. ДовгӀо варасденге, гьердуйму сер гирдим эри хунде э шевине школа, оммо дие, неки э е класс, э е школаш нисе хундембирим. Гьеркиму э е школа хундембирим. Эхирки э гъечиревоз ме не у эз еки евош-евош дур бисдорим. ГӀэре-бир э еки вохурденге хӀол-руз екире пуьрсире жусдембирим, оммо гъевелигъоре хуно куьнд не бирим эз еки.

И пушогъо, е руз эдембируым э куче гешде, э ме омо вохурд Шевеньё.

— Руз туь эхэйр бу! — мугу у эз ме. — Туь эхи э и кучегъош веди нисе бире, кеш екем гешдим гъери, хэйли мэхъэли туьре недирем...

Ме «руз эхэйбуй» энуре вогордунде бэгъдо, дуь хӀол-руз екире пуьрсире бэгъдо, гешде-гешде рафдим вадарафдим э богъчей шегьер. Е хэвлете скамейка гешде-офде, нуьшдим.

— Пой ебо, — мугу Шевеньё, хэндее тегьер, — ме шиновусдем туь «писатель» бирей гуфдире, ихдилотгъо нувьусде. Неки «писатель», шо-гъириш гъисди, стихигъош нувьусдени гуфдире...

— Туьш э ме руьхшенд сохде, «ГӀээзи холу»?

— НэгӀ э жун туь. Ме эдем эз расдеки пуьрсире, эге туь нувьусде дануьсдениге, мере э туьревоз е гъуллугъи.

— Пой ебо, дие туь чуьжире тати, туь альманах татиреш нисе хунде, э хъисобевоз, михундиге, пуьрсиреш нипуьрсири ме чуь нувьусденуьмге, не пуьрсирекиш мидануьсди.

— Дие у гофгъоре бигъил-о, гу бура-о нувьусдениге?

— Эри, нувьусденуьм, чуь бу песде?

— Дануьсдени чуьни?

— Гу гъери винуьм чуьниге.

— Мере воисдени эри туь екем ихдилотгъо сохум эз зиндегуни колхозникгъо, туь угъоре екем гъуьч сохде, э книг нувьусдиге, е хубе ихдилотгъо мибу, хундегоргъоре эз угъо хъэз миёв...

— Пой ебо, туь мунош Шевеньё, туь колхозник кей бирей? Екемлей кор сохди довгӀо сер гирдебугъо сал, песде э совхоз рафди эри кор сохде...

— Эле, гъечуниге туь эз зиндегуни ме гъичиш нисе дануьсде. Ме колхозник омбар бирем, ченд ве ченд салгъо бирем. Дануьсдени эз коми салевоз ме колхозник биремге?

— НэгӀ! Эз коми салевоз бирей? — пуьрсируым ме, хендуьсде-хендуьсде.

— Туь мэхэнд-гъо, ме зарифетсуьз эдее гуфдиренуьм. Ме колхоз-

ник бирем эз у салевоз, кейки жовоне гІэилгьоре э солдати рафдебируйтгьоре, рэхь сохдебируйт э духовой оркестревоз...

— Э жун туь, Шевеньё,— мугум, диеш хэнде гирде мере,— те довгІогьо сер гирде, жовоне гІэилгьоре э солдати гьемишеш э музигьоревоз рэхь сохдембируйт, неки духовой оркестр, гьовол-зурновчигьош ченд десдегьо бирембируйт. Келе межлуьсгьо сохдембируйт бебегьо-дедегьо эз шори гІэилгьошу э солдати рафдеи. Энжэгь салгьой довгІо, хэлгь э довгІо рафдеки, гІэрс э чум вери рэхь сохдембируйт хэлгьэ э довгІо. ДовгІо варасде бэгьдо, е-дуь салигеш дуьл хэлгь екем гурунд бирембу, жовоне гІэилгьо э солдати э рафдеки, оммо эз песигьо ве гьейсэгІэтиш жовоне гІэилгьо э солдати э рафдеки келе межлуьсгьо сохденуьт. Имогьой, э гуфдирей туьревоз, эз же мибу дануьсде коми салиге у туь гуфдиренигьо сал, гІэилгьоре э духовой оркестревоз рэхь сохдигьо сал, ёгІни эз коми салевоз туь колхозник бирейге...

— Пой тэгІди месох. Те довгІо сер гирде эри колхоз иму духовой оркестр овурдебу, э ёр туь гьисдиге. У оркестр у сал суьфделе сер гирдебу эри музигь зере. ГьейсэгІэтире хуно, лап хуб э ёр ме мунди гьемме. Белки э ёр ме мундеш нимунд. Э ёр ме эйчуь мунди дануьсдени? КукгІэмлеймеш э колхоз кор сохдембу э бебеймуревоз. У шохьонгумгьо э духовой оркестр эри музигь зереире хуте бире рафдембу. У сал уш э солдати рафдебу, эз у товуне э ёр ме гьемме лап хуб мунди. Эз колхоз иму э солдати рафдебугьо гІэилгьоре, колхоз, э е десде поюнде, бэхшгьош дореду ве песде э духовой оркестревозиш рэхь сохдебу. Эз расдекиш э ёр туь не мунди? Туьш унжо бирики, э вокзал оморебирики гІэилгьоре эри рэхь сохде...

— У кор э ёр ме гьисди-гьо, уре туь дуз гуфдире, омо туь мунош Шевеньё, у коми сал буге э ёр ме нисди. Песде, пой ебо, туь у салгьо э школа хундембирики...

— Эри, гьелбет хундембируьм, ме не туь э е класс дебирим дие.

— Дие туь эз у салевоз колхозник чуьтам бире?

— Э школа хуну гуфдире, беге колхозник нисе бире?

— Э колхоз кор не сохденге, колхозник чуьтам бире?

— КукгІэмлейме э солдати рафденге, бебейму берд мере э духовой оркестр но, музигь зере хуте бошум гуфдире. Ме эз школа оморенге, гьемме руз шохьонгумгьо, рафдембируьм э духовой оркестр колхоз. Туь увэхдигьо э Дом пионергьо э художественни кружок рафдембири...

— Имогьой, э гуфдирей туьревоз, туь э духовой оркестр музигь зере хуте бирей гуфдире, беге туь колхозник хьисоб бире?

— Духовой оркестр эн колхоз биренге, ме колхозник хьисоб не бире, дие ки хьисоб биренуьм? Гьеле те умэхьэлиш, туьре дануьсде воисдениге, ме эзуш пушо колхозник бирем, чуьнки бебейму бири еки эз бине норегоргьой колхоз. У мере гьеммише э собраниегьо ве мигІидгьой колхози э хуьшдеревоз миберд...

— Гьечу гу дие. Гьечу биренге туь колхозник не бирей, кук эн колхозник бирей.

— Бугу дие, колхозник бисдо, кук колхозник бисдо чуьбешгьэи. Эзуш бэгьэй, довгІо сер гирденге, ме школаре шенде э колхоз рафдем эри кор сохде. Бил зерем, гьупи зерем, жапарус шендем, чуьш сохдем э колхоз.

— Ме эдее диренуьм, э и гофгьоревоз, туьре гуфдире воисдени, эз колхоз иму бине норе оморе вэхдевоз, туь колхозник бирей гуфдире.

— Гьелбет гьисдуьм. Гьеммей энү салгьо э колхоз кор не сохдемгеш, ме зиндегуни колхозникгьоре лап хуб дануьсденуьм. Ме эз зиндегуни энугьо гирошде рузгьоре эри туь ихдилот сохдуьмге, туь угьоре екемлей гьуьч сохдиге, лап хубе ихдилотгьо мибу, гьеле туь эз ме согьбошиш мигуи.

Эхирки, сер ишмуре дорд недум, гІэзизе хундегорго, Шевеньё, коргьой гуфдиренигоре хуно, «Эз гъугъ догъ оворде мере э кун догъ нушунд», ме рази бисдорум эри гуш дошде ихдилотгьой энуре ве, угьоре шиновусденге, эриме норумки эришмуш ихдилот сохум гуфдире гъич е гофеш дегиш не сохде, гье гъечу чуйтам Шевеньё эри ме ихдилот сохдиге.

1. Дум гъупии

Суьфдеи салго колхозго гуьнжунде оморетго, э шегер Дербенд омбаре чуйкле колхозго бири. Бири ужире колхозго, э коминжоки дебирет гьемме те гьемме дегъ енебуге бисд кифлетго. У салго коргьой колхозго гьеле унгъэде хуб не бируйт. Колхозго гуьнжундеи эри хэлгъ тозе кор бу. Унегуьре э кор гуьнжундеи колхозго кими вэгІдо егІэлмишигьош бирембу. У егІэлмишигоре кулакго ве куьгьне гІоширгьой Дербенд хъэрекет мисохдуьт эри чарунде э тараф ишу эри гировунде дуьшменигоре э гъэршуй колхозго. Уго эз хуьшде гуьнжунде жуьр-бежуьре руьхшенди гофго э товуней колхозго лов мисохдуьт э гІэрей хэлгъ.

Евдо, бебей Шевеньёйго, бири еки эз бине норегоргьой эн колхоз. Суьфде э колхоз энуго дебируйт гьемме дегъ кифлет. Оморе-оморе зиёд бире жергей колхозникгьой энуго ве колхоз энуго гуьрд бисдо э еки э е ченд колхозгьойгеревоз.

Е руз шохьонгум Евдо не Шемей хъэрмэхъ ю, гъупигъо э душгьошу вери, эз богъ колхоз эз кор эдембируйт оморе. Уго мивинуьт э пушой гъопушу, гІэилго э десде поисде, чубугъгоре э дес гирде, тик вокошире, эдет рэхъ рафде-рафде, «мэгІни» хунденуьт:

*«— Бейдогъ власть э дес фэхъле,
Дум гъупии э сер фэхъле».*

Евдо, и гофгоре шиновусденге, мэхътел мунде, э лой гІэилго чаруьсде, эз Шемей мипуьрсуй:

— Шиновусдени чуй хундеге и гъурумсогъго?

— Эри,— мугу Шемей,— и гофго эз гІэилго ведироморе гофго нисди, угьоре гьобоне шуьгъэме дуьшменго дешендет э лэгІэй энуго...

Евдо мивинуьт э десдей гІэилго Шевеньё кук юш дери. У гьебо рафде эз гуш Шевеньё гирде, мипуьрсуй:

— Ки хуте сохди ишмуре ижире хэре гофгоре эри гуфдире?

Шевеньё сер мигируьт эри гирисде ве гирисде-гирисде э энгуьшде-воз мибирмунуьт э тараф эн е гІэил:

— И-и-и...

У гІэилгоге екиго мивирихуьт, екигьойгере, э гирисдей Шевеньё езугъ оморе, мибирмунуьт э тараф эн у гІэил, Шевеньё бирмундебугго, ве э е лэгІэ мигуют:

— Содугъ поюнди имуре э десде ве гъишди «мэгІни» хунде...

И гофгоре шиновусденге, Шемей мирав мигируьт эз гуш эн Содугъ:

— Гьери гу, гъурумсогъ, эз ки шиновусдейге и гофгоре?

Содугъ жугьоб нидуьт, не гирисдеш нигирисуьт. Содугъ бу кук Нисим гъунши Евдойго. Бебей Нисимигъо келе гІошириш не бириге, юре е гъэдер богъго ве э дуь жиге хунегъо бири. Э еки эз хунегъо ишу зигъисдембруьт, унигере дорембируьт э кирочигъо эри пул гъэзенмиш сохдешу. Советский власть оморенге, богъгьой энугош ве еки эз хунегъош вегирде оморембируьт. Бебей Нисимигъо Мигьир омбаре дуьшмениго гировундембу э гъэршуй большевикго ве кук хуьшдереш хуте сохдембу э рэхъ ю бурав гуфдире. Те ю согъинде Мигьир не кук ю гировундембу дуьшменире э гъэршуй Советский власть. Мигьир муьрде бэгъдо

Нисим эдембу рафде бешу рафде рэхъэ. У э дуьл хуьшде эхи сохде нисе дануьсдембу дерд богъгъо ве хунешуре вегирдеире. Беде чини девлет. Девлетменд бугъо одоми, гьелбет, е вэхдиш нидануь э дуьл ю эхи сохде эз дес ю вадарафдеи девлете. Омбаре инсонгъо бирет, эз сэгъэтишу ве эз девлете омбар хосдеишу, жун ишуре э нэгъогъи пуч сохдетгъо. Нисим денишире, виниренге, ки дие колхозгъош бисдо ве Советский власть руз-беруз эдее гужлуь бире, колхозгъош, эз егІэлмишигъо э кор гуьнжундеи энугъо дебирембируьтгъоре очмиш сохде бэгъдо, эдее муьхъкем бире, сер гирд эри лов сохде э гІэрей хэлгъ жуьр-бежуьре зобуне ве руьхшендие гофгъо э товуней Советский власть ве колхозгъо.

Содугъ, денишире виниренге, ки Евдо не Шемей еки гуш юре, екиге гьул юре гирде, эз ю дес нисе вегирде, э угъо минет сохде юре хьэрзо дуьт гуфдире, гирисде-гирисде, мугу:

— Ме эз бе-бе-й-му шиновусдем...

Евдо не Шемей гъэгърелуь бире, гье э гьупигъоревоз дарафденуьт э хьээт эн Нисимигъо. Нисим нуьшдебу э гьейву, эдембу чой хурде. Угъо э хьуьршевоз оморэ э сер Нисим, э е лэгІэ гуфдируьт:

— Туьре гІэйб-гІор оморени, номуссуьз? Ижире лоигъсуьзе гофгъоре эри чуь дешендей э лэгэй гІэйлгъо?..

— Чуь гофгъоре? Номуссуьз ишму, хуьшденишмунит, богъгъой мере вегирдейт, недирегъоре дирейт, дирегъоре фурмуш сохдейт. Гьеле э сер меш дироморейт мере эри куфде э гьупигъоревоз? — Нисим сер мигируь э жуьр-бежуьре нифригъоревоз эри нифри сохде Евдоре, Шемее, колхозгъоре...

Евдо не Шемей тоб нидуьт, сер мигируьт э дуьм гьупигъоревоз эри куфде Нисиме: «Иш эри туь дуьм гьупии э сер фэхъле». — гуфдире-гуфдире. Гьеркишу е-дуь дуьм гьупии зерэ эз у, туф дешенде э сифет энэ, миравт.

Евдо не Шемей дес-руй хуьшдере шушде, партал хуьшдере дегиш сохде, миравт э милиция эри мэгІлуьм сохде, ки Нисим э лэгІэй гІэйлгъо герексуьзе, нум колхозгъоре беднум сохденигъо гофгъоре дешенде гуфдире.

Угъо э милиция оморенге, миденишуьт мивинуьт Нисимиш э милицияи. У нуьшдебу э рачей дежурни, эдембу чуьниге гуфдире.

Евдо не Шемей медан Нисим омори э милиция эри эз дес энугъо шуькест сохде, юре куфди гуфдире. У гьетте Евдо не Шемее дире, гоф хуьшдере бурра, вадарафде эз милиция, видов-видов рафдени э хуне.

2. Кемедиэ э жигей нимаз

Евдо омбар хосдембу Советский власти, тозе гІэдотгъоре ве эз гьемме у омбар шор бирембу эз коргъой колхозгъо. Чуьтам шор небу у, имисал э хуней энугъо дуь гІэребе гІорд гендуьми омори, дуь берегови шороб декирдет, э вэхд емишгъо, фундугъ, бэгІли ве де емишгъойгеш вегирдет. Эзуш бэгъэй эри гиросдигъо сал э угъо хэйли пул ве шоробиш расирембу.

Руз мэгІлуьмей «Нисону» бу. Евдо эз Шевеньё мугу:

— Шохьонгум э меревоз э клуб колхоз миё биёй.

— Чуьни бега э клуб колхоз шохьонгум? — пуьрси Шевеньё эз бешу.

— Митинги.

— Э хьисобевоз митинг варасде бэгъдо, концертиш мибу?!

— Эри, концертиш биренини.

— Ме э туьревоз ниём, туь мере концерте дире нисе гьишде.

Шевеньё дануьсдембу эри чуй кор бердеге бешу юре э хушдеревоз. У вэхдгьэ э клубгьой колхозгьэ, шевгьой мигидгьэ, колхозникгьэ э нумаз неравт гуфдире, мисохдуьт митинггьэ, мибурмундуьт концертгьэ. Гьевел гировунде оморембу митинг, э комики еки эз зверте идоре одоми доклад мисохд, песеде гоф сохдембируьт активистгьэ-агитаторгьой колхозгьэ. Угьэ, очмиш сохде, мигуфдируьт эри чуй товуне рабигьэ гьишденуьтге хэлгьэ гирде мигидгьой дин-доглотире. Докладгьэ ве гоф сохдеигьой активистгьэ варасде бэгьдо, бирмундембируьт э хэлгь концертгьэ э гьувот художественни самодеятельности колхозгьоревоз, комигьоки суьфделе сер гирдебируьт эри гуьнжо оморе э колхозгьэ. Э у концертгьэ хундембируьт е ченд мэгнигьэ ве бирмундембируьт эз е перде биренигьэ пьесагьэ, э комигьоки бирмунденбируьт дургунигьой рабигьэ ве шефдигьой куьгьне гюширгьоре. Эз у концертгьэ хэлгьэ лап хьэз оморембу, унегуьре клубгьой колхозгьэ одоми пур бирембу, э клубгьэ эри нуьше, неки эри гьэйлгьэ, эри келегьош жиге вес нисе сохдембу. Гьэйлгьэ мипоисдуьт э пой э гьэрелугь куьрсигьэ, минуьшдуьт э сер пенжерегьэ, енебуге э хори чорзани зере лап э пушо э ён сегьне.

Э ён дер клуб нуьшдембу еки енебуге дуьдуь эз активистгьой колхоз ве нуьвуьсдембу фамилиягьой э митинг оморегоргьоре. У колхозникгьэ, комигьоки э митинг ниомо, пуьрсуьш энугьоре норембируьт э собранией колхозникгьэ, эжеки угьоре, номус доре, гьэйблуй хьисоб сохдембируьт. Эге дуь-се бо неоморегоргьэ мибисдоге, угьоре дуь-се трудовениш штраф сохдембируьт.

Шевгьой мигидгьэ э ижире митинггьэ Евдо Шевеньёре миберд гьеммише э хушдеревоз. Оммо Шевеньё гьич бегьем те эхир у концертгьоре нисе дирембу. Евдо мидоно э зир пинджек Шевеньё сисид хушдере, чуьнки юре сисиде гирде гьэйб оморенбу эз колхозникгьэ. У мигуфди эз Шевеньё: «Митинг варасде бэгьдо, ме мивадарам э вогьней папрус кеширеревоз, песеде туьш ведиро, э нумаз бурайм. «Угьэ миоморуьт э нумаз, эжеки гьемме мердгьэ, сисидгьоре дегирде, нумаз ишуре михундуьт. Оммо Шевеньё мипоисд э ён дер нумаз. У гьелбетте нисе варасирембу, чуй хундембируьтге у мердгьэ. Уре эз корсуьзи хов оморе, миводо хушдере э дер енеге минуьшд э ён дер, михиси...

— Имбуруз месуьз бура э митинг,— мугу Шевеньё эз бешу.

— Эри чуй? Туь эри чуй нисе оморе?

Шевеньёре воисдембу гую э школеш собраниеи гуфдире, оммо у э дургуни гуфдире хуте не биребу.

— Туь мере концерте дир нисе гьише. Дие ме чуй сохум оморе э туьревоз?..

— Имишев екем концертеш миденишим, песеде мирайм...

— Мере екем эйчуьни, гьуь... гьуь... Эзу хуби э хуне хисуьмгьэ...

— Гьеле эз хори невероморейки э гоф бебе эри неденишире... Гуфдируьм мий, дие зирти-пирти зере герек нисди...

Евдо нуьшдебу э еки эз гьирогьэ жигей эн ряд, комики бу э куьнди дер клуб. Шевеньё, сисиде э гьултугь доноре, поисдебу э ён бешу. Митинг варасденге, сер гирде омо концерт. Бэхшвегиргьой художественни самодеятельность, се-чор мэгнигьэ хунде бэгьдо сер гирдуьт эри бурмунде чуькле пьеселегьэ. Э суьфдеи пьеса бурмунде омо, чуьтам е колхозник, э дин-доглот бовор сохденигьэ, руз орине шохьонгум эз кор оморенге, мивинуь сер гирди эри торик буре, у эри хуьше мигую: «Эри руш чире вэхд дир бири, мигуиге шобот гьэриш бирере хунои, гьери бурам эз раби пуьрсуьм, гьэмел миёвге руш чире». У миёв э нумаз, мивинуь раби э хьэет нумаз нушунде э сер тапаретке, лампей дегьиреш норе, эдее э серчиревоз сер гобое чире. У мипуьрсуй эз раби:

— Эри руш чире вэхд дир не бири раби? Гьэмел миёв руш чире?

Раби, э гьово ве э серчи э дес ю дебугьэ денишире, мугу:

— Эри, хэлеф ме, гIэмел миёв, гьеле вэхд дир нисди, шобот гьеле дури.

Э дувимуьн пьеса раби нуьшдебу э хьэёт нумаз, е жогьиле зен омурд до э у керггьой «нодовоире» эри куьшде. Оммо у зен, зен небу, еки эз жогьиле гIэйлгьой колхози бу. Увэхдигьо гьеле гIэруьс-духдер э художественни самодеятельность бэхш нисе вегирдембируьт, эз хэлгь гIэйб оморембу ишуре ве екиге угьо терсирембируьт эз бебе-дешу ве эз гуфди-мугуй эн зенгьо. Жогьиле зен керггьоре доренге э раби, у веденшендени эз гьултугь серчире ве сер гирдени эри куьшде керггьоре. Э керггьоре куьшдеки эз зир лов эй хуьшде, хэндуйсде гуфдирени:

— *Зи хьэлепоти, зи кополоити,
«Хуькуьмет эн Совети»,
Керглегьоре микуйшуйм,
Э нумазлей ме минуйшуйм.*

Раби бугьоз керггьоре бурра, шендени э хьэёт нумаз. Зен рафдени керггьоре эри вегирде. У гьуз бире сэгIэт, эз сер энү офдорени сефгию. Гьеебо еки э зал нуьшдегоргьо хьэрой дешенде гуфдирени:

— Эле, эле Мемри зен бири, эри эни «зен» е жогьиле «домор-шуйвер» офде гереки...

Гье э и теретэгIди, Ёвдо, эз душ Шевеньё десе евошлей зере вада-рафдени, егIни уш ведиров гуфдире э юревоз. Оммо Шевеньё эз гуж хэндей хуьшде э гьэвл нисе офдоре бебешу юре огол зереире. Унгьэде уре хьэз оморембу эз пьесагьо, бурмунде оморембируьтгьо э сегьне, у эз хьэвес энугьо бебешу э клуб недериире, э жигей бебешу екиге нуьшдеиреш сечмиш несохд.

Э сеимуьн пьеса бирмундени дуй жовоне мердгьоре. Угьо биренуьт гьем пиёнискегьо ве гьемиге гьуморбазгьо. Угьо, пулгьошуре э гьумор норе, нуьшденуьт э куьнж куче эри фикир сохде, чуй гIэмел сохутге, пул чоре сохутге эри ичку хурде ве гьумор возирешу. Гье ебо еки эз угьо гуфдирени:

— Офдем!

— Чуй офдей? Пул офдей? Эз же офдей?

— ГIэмел офдем. Дануьсдени чуй сохим?

— Чуй сохим?

— Туь э зени геймиш бош, э шуйгьэм туь дени лемболуше, бурайм э духдир. Ме мугуюм, ки туь зен мени, гIэйл мундей гуфдире, мивегирим справке. Справкере миберим э собес, мивегирим эри туь пособие.

У вэхдигьо гIэйл мунде зенгьоре собес пособие дорембу.

Угьо миёвт э кин духдир. Э зени геймиш биребугьо мерд шем гирдебу, егIни духдир сифот юре дире, мерд бирей юре недануь гуфдидире. У мердиге сер гирдени эри мэгIни хунде:

— *Ой, духдир, жон духдир,
И гIэруьс гIэйлле мунди...*

Духдир, вэхшденени э пой ве оморени э кин э зени геймиш биребугьо мерд, э шуйгьэм ю дес зенуь гуфдире, лемболуш, офдоре эз шуйгьэм энү, расирени э хори. Э зал офдорени келе хэнде. Ингьэде Шевеньё хэндуйсдени, эз гуж хэндей энү, сисид эз гьултугь энү офдоре, расирени э хори. Энжэгь и вэхд оморени э ёр энү бебешу э куче э ю денишири гуфдире. У зури-зури сисиде, вегирде, донорени э гьултугь, ведироморени э куче. Э куьнж куче расиренге, Ёвдо э гьэгьри-гIосиире-воз, гуфдирени эз у:

— Текей денишуйм э туь, гьурумсогь. Имогьой вэхд нумаз ведиромореш эдее биреки. Гьи? Чуй? «Сэхь эз сопу келеи?» — У миёв э хуьршевоз э сер Шевеньё.

— Бебей ме муно, эз ёр ме фурмуш бири. Небуге ме те имэхъэли ниведироморум беге? Гьуь... Гьуь...,— гирисдени бирере хуно мисоху Шевеньё хуьшдере.

— И чуьни, туь гьеле незереки эдее гирисдеки. «Те хонохо дуьзде гирде,— гуфдири э метелегьо,— дуьзд вэхуьшдеху хонохоре гирде». Хуби дие зирти-пирти мезе. Э нумаз эри рафде вэхд не мунди, хубтеи ки бурайм э хуне чи мигидимуре хурим...

3. Гьимет эн се элуьче

Суьфдегьо э еки эз колхозгьой Дербенд е кор гировунде миомоге, у коре гьемме колхозгьо гировундембируьт. Меселен э еки эз колхозгьой шегьер правление гьэрор норебу, ки колхозникгьоре ихдиёр нисди гИэилгьоре эри э богь берде э хуьшдеревоз эз рузгьой выходной бэгъэй. И гьэрор норе оморебу э гьемме колхозгьой шегьер. И гьэрор норе оморебу егИни эзу товуне, ки гИэилгьо школаре шенде э богьгьо неравт гуфдири. Руз выходной мибисдоге, богьгьо гИов-гИэил пур бирембу.

Е руз выходной Евдош бердеху Шевеньёре э хуьшдеревоз э богь. Вэхд тутгьо, бэгИлигьо ве элуьчегьо бу. У руз Шевеньё те суьрои хуьшде тут, бэгИли, элуьче хурде, согь руз вози сохд э богьгьо. Шохьонгум, пушсй э хуне рафде, у пэнж келе элуьчегьоре чире доно э куьф хуьшде. Уре имид бу эз у элуьчегьо мидуь дедешуре, бироргьо ве хэгьерлей юре гьеркире еки ве екигере мигьилуь себэхь э школа эри бердей ю. Оммо Шевеньёре хэбер небу, ки не колхозникгьоре, не гИэилгьой энугьоре э хуне емишгьо берде ихдиёр нисди гуфдири. Увэхдигьо гьемме емишгьоре колхоз чире, кура сохде, е бэхш сохдембу эри колхозникгьо енебуге фуьрсорембу э тукугьой колхоз эри фурухде. Эге емиш мибисдо эри колхозникгьо эри бэхш сохде гИэмел оморенигьо гьэдер, бэхш мисохдуьт. Эге кем мибисдоге, эри бэхш сохде гИэмел ниомоге, мифуьрсоруьт эри фурухде э туку. Кими емишгьо бэхш сохде оморембу э трудодень хьисоби, кимигьойге э кифлет хьисоби. Меселен, тут-бэгИлире бэхш мисохдуьт сери кифлет, пенж, шеш, хьэшд... кило, кими вэхдгьо зиёдтеш, оммо фундугъэ, бодоне сери трудодень пенжжогь-сад грамм. Эзу товуне правлениегьой колхозгьо гьэрор норебуьруьтки, комини колхозник э хуне емиш бердге, уре штараф сохдени се трудодень.

Шевеньё элуьчегьоре чире э куьф донореире Евдо не диребу, оммо уре диребу е сэгъэте мерд колхози, Овхьоилад гуфдиренигьо. У кор сохдембу э звеной эн Евдойгьо ве гьемин гье у руз дебердембу эри Евдо ве хьэрмэхьгьою гИов капарус. Овхьоилад гИов-гИэил небу ве екиге лап зобуне одоми бу гуфдири, гьеле э девр гИоширгьош, хуьшдере эри ехшикиши сохде эри гИоширгьо, у омбаре чугьулигьо сохди эри фэхьлегьо. У рафдеху гуфдирибу э гьэреулчи Шевеньё э куьф элуьчегьоре донореире.

Гьэреулчи колхоз, лелей Гьомуил, хубе мерд бу. У гьеммей гИуьмуьр хуьшдере, кемер хуьрд сохде, жофо кеширебу э богьгьой гИоширгьо.

Овхьоилад оморе экин энугуфдиренге, ки кук Евдо э куьф элуьчегьоре декирди, у мугу:

— Дуь-се элуьче бердге гИэил, чуь биренини? Беге эзу гелуьргьой колхоз кем мибу?..

— Дие правление гьэрор эричуь нори? Гьечуниге гу э гьемме куьфгьошуре емиш пур соху беруь э хуне...

Омбар гьэгьр омо Гьомуиле эз Овхьоилад, оммо уре дие чоре небу куьфгьой гИэилгьоре не гешде, чуьнки дануьсдембу, эге не гешдге, у коре ёгьин правление мидануь, э юш гоф миёв.

Гъомуил, гІэйбе-гІэйб, эз куьф Шевеньё элуьчегьоре вегирденге, Ёвдо э гъэгъревоз, мугу:

— Уф, гъурумсогъ, гъеммише э сереботти туь э сер ме е кор оморени. Эз ки пуьрсирей элуьчегьоре чирей э куьф декирдей? Дие туь э богъ ниёй...

Шевеньё гирисдени бире, чорей ю мибисдоге, сенгъэ мивегирд мизе эз сер гъэреулчи. Уре унгъэде дерд бебешу э сер ю хъэрой дешендеиш не гирдебу, чендгъэде дерд ю эз богъ э хуне дес тигъи рафден ве бебешу юре эзинбэгъдо э богъ ниёругъо гирдебугъо. Бебей энугъо э фикир имогъой юре правление штараф мисоху гуфдире бу, чуьш бисдоге се трудодень кем нисди эхи, руз ю е трудодень, лап э зарбевоз кор сохдгеш дуь трудодень зиёдите сохде нисе бире, оммо Шевеньё э фикир э хуне дес тигъи рафдеи бу. Коргъой гуфдиренигъо: «Буьз э хъэрой жун бу,— мугу,— гъэсоб э хъэрой гушд».

Гъомуил, виниренге Ёвдо эдее э сер гІэйл хъэрой дешенде, мугу:

— Э сер гІэйл хъэрой медеше. У тэхсиркор нисди. ГІэйлгьоре нисе хосденигъо гъэмсоне одомигъо тэхсиркоруьт,— у гофгьоре Гъомуил гуфдиренки э илгъомево дениширебу э тараф Овхъоил. Уре воисдембу Овхъоил, чумгьоре буьхъ сохде, э угъо дениширебугъо, варасуь, ю дузе кор не сохди гуфдире. Беге зобуне одоми гъэдуьр хубе гофгьоре варасирени?! — И элуьчегьоре мигъилуьм уре берде, оммо э правление мэгІлуьм не сохде чорей ме нисд, бэхшлемиш сох, буйронгъулинуьм...

Э правлений колхоз, пуьрсуьш Ёвдо норе оморенге, членгъой правление гоф сохде, екигъо Ёвдоре гІэйблудь сохдуьт э гІэйл гъэдэгъэ эри не зерей, э хуне емиш берде гІэмел нисе оморегуфдире, екигъойге, тараф Ёвдоре гирде, гуфдируьт, ки э гІэйл чуьш гуфдиге, бебегьоре тэхсиркор сохде нибу... Тараф Ёвдоре гирдегоргъо кемте бу, уре гІэйблудь сохдегоргъо омбарте. Еки эз членгъой правление, ГІэймил гуфдиренигъо, денишире диренге, ки кор Ёвдо зобуни, уре эри пенж элуьче гІэйл эз богъ овурдигъо ёгъин штраф мисохут, гоф вегирде, мугу:

— Хьовиргъо, гъеммешмуш дануьсденит ме эз гІэйлиревоз эри гъобонешуьгъэмгъо э богъгъо кемер хуьрд сохдемгьоре. Ме жогъил бируьмгъо мэхъэлгъо э сер ме е кор оморегу, у кор эри имишеvine ихдилот лап гуьнжоини, ихдиёр дит ме уре эришму ихдилот сохум.

— Сох,— мугу членгъой правление гьерки эз ело.

— Е руз э вэхд капарус шендегъо, ме гІов капарус дебердембируьм э богъ. Пишнеи, гъызгъин герми гъисдики, эз видов-видов гІов деберде, мере гъечи тешне бирегу, бугъоз ме эз тешней хуьшги зерегу. Э хиёвон э дор элуьчегьоре диренге, мере диеш тешне бисдо. Норум бедрегъой капарусе эзир элуьчедор, дуь элуьче чире хурдум, сеимуьн элуьчере э лэгІэ деуьм гуфдире, е гъэмчил эз кемер ме расире, офдорум э сер бедрегъой капарус, комигъоки офдоруьт тигъи бисдо. Сэхъиб богъ диренге, эз се элуьче бэгъэй э ю дуь бедре капарусиш зарал бири, сер гирд мере эри куфде, неки э гъэмчилгьоревоз ве гъемчуьн э тепуькгьоревозиш. Ме увэхди дануьсдем чуьниге «гъимет» эн се элуьче. Энжэгъ уники умогъой девр эн гъобонешуьгъэме девлетмендгъо бу. Изму кейки богъгъо дарафдет э дес гъэгъигъэте сэхъибгъошу, беге э иму гІэйни э еки эз хубе хьовиргъойму, комики э колхоз эз дуьли-жуни жофо кеширенигъо, эри гуж сохде, пенж элуьчере э сѣтрудодень «фурухде»?..

Членгъой эн правлениере омбар хъэз оморегу эзи ихдилот, келе-келе хэндуьсдуьт, дие Ёвдоре штраф не сохдуьт.

(Ихдилотгъойгере хунит э альманахгъойге)

Яков Якубов

НИМЕЛИТЕ КОГЪОЗ

Эри коре сер гирде омбар не мундебу. Корсохгъо еки-еки э контор дироморе, палтугъошуре векенде, эдембируът нуьшде э жигегъошу.

Неденишире э кефсуьзи хуьшде, заместитель директор, гъемишеи-ней хуьшдере хуно, имбурузиш эз гъемме зу оморебу э кор.

Рэхъэвиё гъеммише бу сергъуз, э екиревозиш бегъем гоф енебуге зарифет-чи нисе сохдембу. Корсохгъош эзу гоф-чи мипуьрсируьтгеш, у бегъем жугъоб нисе дорембу, энжэгъ мигуфди: «эри», «нэгI», «бошгу», «гIэмел» миёв», «белки гъечу гъисдигеш», «мидануь гъечуш бире»,... У гъич ю эз эгъуьл хуьшде е герекие гоф э екиш нисе гуфдирембу. У гъеммише бу гъош-гъобогълуь ве фикирлуь. У э корсохгъо эз зир чум денишире, хърекет сохдембу эри э ёр хуьшде гирде угъо чуь сохденуьт-ге ве дуй-эеки чуь гуфдиренуьтге.

Ченд салгъо э куьф Рэхъэвиё е чуькле блокнотле дери. Эз Рэхъэвиё э и контор кор сохде эилоревоз ченд директоргъо дегиш биребируьт. Коми директор чуь сохдембуге: ченд бо э руз ю э телефон гоф сохдембуге, ченд бо секретарь хуьшдере э кин хуьшде э гъуллугъ огол зерембуге, э коми идорегъо угъо рафдембируьтге, э кин энугъо ки оморе-рафде сохдембуге, коми корсохэ э кин хуьшде кей огол зерембуге, гъэрез ки чуь мивиниге ве чуь мишиновусдге, гъеммере нуьвуьсдембу э блокнотлей хуьшде.

Директоргъо чендиш дегиш биребирьутге, оммо Рэхъэвиё блокнотлей хуьшдере дегиш нисе сохдембу. У эз нуьвуьсде заметкелегъой хуьшде анонимни когъозгъо гуьнжунде, фамиле ве нум хуьшдере не нуьвуьсде, фуьрсорембу э ченд жире идорегъо. Э у когъозгъо у е дуге гоф нисе нуьвуьсдембу, ченд ве ченд жире хъшогъо веноре э сер корсохгъошу, дургунигъоре нуьвуьсде фуьрсорембу.

Когъозгъой энуре вегирдембируьтгъо идорегъо, фуьрсорембируьт одомигъошуре эри фегъм сохде ве дануьсде дузиге енебуге дуз нисдиге э когъозгъо вебирембируьтгъо гофгъо, ве дуз не бирей энугъоре дире, когъозгъоре паре сохде, шендембируьт.

Нуьвуьсдегор эну когъозгъо мэгIлуьм небугеш, Рэхъэвиё э сифет корсохгъой контор бегъем нисе дениширембу, э ю е гIэйб верие, хогъине одомире хуно дениширембу.

Рэхъэвиё дуразе, лэгъэре одоми, сифет ю чупур-чупур. Э сер сифет ю е кило эрзуь тигъи сохде миомогеш, е донлеш э хори ниофдо. Эз лэгъэри сифет ю, чуней ю ведироморебу буруне, ве ухшеш зерембу э дуй гуьрвенкеи э гъопу дуллу сохде оморе килит. Ковре рагъгой эн десгъой эну ведироморембируьт буруне. Э десгъой эну дениширенге, ве ди бирембу ки угъо эри хуби сохде офире не оморет, энжэгъ эри дургуни нуьвуьсде ве инсонгъоре локолуь сохде офире оморет.

Рэхъэвиё гьич не э шоригьо рафдембу, не э сер митогьо рафдембу, гьич э гIэрей жэгIмет недерире хуно бу. У э хунеш э кифлетевоз бегьем гоф-гелиж нисе сохдембу. Эз е гъирогъ мидиромо, гьич э пушой чум нисдие одомире хуно, эз е гъирогъиге мивадарафд.

У эз кор эз гьемме дир рафдембу э хуне, чуьнки, согъ руз э контор чуь коргьо гирошдиге гьеммере миёсд дануьсде, унегуьре, те гьемме корсохгьо нерав, юш нисе рафдембу.

Рэхъэвиё эз контор ведиромогьо вэхд сер шев бу, зуьгIбе вебу, кулок верфе, шэхдере хуно, дуьруьжде таре гьуме зенуьгьоре хуно, эдембу зере э сифот одоми. У хуьшдере э гъэд палту гьуьжунде, дуразе гердере доруне деберде, зури-зури эдембу э хуне рафде. Эз вини эну эдембу гIов тигьи бире. Эз хиники уре лерз воноре бу. Эз лерз жендек, десе э куьф доноре ейлугъэ вегирде не дануьсде, винире э гьулгьой палту покурдембу рафде. У хъэрекет сохдембугеш эри зури-зури пой вечире, эз лерз жендек ве эз гуж кулок пушо рафде нисе дануьсдембу. У э е гуж, е болоревоз э хуне расире, кутукире хуно хуьшдере э хуне дешенденге, дер э зарбевоз сэхд бире, мигуиге гуфди э у: «Туь эзи дер дие согъ нивадарай» гуфдире.

Рэхъэвиё, э кумеги гIэилгьоревоз, палтуре векенд, гьич гоф не сохде, лерзире-лерзире дарафд э доруни хуне. Е-дуь лейле чой хурде бэгъдо, лерз жендек эну поисде, у екем герм вероморенге, сер гирд эри фикир сохде. И паздегъ сали у заместитель директори. Куьгьне директоргьой эну, кимигьо э келете гьуллугъгьо деруьт, кимигьойге э де корхонегьой ге директоргьоют, оммо ю имогьоиш замиститель мунди рафде. Уре эз тозе директор ишу лап гъэгър оморембу. Ю куьгьне корсох контор бире-бире, юре не норет директор, овурди е жогьиле корсохе нори гуфдире. Гъэгър эну диеш бисдо гужлуь виниренге, ки тозе директор зу шинох бире э корсохгьоревоз, хоснетгьой энугьоре дануьсде, гьемме коргьоре эдее пушо берде гуфдире.

Оммо Рэхъэвиё нисе варасирембу, ки куьгьне дананигьой ю екиреш герек нисдиуре, ю э тозе коргьо, гуьрг э гусбенд дениширенигьоре хуно, дениширеире.

У хэйли фикир сохде бэгъдо, э пушой ю норе оморевугьо бушгьоб чире э гъирогъ норе, эз дэхуьл стол когъоз вегирде, сер гирд эри нуьвуьсде.

У нуьвуьсд ченд жире гофгьо, дургунигьо э товуней жогьиле директор хуьшде. У нуьвуьсд ки директор келе чумшуре одомини гуфдире, руз ю дегъ бо секретарь хуьшдере э кабинет хуьшде деберде э уревоз кеф сохдени. Э вэхд перерыв э столовой дарафденге э корсохгьой конторевоз э е стол нуьшде эри чи хурде, э хунегьой энугьо рафде, э угьоревоз дусди гировунде ве эзугьо рушве вегирде. Неденишире ки у суьфдеи зене э дуь гIэилевоз ведекирди ве эз дуьимуьн зениш юре е гIэили, гене э зенгьой кесгьоревоз гешде ве эзуш бэгъэй гIэилгьоре эз суьфдеи зен биригьоре алиментиш нисе доре. Оммо Рэхъэвиёре хэбер небу эз у кор, ки тозе директор гьеле гьич эвленмиш не бире жовон бу гуфдире.

Рэхъэвиё хэйли фикир сохде бэгъдо, гене нуьвуьсд, ки бебей директор э министерство кор сохде гуфдире ве у э хотуревоз гьишди кук юре директор норе, оммо у нисе дануьсдембу тозе директор етим келе биреире, бебей энугьо э довгIо пуч биреире.

Эз эшгъ дургунигьо нуьвуьсдей хуьшде уре хэбер не бисдо кей нимешев бисдоге. Бушгьоб чи э пушой эну норе оморевугьо жилиде хуно хиник биребу. Уре дие иштогъ чи хурдеш небу.

Шевгьой эну гьеммише гьечи гирошдембируьт. Уре хэбер небу эзу кор ки эз омбар герексуьзе фикиргьо сохде ве э вэхд ю чи хуьшдере не хурде не хисире, э ю беде гIэзор офдореире. Гьеебо дуьл эну зури-зури кор сохде, э жендек ю лерз офдо. Гье и туьтем зуьгIбее кулок э зарбе-

воз пенжерей хунере, ризей комиреки у фурмуш сохдебу сэхд сохде, векурде, когъозгьой энуре лов сохд э гъэд хуне. У э хуьшг бире, э хьуьзуьм чаруьсдебугьо, пенжегьой хуьшде зури-зури жарунде ручке ве э сер стол вомундебугьо верэгъгьой когъозе, вэхизуь гуфдире эри кура сохде у верэгъгьойгереш, гъебо кутуке хуно офдо э хори ве эзу ведиромо беде ноле. Оммо нолей энуре екиш не шиновусд, чуьнки гъемме хунегьо эз зуревоз хисире, э ширине хов дебируьт.

Зен Рэхъэвиё себэхьмунде, гъеммишеиней хуьшдере хуно, зу вэхишде, чой веноре, дарафд э доруни хуне, шуьвер хуьшдере эри хэбер сохде. У гъетте дирe мегьит Рэхъэвиё э хори хуне дураз биреире, эзу е келе хэрой ведироморе, суьсд бире, офдо э хори. Э сес хэрой энугьо гъуншигьо хэбер бире, дироморе дедешу не бeбешуре мегьите хуно дегешдеире диренге, сер гирдуьт эри шивен зере, гирисде. Э сес энугьо гъуншигьо дироморе зен Рэхъэвиёре шелбет ве зури-зури валирианке офде доре э хуьшде дировундуьт.

Екем вэхд гирошде бэгъдо омо «скорая помощь». Духдир Рэхъэвиёре фегьм сохде бэгъдо нуьвуьсд справке, ки у эз дуьл хэреби ве э ю беде хиники расиреи, муьрди гуфдире.

Хэлгъ кура бире бэгъдо ве гъемчуьн корсохгьой контор эн Рэхъэвиёгьо оморенге, келеи духдер энугьо когъозгьо э хори хуне лов биребугьоре кура сохде ве гъемчуьн э пенжегьой Рэхъэвиё жарунде оморегьо вэрэгъгьореш вегирде, до э корсохгьой контор. У гъечи дануьсд ки у когъозгьо герекие когъозгьой кори Рэхъэвиёи гуфдире. Корсохгьо когъозгьоре вегирде, э е гъирогъ кура бире, хэлгъ не шинову гуфдире, евош-евош хундуьт. Угьо у когъозгьоре хунденге гъевел мэхьтел мундуьт, песде суьпуьле хэнде сохдуьт. Инжиге бу тозе директор конториш. Когъозгьо хунде оморе варасде бэгъдо, у хэйли гофсуьз поисде, мугу:

— Эриме оморенигьо, хьовиргьо, гъемме хэржигьой Рэхъэвиёре гъовре сохдеире эз пул контор сохде воисде.

Гъемме корсохгьо гоф энуре гъувот доруьт.

Корсохгьо гроб гъуьч сохде, Рэхъэвиёре э гроб дегердунденге, е зарифетчие корсох когъозгьой Рэхъэвиёре гъэд сохде ве ручкей энуре э гъэд энугьо доноре, угьоре э зир сер энугьо доноре, мугу:

— Бигьил сенигъэт хуьшдере э хуьшдеревоз беруь, белки у сенигъэт уре э у гъуьломиш герек бисдо.

Абрам Авдалимов

МЕ ТУБРЕ ГУЗЕТ МИСОХУМ

(пьеса эз пенж пердегьо)

ВОЗИ СОХДЕГОРГЬО:

Надя—20 сале.

Юсуьф—22 сале.

Борис—24 сале.

Овшолум—65 сале.

Истир—60 сале.

Анатолий—28 сале.

Сергей—20 сале.

Бинемми—30 сале.

Оля—24 сале.

Сипро—55 сале.

Томор—20 сале.

Лейтенант Довидов—40 сале.

Дуь милиционер.

СУЬФДЕИ ПЕРДЕ

Парки. Э зир доргьо норе оморет скамейкагьо. Гьеминоне вэхд сали. Э сегьне дироморени Борис.

Борис. У имбуруз инжо миёв ёгьин, виходнойгьо гьеммише оморени у э богъ эри гешде. Эгь! Омо гуфдиреш, чуь гуфдире мидануьм ме э у. Тейте юре дире, ме экиме, гуфдиренуьм юре диренге очугъ мисохум, мигуюм гуфдире гьемме фикиргьоймере э ю, оммо гьетте юре дире, э жендек ме лерз офдоре, зугьун ме гирде, е гофиш гуфдире нисе дануьсденуьм... НэгI! Хуьшдере э дес вегирде гереки. Имбуруз ёгьин, э тегьер артист, э чумгьой ю тиж денишире, гьемме фикиргьой мере очугъ сохденинуьм... Гьери хуьшдере синемииш сохум. Надя!.. Надежда! Бэхшлемиш сохит, поит, мере э ишмуревоз гофи. Надя, ишму мере варацит, эшгъ хосдеиме э кишму гужлуьни эз легьбет гIэтош келе вулкангьош. Э ме бовор сохит. Ишмуре диренге, ме хьэз вегирденуьм, хьэз вегирденуьм, чуьтам буьлдуьрчин хьэз вегирдениге пушой себэхь, э серлуьгей дор э хундеки. Ох! Мидануьм ми гуьфдире ме и гофгьоре. *(Нуьшдени э фикир сергьуз).*

Э сцена, эз пэхьни бире жигей хуьшде ведироморени Бинемми.

Бинемми. Огьо! Ошне, мугуиге, туь эдей вор хунде, кефсуьз-чи не бошио *(хэндуйсде соегъи).*

Борис. НэгI, э жун туь, эдембируьм стихигьо хунде.

Бинемми. Офорим, туь завскладире шендей, шогьир бире, е сазлеш восдо эри туь.

Борис. Шогьир дургу, терсиренуьм «Меджнун» не бошумге. Туь дануьсдени, одоми э эшгъ офдоренге, чуьтам бирениге?!

Бинемми. Туь гIэили-гIэили, ме эри энэ эшгьгьо-мешгьгьо шеш кепикиш нисе доренуьм. Эн ме чуьни, хурде, погы! ГьейсэгIэт э зир эни серине доргьо, е чорек снегъ шороб э е буьсг кобобевоз, э гьеммей энэ эшгьгьой туь миверзуь.

Борис. Эй Бинеми, туь эз дуйньёгь бейхэбери. Инсон энжэгь эри хурде зигьисде? Зиндегуни инсон мегьеббетсуьз пуч хьисоби. Туь нивараси, чуьнки природа у бэхш хуьшдере туьре не дори, э сер туь не омор ижире кор.

Бинем и. Чуь жире кор?

Борис. Чуьнки туь екиреш не хосдей.

Бинем и. Чуьтам екиреш не хосдем, туь э у одинончове гIэруьси ме не дебири бегем?

Борис. Эй овом!.. Ужире хосдеи нэгI-эй!

Бинем и. Дие чуьтами?

Борис. Нуьш ебо. Хуб, эгер туь у зен туьре хосдембириге, дие эри чуь ведекирдей?

Бинем и. Ме нисдуьм овом-о, туь хуьшдени туьни овом! Беге ме ведекирдем уре, ю вадарафди эз хуне, э дедеймуревоз женг гирде.

Борис. Ини! Ини бегьергьой мегьеббетсуьзе хосдеи.

Бинем и. де, чуь мегьеббетбазлугьини? Илле воисде мере дие, э сереботи зен, ме хотур дедеймуре биё бигьилуьм? (Борис хэндуйсдени).

Бинем и. Хуби, хуби, весси, ме эри туь руьхшенди нисдуьм...

Борис. Гьэгьри бисдори?

Бинем и. Гьэгьри бисдори?! Пой, туь мунош, туьре ки дэгIно зенуь. Шев те себэхь э ресторангьо домундей рафде э духдергьоревоз, э хунеш нисе рафде.

Борис. Ме супое одоминуьм, Бинем и, э метлеб ме расируьмге, гьеммей эн у коргьоре мишенуьм.

Бинем и. У ихдилотгьоре бигьил, туь эри ме гу, кире хосде туь, «лелей» туь э гьэд ним сэгIэт кутэхь соху коре, эз туь хубте кини, жогьил туь — жовогьил туь.

Борис. НэгI, гьечу гIэмел ниёв, иму разименди екире вегирде бэгьдо, илчире песде фуьрсоре гереки...

Бинем и. Эде, туь имогьоиш овом мундейки, егIни духдер биё гую биё мере хогь?

Борис. Ю э герде не вегирде, илчире фуьрсоре?.. НэгI.. Гьечу гIэмел ниёв. Гьони у туь гуфдире куьгьне девргьо не мунди, духдер рази не бире, э шуьвер эри доре.

Бинем и. Эде!.. Э жун бебейме, туь э гьечиревоз 88 салигеш духдер хосде нидани. Ме зен хосденге, гьич эз духдер е гофиш не пуьрсируьм, духдере бурмундуьт э ме, ме рази бисдорум, дефуьрсоруьм илчи, хосдум варасд. Оммо худо гьэлет миёсд сохде мере, ме уре хосдеи... Филонгьэдер эз колхоз вегирдебируьмгьо пулгьой меш рафд... 500 монет рэхь доруьм, келе гIэруьси сохдум, чендгьэдер партал бердуьм, гьегьемме э негьогьи пуч бисдо. Пулгьош рафд, парталгьош рафд, гIэруьсиш рафд... Коргьой гуюгьоре хуно гуселеш вирихд, расереш берд!

Борис. Имогьой варасири? Ужире хосдеире, ижире эхир бире. Биё е гьуллугь мере веровун туь.

Бинем и. Эгер эз дес ме вероморение гьуллугь гьисдиге э сер чумгьой ме.

Борис. Туь дануьсдени ме э ки ошугь биремге?

Бинем и. НэгI.

Борис. Гуюм эри туь?

Бинем и. Гу дие.

Борис. Э екиш нигуи?

Бинем и. НэгI.

Борис. ШовгIо сох.

Бинем и. Э жун гьердуьйму.

Борис. (Эй хуьшде). Мидануь ми е гьинор сохде Бинем и?

Бинем и. Дие гу бура-о-о, ме эри энү коргьо лап келе усдоюм.

Борис. Надяре шинохдени туь?

Бинем и. Коми Надяре? И Надя гьуншимуре гуфдире? Духдер завфермаймуре? Гьечи гу дие. Гьечи гу туь, гье имишев кутэхь сохим и коре.

Борис. Гьечу нэгI. Мере воисдени у дуьл мере, ме дуьл энуре да-ним. Хуб, Бинем и, е когъоз нуьвуйсуьм дуьм э туь, деша э пенжерей энү.

Бинем и. Эде, когъоз эйчуь-эй-эй? Ме хуьшдени ме гьеммере мигуьм. Энжэгь, Борис бирор, не хурдеки хуб нибу, эри энижире коргьо биё екем кефлуь бу одоми.

Борис. Хурде чендгъэде воисд, кеш э ресторан.

Борис не Бинем и вадарафдени. Эз екемиге дироморени Надя, нуьшдени э сер скамейка.

Надя. Дузи, Юсуьф дузи эдее гуфдире, ме биё бурам, чуьтамиш бисдоге биё бурам, оммо нисе дануьсденуьм чуьтам дедеймуре, э гъэвл венгеседе, э рай биёрумге (*дениширени э сэгIэт*). И чуь кори, Юсуф не омо эхи?

Воисдени юре вадарав, дироморени Юсуьф.

Юсуьф. Надя, руз туь эхэйрбу. Бэхшлемиш сох, Надежда, ме, егIэлмиш бире, э улойгей богь рафдем.

Нуьшденуьт.

Надя. Гьэйгьу нибу, омбариш дир не бирей. Кей рафденит?

Юсуьф. Чуьтам рафденит?! Туь нисе оmore бегем?

Надя. Белки не оmoreуьм.

Юсуьф. Белки не омори? Эйчуь? Экзаменгьореш дорей, туьре э институтиш вегирдет. Имогьой эри чуь нисе оmore?

Надя. Юсуьф, нисе дануьсденуьм варасунде э дедейму. «Ме е те-ке духдер мере,— мугу,— нигьилуьм тэхьно зигьуь э гьэрибе жигегьо». Эз елойге у нечогъэ одомини, мере омбар езугь оmore э у. Ме не оmoreуьмгеш, зоочно михунум, Юсуьф.

Юсуьф. Ме дануьсденуьм туь михунигьоре, оммо нисе дануьсденуьм... (*гирошде рафдени э ён дор*).

Надя. Чуьре нисе дануьсде туь? Туь олхоин бош, гоф ме гофи, токи туь институте хунде, вараси, эри ме гурунд нисд э туь пенж сал эри денишире.

Юсуьф. Ме дануьсденуьм гIэдотгьоймуре. Пенж сал сэхьибгьой-туь нигьилуьт туьре э ме денишире, эз е тарафиге угьо дузуьт..

Надя. Юсуьф, шовгIо гердо э дусдиму, ме э туь миденишуьм!..

Юсуьф. (*Гьэл гирде Надяре, хундени э форм ситихи*).

Мепуьрс эйчуь гьечи дуьлме могьбули,
Дуьл ме дерд ве фикир пур бири,
Бисдоруьтгеш э гIуьлом рачгьо чендгъэдер,
Хосдеи дуьл ме тек туьни, духдер.

Гьич вэхд эз еки жейле не бире,
Фурмуш не сохим гиросде рузгьоре,

Эеки рафде рэхь зиндегунире,
Муьхькем сохим хосдеимуре.

Дуьле хьэсротлуь нидауньм гьишде,
Туьсуьз э дургьо нидануьм гешде,
Туьре э кесгьо гьисмет нисохум,
Муьгьбет туьре э гьэд дуьл ме мидорум.

Оморени сес мэгIни хундей Бинеми.

Надя. И Бинеми гьуншимуни, кеш бурайм, у имуре виниге хуб нибу.

Вадарафденуьт. Дироморенуьт Бинеми не Борис, гьердуйшу пиён.

Бинеми. Борис, ме миром эри туь эз ме гьэгьри мебош, ме ижиге мэгIни эри хундей, дердгьой ме омбари.

Борис. Хуб, хуб, ме миром эри туь, Бинеми, ебо биё бурайм, гьуьллугь мере бегьем сох.

Бинеми. Э жун туь, Борис, ме гьечи э пиёни нирам, сер ме герми, себэхь бошгу.

Борис. НэгI, эде, кор имбурузире эри себэхь мегьил-о-.

Бинеми нуьшдени эри напрус кешире, гофгьой Борисе э гуш не гирде.

Борис. Эде, ме э туьревозуьм... Немунуге, жогьобиш нисе до-реки и.

Бинеми. Ме э туь гуфдируьмки сер ме герми.

Борис. Ме чуй дануьм туь эз 600 грамм эрэгьи пиён мибоши гуфдире? Туь лап буше одоминики?..

Бинеми. Дузи ме пиёнуьм, ве екиге ме и сер-сембол туьре диренуьмге, мазалей ме диеш гьэриш бире.

Борис. Чуйтам, мере?

Бинеми. (Бурмундени шовол Борисе). И тенге поже чуйни туь вокурдей.

Борис. Стилнини дие.

Бинеми. Сильни? (Хэндуйсдени). Хуб, чекмегьой туь? Дие подош не бу э и чекмегьо эри зере? Галастук, гириге, эдее эз Самур гIов хуьрде! Эде, ме миром эри туь, ебо э гузги дениш у э сер туь веригьо муйгьоре, бегьем э кешуьш ухшеш зере туь. Гьеле э и сер-сембол туьревоз, туьре воисдени Надяре хогьи? НэгI, эзу кор олхоин бош, Надяре э туь нидуьт. Гьисди-гьисди туь зав. склад дие...

Борис. ЛэгIэре ги, те ловгьой туь «бэгьэлуьи» бире...

Бинеми. Ловгьой мере?!.

Бинеми гирдени эз ехэн Борис, галастук дироморени э десю, вепичиренуьт. Бинеми офдорени э хори. Борис офдорени э сер Бинеми.

Борис. Эх... Нелойгь... (Зерени эз сифот ю).

Э сес женг, дироморени Оля, игьоре дирс. хьэрой сохдени. Э сес хьэрой дироморени е кук.

Кук. Вессит, вессит, гІэйби... (Хьэрекет сохдени угьоре эри жей-ле сохде).

Борис вирихдени, оммо Бинеми сер гирдени эри синлегьо зерез кук, гьечи дануьсдени у Бориси.

Кук. Эле, эле туь чуй сохде, мере зере туь?!. (Вадарафдени).

Бинеми. Эжи у, эжи Борис, ме уре согъ нигьилуьм!.. (видовусде вадарафдени э песой энугьо).

Перде

ДУЬИМУЬН ПЕРДЕ

Хуней Овшолуми э шегьер, дуй пенжере эз куче, ведини дорунни хуне. Э хуне дери стол ве стулгьо, э дивор вери сэгІэт. Диван, э зверсер комики вери холинче. Сэбэхьмундеи. Овшолум нуьшди э сер диван, эдее пойгьой хуьшдере вокурде. Песде вэхишде, вегирдени сумкей хуьшдере эз дивор, воисдени юре вадарав, диromорени Истир.

Истир. Э мерд?

Овшолум. Хьэрой месох, Надя хэбер мибу. Гьечинигеш шову гье гирисди, мереш хисире не гьишди, юш не хисире.

Истир. Хуб, хуб нуьш е пейле чой ху бура.

Овшолум. НэгІ, гьечинигеш дир бирем.

Истир. Чуй дири зуи дери инжо, э мошин колхозевоз мирай дие.

Овшолум. Хуб, хуб дие ме бурам, ме мидануьм э чуьревоз бурамге. (Воисдени вадарав, оммо вогошдени эз рэхь) Эри, туь Надяре хоши ги, э кин парторг рафде воисде уре, мегьил рафде, имуре биёбур не соху.

Истир. Погь, рафдге буравгу, меш мугум чуй буге, гІэйл эн мени, нисе фуьрсоренуьм, варасд гьишд рафд.

Овшолум. (ГІюси буре). Туь нисе варасире, и духдер экзаменгьоре дори, вегирдеш вегирдет уре э институт, оммо и туь сохденигьо кор гьич дуз нисди.

Истир. Сер ме эз гофгьой туь нисе вадарафде. Туь эдее гуфдире, Надя рафди, чуьнигеро дори, экзамениге, чуьниге у. Дори-доре дие, келе кор нисдики, вегируьгу хогьигу эз угьо чуй дориге.

Овшолум. Ой, зен! Туь не варасиреки гоф сохде, хуб меш э гоф туь дениширем, дес веги эз ехэн ме.

Истир. Гьелбет ни фуьрсуьм гІэйл мере 5 сал э гьэрибигьо. У имогьой, худо ме буро, духдер шуьверини.

Овшолум. Хуб, хуб, бошгу, э Надя мигуи, отчётгьоре беруь дуй э контор. (Воисдени вадарав, диromорени Надя).

Надя. Бебел!.. (Овшолум поисдени). Ишму рафденит?

Овшолум. Эри, духдер ме, эдем э кор рафде.

Надя. Имбуруз хьэрмэхьгьой ме эдете рафденуьт, меш...

Овшолум. Э дедешмуревоз гоф сох, хэлеф ме. (Вадарафдени).

Истир. Надя, туь пейле-бушгьобе ни, хэлеф ме, ме симоворе диromонум (вадарафдени).

Надя, пушойпенжереигьоре вокошире, нуьшдени э сер куьрси э пушой пенжере, гирисдени. Диromорени Истир, симовор э дес дери, дирени Надяре сергьуз.

И стир. Вой эри ме гердо, чуй бири, нэхогь туьре хьол нисди бегем, чуйжой туь дорд доре?

На дя. Дуьл ме.

И стир. Дуьл туь? (*Зерени занигьоре*). Элле, бебей ме вой, кеш варас э духдир беруьм туьре, дуьл э де кориге хумне нисдигьо-о-о.

На дя. Дедей, мере духдир герек нисди, духдир ме туьни, энжэгь туь мере хос сохде мидани.

И стир. Бошгу, хэлеф ме, гьечуниге, ди суьнжуйьгьойтуьре гируьм.

На дя. НэгI, дедей, эзу коргьо хос нибу. Эгер ме гуфдире гофе э герде вегирдиге, увэхди дуьл ме гьеебо хуб мибу.

И стир. Гу бура, дедей миро туьре, гIэйб эйчуь оmore туьре? Туьре э ки воисдге, э у мидуьм э шуьвер

На дя. (*гIоси бире*). Мере чуй гуфдире воисдеге, ю чуй гуфдире-ге... Мере э институт гьишдиге рафде, увэхди дуьл ме хуб мибу.

И стир. Эже, эже, эй тут. Элле, гьеле мэхьэл тутгьо нисдики, хэлефме?

На дя. (*Хэндуйьсдени*). Эй тут нэгI, дедей, э институт эй хунде.

И стир. Гьо-о-о, эй хунде?! Жон, Надя, гьэдой туьре вегиром, э и шегьер гене чендгьэде воисд хун. Дениш, Надя, туь бугьоз мереш бурригеш, ме туьре э гьэриби ни фуьрсуьм.

На дя. (*Гьэл гирде дедешуре*). Дедей, ме 10 класс варасдем, дуь салиге кориш сохдем, имогьой биё бурам.

И стир. Рафде эйчуь, хэлеф ме, гье инжо хун чендгьэде классигеш туьре воисдге, весси чумерэхьи кеширемгьо, чумгьой ме тор бири, герден Гитлере худо миёсд хуьрд сохде, ки дануьсде жуьфде бироргьойтуь э комини лугьонде чолгьой дуьшме домундиге. Имогьой дуьл ме, хэлефме, э туьревоз вероморе, туьре эз хуьшде жейле сохде нидануьм.

На дя. Жон дедей, довгIо сер гирдебугьо мэхьэл, ме гIэилле бируьм, гIэилиш бируьмге, у бебе гуфдире гофгьо эз ёр ме нисе вадарафде. У, Рэхьмон не Симоне гьэл гирде гуфдири: «Балагьой ме, и гьэрхунди офдори э сер кукгьой Советиму, данит, ки те е дугь хун э раг ишму деригьо, биё женг берит э вэхьшие фашистгьоревоз, эри дошде номус Ватан Советимуре». Э ёр мени, Симон бебере гоф до, гье у шев нуьвуьсдебугьо стихигьой хуьшдере, хунд. Жон дедей, эгенер дуьл туь гурунд нибуге, ме михунум эри туь у стихигьоре.

И стир. Хун, балай ме, хун, белки угьо мелхьэм бисдоруьт эри ярагьой ме.

На дя. ГьейсэгIэт, жон дедей (*вегирдени эз дэхуьл стол когьозгьоре ве хундени*).

Ингьэдер туьре Ватан хосденуьм эз дуьли,
Чуьнки туь э пушой ме гьер вэхд чуьн гуьли,
Гуьллуьни богьгьой туь, вараюсдет хэлгьгьой туь
Нигьилим дуьшмере дес зенуь э бегьергьой туь.

Туьре, Ватан, гьер вэхд э дуьл ме дошде,
Мирам пушо гьич не поисде.
Эй туь, Ватан, хьозурум э женг эй рафде,
Дуьшменгьоре эз руй хори нисд эй сохде.

И стир гирисдени.

На дя. Дедей, мегирис, не гирисдиге, ме угьонигереш михунум эри туь, чуьнки Симоне омбаре стихигьои...

Дироморени зен гьунши.

Зен гъунши. Себэхь эхэйрбу!

Истир. Эгъуьбет туь эхэйрбу. Диро, жон Ифрод.

Зен гъунши. НэгIо-о-о. Вэхд нисди, эжи туь не дироморики, ме э туь дениширем поисде.

Истир. Эз хэёл ме вадарафди рафди, сугьобе кори, кеш бурайм сер кешим э фэгъир.

Надя, дедешуре рэхь сохде, дироморени, сер гирдени эри мэгIни хунде. (Эз гофгьой шогъир тати Миши Бэхшиев).

Надя.

Ме хосденуьм Васале,
Гуьлгьо доренге хушбуй,
Колхозлуье суьмбуьле,
Вероморе пур э руй.
Ме хосденуьм инсоне,
Диренуьмге э кифлет,
Хубе корсох бирере
Э и шоре вилоет...

Пенжере куфде оморени.

Надя. Кини?

Юсуйф. (Эз куче). Менуьм, Надя.

Надя. (Вокурдени дер хунере). Диро.

Юсуйф. (Дироморенге). Себэхь эхэйрбу!

Надя. Эгъуьбет туь эхэйрбу, нуьш.

Юсуйф. НэгI, мере вэхд нисди, эри согъ боши гуфдире оморем, сэгIэт хьофд эдем рафде.

Надя. Чуй зу?

Юсуйф. Чуйтам зу? Дегъ руз зиьдте не мунди. Песг туь оморени не бисдори?

Надя. Дедеймуре рази нисди, ме оморени бисдорумге эри туь телеграмм мизенуьм.

Юсуйф. Хуб не бисдо дие...

Надя. Эге мере не гъишдуйтге оmore, ме эри туь когъоз минуьвуйсуьм.

Юсуйф. Надя, туь дануьсдени, эри ме чуй гурундиге, туьсуьз рафдеи?

Надя. Юсуйф, ме э туь бэхили сохденуьм, туь мозоллуьни, оммо ме...

Юсуйф. Надя, бэхд жовонгьой эни девр иму, э дес ишу дери, пушой бэхд имуре екиш гирде ни дануь.

Надя. Туь дузи, Юсуйф, мере энжэгъ э дедейму езугъ оmore. У омбаре чумерэхьигьо кешери, юш нечогъэ зени. Терсиренуьм, Юсуйф, уре диеш дуьлхуьрд сохде, ме э туьревоз омореш мидануьм, оммо, дедейму рази не бире, оморумге чуй мибуге уре туь дануьсдени? НэгI, нэгI... нидануьм ме уре дуьлхуьрд сохде. Бура, Юсуйф, рэхь туь ник, ме хосденуьм, ки кор туь гьеммише э барас оmoreире...

Юсуйф. Хуб, Надя! Ме рафде, расире сэгIэт, эри туь когъоз минуьвуйсуьм. Оммо жугьоб когъозгьой мере дир-дир ни нуьвуйси. Эгер туь инжимиш бисдориге, диририге, ки туьре дие миникини нисди, э ме мэгIлуьм сох э песини когъоз туь...

Надя. Чуйтам миникини не бисдоге, чуйтам эз чуй инжимиш бисдорумге? Нисе варасиренуьм туьре чуй гуфдире воисдеге.

Ю с у ь ф. Чуь бире дануьсде? Эдем гуфдире дие, белки...

На д я. Чуь? Белки чуьни?

Ю с у ь ф. Белки мере фурмуш сохдени бисдориге, эеки гьисмет не бисдоримге...

На д я. Чуь, чуь?.. Гьо-о-о. Уш дузи, бире мидануь, чуьнки э институт раче духдергьо омбар дебире...

Ю с у ь ф. (*Гюси бире*). Надя, туь мере не варасири, ме э гоф ме дуз миведиром, оммо нисе дануьсденуьм туь...

На д я. Ме нисе дануьсденуьм, Юсуьф, чуь гуюмге дие э туь, э ме бовор сохи... Энжэгъ мидануьм туьре гоф доре, ки чуьш бисдоге, ме ёгьин э туь миденишуьм гуфдире.

Ю с у ь ф. (*Хомуш бире*). Надежда, хуби, эхирки эдем дире, туь оморени не бисдори.

На д я. Эриме омбар гурунди, эри э туь гуфдире нэгI, энжэгъ не гуфдире чорей ме нисд, чуь сохум, дедее... Юсуьф, ме не оморумгеш, зоочно михунум.

Ю с у ь ф. Надя, мере воисдембу эз холей Истир согъ боши гуюм...

На д я. Гьечуниге пой те ю омор. Гьечинигеш гьуншигьойму э де жой-жигейге э рафдеки, дироморенуьт э хунейму, э руй дедеймуревоз буравт гуфдире. Туьш, Юсуьф, э руй дедеймуревоз бура, гьемме коргьой туь э барас миёвт, бегьем мибошут метлебгьой туь.

Ю с у ь ф. (*Э хэндерево*). Туьш бовор сохдени э и гофгьой зенуне?

На д я. Кидан, келе зенгьо гьечу гуфдиренуьт дие.

Ю с у ь ф. Эгенер у гофгьо дузиге, чуь бешгъэи, гье э руй туьревоз эдем рафде.

На д я. Юсуьф, туь дие э хуне нисе рафде? Гье эз инжо э вокзал рафде беге?

Ю с у ь ф. Эри, чемодангьой мере хьэрмэхьгьой ме фуравундет э вокзал.

На д я. Туьре вэхд кем мунди? Кидан дириш мибошиге?

Ю с у ь ф. (*Э сэгIэт денишире*). Дир нибошум, вэхд гьеле омбар мунди.

На д я. Мере воисдембу, биём э вокзал эри туьре рэхь сохде.

Ю с у ь ф. (*Шори сохде*). Биё бурайм, диеш хубте.

На д я. (*Э хуьшде домунде*). Э вокзал эз хунеигьошму одоми мибу?

Ю с у ь ф. НэгI.

На д я. Дузире гу.

Ю с у ь ф. Дузире? Иму э еки дургу ниё гуим. Эри, дедейму не хьгьер ме мибошут.

На д я. Гьечуниге, ме нидануьм омор.

Ю с у ь ф. Эри чуь?

На д я. Чуьнки хэгьер туь мере шинохдени, гIэйбе кори. Ме омор нидануьм, Юсуьф дусд ме!..

Ю с у ь ф. Дусд ме... И келе гофи. И гоф туь э дуьл ме кори сохд. (*Хундени э формай стихи*).

Дусди хосдеи ширини,
Оммо э сер берде четини.
Дусдире гереки очугъэ дузи,
Чуьнки дузини муьхькеми дусди.
Надежда, фикиргьо мере динж нисе гьишде,
Дусдире э дуьл туь дор те ме вогошде.
Э дусди туь ме имиде бесде,
Имидуьм мидани дусдире дошде.

Перде.

СЕИМУЫН ПЕРДЕ

Хуней Борис. Хуне вараюнде омори э шегьер вараюнде оморенуыт-гьо хунегьоре хуно. Эз лой чеп дер, э доруни хуне дарафденигьо, эз лой расд дер, э куче вадарафденигьо, дуь пенжере э тараф куче. Э пушой пенжерегьо занавескагьо. Э пушой дергьо эз плющ сохде оmore пушойдеригьо. Э диворгьо холинчегьо. Э куьнж хуне диван, э сер комики дегирде омори холинче. Э ён диван э сер тумбочка вери приёмник. Э минжи хуне гьисди стол ве э иловлей ю куьрсигьо. Э хуне екиш не дери. Эз куче диromорени Сипро, э дес ю газетгьо дери, куьнд оморени эз дер доруни хуне.

С и п р о. Борис, туь хэбери?

Б о р и с. *(Эз доруни хуне)*. Эри, ки омори эриме?

С и п р о. Гьэдой туьре дедей вегиро, чумгьой туь чи шинохде бебей! Вэхиз ведиро, эдем туьре е шоре хэбер доре.

Б о р и с. *(Ведироморе эз доруни хуне)*. Чув хэбер?

С и п р о. *(Доре газетгьоре э Борис)*. Виниш, туь соймиш сохдейгьо духдер э газет вери!

Б о р и с. Пориш ведиромореху у э газет. Гуфдиренуыт у лап пушолуе корсохи э завод, ударник эн жофой коммунистини. *(Рафдени э ён приемник, папрус вегирде кеширени)*.

С и п р о. Дениш, рачи. Дие эзи зиёдтеш одомире гIэруьс мою: гьем корсох, гьем хьэменд. Гье имбуруз эдем илчигьо фуьрсоре...

Б о р и с. Дедей, ме э туь ченд бойгеш гуфдирем, у э ме нисе оmore.

С и п р о. И чув гофи, хэлеф ме. Угьо эз иму духдер отказ нисохут. Истир дедей энугьо э меревоз хэгьери. Овшолум гириге миросгьоймуни, шориш бугу э хуней ме эри духдер доре.

Б о р и с. У духдере соймиш сохде кук юни, э Ленинград хунде.

С и п р о. Кини у кук?

Б о р и с. Юсуьф кук Селихьэ.

С и п р о. Юсуьф кук Селихьэ? Истир э и хуней падшогьи ме не доре духдере, э Селихьэ доренини? Туь олхоин бош, хэлеф ме, ме э бебеш-муревоз гоф сохдем, гье имбуруз эдем илчи фуьрсоре.

Б о р и с. НэгI, нэгI, жон дедей, тэгIди месохит.

С и п р о. Элле... Илчи улуьм нисдики дуьргердо, мидуьт, мидуьт, туь олхоин бош, хэлеф ме.

Б о р и с. НэгI, жон дедей, гуфдируьмки, гьелем герек нисди, ме мигуюм вэхд бисдоге.

С и п р о. Ме гуфдирембуьруьмгьо, кор шорире пес гьише хуб нисди дие, хэлеф ме.

Б о р и с. Дедей, е пейле чой вени.

Сипро вадарафдени, эз екемиге дер куфде оморени.

Б о р и с. Диро киниге.

А н а т о л и й. *(Дироморе эз куче э десгьой ю чигьо дери)*. Себэхь туь эхэйрбу!

Б о р и с. О... о..., Анатолий, хош омори, софо овурд, ме мугумге, туь ний, эдембируьм вадарафдеки.

А н а т о л и й. *(Гиршоде э звер хуне, э десгьой ю деригьо чигьоре норе э сер стол, нуьшдени)*. Ме кей э гоф ме дургу ведироморем?

Б о р и с. Игьо чуьни туь овурдей? *(Лов сохде винирени пакете)*. Шампанскигьо овурдей, и чуьни, ченди инжо, негьогь овурдей, мере беге не дери эз игьо э хуне. И перигьо е ешиг овурдемки, нимей юре хурдем, угьониге гье гьечу мунди. Гьери чув хэбери? Фурухди угьоре?

А н а т о л и й. Жикетгьоре дорем, пулеш вегирдем.

Б о р и с. Э ченд дорей?

А н а т о л и й. Э 470 монет.

Б о р и с. Чув ужуж?..

А н а т о л и й. Дие, ишуш биё гъэзенж сохут дие. Ишу э 550 доренуьт дие...

Б о р и с. Пуле семе овордей гьеммере?

А н а т о л и й. Эри, оммо гъич хубе кор не бисдо.

Б о р и с. Эйчуь?

А н а т о л и й. Э накладной 40 доне вери. Е дегье семе миёсдуьм фурухде э туку.

Б о р и с. Эй хьовир, хисирегоргьоре хэбер сохде, е теклереш э туку фурухдиге, дие эз ехэн туь дес нивегируьт, увэхди гьеммере биё э туку фурухи.

А н а т о л и й. Э жегьендем бугу, биригьо бири, веке эзи шампанскигьо хурим.

Б о р и с. НэГІ, ебо те хурде, хъисобгьоймуре сохим, песде э олхониревоз михурим.

А н а т о л и й. Хуб, туь гуфдире хуби.

Б о р и с. (*Вегирдени чуткере эз дивор, норени э сер стол*). 470 монет фурухдейгьо гъимет, 325 гъимет ю, мундени 145 монет. 45 туьре, 100 мере. Чувл гиле сади чор гьозор монет бире, комигьореки биё ди мере.

А н а т о л и й. Туь чув хунде? Илле хуби эри ме, коре гьеммере э сер ме вегирдем, э хъэлегигериревоз фурухдемгьо менуьм... Мере мигирдге, мигуфдири ме гъичиш нисе дауьнсденуьм, ме мирафдуьм, эз дохьор гулу-гулу буравгьоре хуно.

Б о р и с. Договор дороже денег, ме э туьревоз игърол сохдем, дуь бэхш эн ме, е бэхш эн туь. Нисе воисдембуге меберде. Эри ме чув бешгъэи, туь нибердиге, екиге миберд.

А н а т о л и й. Борис, одоми одомире эз дес хуьшде хэйр мидуь. Ме туьре гъеле омбар хэйр мидуьм. Дениш, бирор, (*норени чуткере*) и 470 фурухдемгьо, 325 вадара, ченд гъэде мунде?

Б о р и с. 145 дие...

А н а т о л и й. Ой согъ боши! Биё, бирор, э гоф ме рази бош, гъечи бугу «не шиш ёнсуьн, не кобоб», 80 туьре, 65 мере, дие гоф месох, дес меш гъейсэгІэт дестенги.

Б о р и с. Хуби, хуби, туь жун худой туь, ди э ме расиренигьо пуле.

А н а т о л и й. Э сер чумгьой ме, 40 гиле 80 бирени 3200 монет. (*Ведешенде эз куьф дорени пулгьоре э Борис*). Ги, бирор, э шори-ники хэржи сохощ...

Б о р и с. Согъ боши, согъ боши, оммо хуб фурмунди мере и гиле. (*Берде пулгьоре, донорени э дэхуьл тумбочке*).

А н а т о л и й. Имогьой семе веке эзи шампанскигьо, бугьоз имуре тар сохим.

Б о р и с. ТэГІди месох, мивекенуьм. (*Векендени шампанскире*). Деде, дедей... (*Декирдени пейлегьоре*).

С и п р о. (*Дироморе эз буру*). Чувни, хэлеф ме?

Б о р и с. Жон дедей, гьерчуь-бисдо биёр эри хурде.

С и п р о. Бошгу, хэлеф ме. (*Вадарафдени*).

А н а т о л и й. Веги хурим, э шори туь, бирор, э дуьл туь деригьо метлебгьоре худо веровуно.

Сипро шоколадгьоре, дировунде, норе э сер стол, вадарафдени. Дер куфде оморени. Борис вокурдени дере дироморени Сергей, э душ ю фотоаппаратиш вери.

Борис. О... о... Сергей, туь хош оморей, ди́ро, ди́ро, лап хубе вэ́хд оморей, ху́сьсуьр дусд до́шде туьре.

Сергей. Руз ишму эхэйрбу! (*Гирошде, нуьшдени*).

Борис. Анатолий. (*Э е лэ́гIэ*). Эгъуьбет туь эхэйр бу!

Борис. (*Дорени э дес Сергей пейлере*). Веги хурим. (*Хурденуьт гьерсееки*). Чуь хэбери, чуь гьинор сохдей?

Сергей. Песде мигуюм эри туь.

Борис. Гу, гъэйгъу нибу, у одоми мени, гоф дошденигъон.

Сергей. Плёнкей сирот Надя хьозури. ГьесэгIэт сирот туьреш мизенуьм, песде сиротгъой гьердуьшмуре эеки печатать мисохум. И эз ме биренигъо гьуллугъ эри туь...

Борис. Чуьтам зерей сирот энуре туь? Ю не вини туьре?

Сергей. Ебо пейлегьоре деки, песде ихдилот сохум эри туь.

Борис. (*Декирдени пейлегьоре, вегирденуьт гьерсешу*). Э шори туь, Сергей. Эгенер туь сирот ме нен Надяре эеки гъуьч сохдиге, эз ме эри туь келе магарич.

Сергей. Э жун туь, Борис, Надя э гъэд аппарат дери, сирот туьреш э ён ю мивенуьм, песде мифуьрсим эри Юсуьф. Увэхди мивиним чуьтам биреге хьол духдер?!

Анатолий. Молодец, Сергей, лап хубе эгъуьли. Эз расдекиш мибу э гуьнжо овурде у сироте?

Сергей. Лап асант, себэхь сирот хьозури.

Анатолий. Лап муьгIуьжуьзе кор мибугъо. Зурбое сери сер туь, Борис, хубе фенд офдей. У сироте Юсуьф виниге, дие эри Надя когъоз нинуьвуьсуь. Вегирит хурим э шори Сергей! (*Хурденуьт*).

Сергей. Вэхи, Борис, имогъой сирот туьреш зенуьм, галастукеш дени, рач ведиров.

Борис. Гьони миденуьм. (*Дарафдени э доруни хуне*).

Анатолий. Веги, Сергей, е пейлейгеш хурим те Борис геймиш бире (*пейлегьоре декирде, вегирденуьт*). Э шори туь, бирор!

Сергей. Э шоритуьш! (*Хурденуьт. Ведироморени Борис, геймиш бире*). И бешгъэе кори, имогъой лап рач миведирой. Пой инжо, сере гъуьндуьр ги. Хэнде руй бош. (*рафде, дуз поюндени Борисе*). Дие мезуьм е минутле (*екем дур рафде зерени сирот Борисе*). Варасд.

Борис. Согъ боши. (*Векендени кастюме, норени э сер диван*).

Анатолий. Сергей бирор, туь эриму не гуфдири, чуьтам зерейге сирот Надяре, ю не диреки...

Сергей. Гьелбет не винири, гьич ховлей юреш хэбер не бисдо. Ме э фикир домундебуьруьм, чуьтам сирот энуре зенуьмге, гьич е фенд офде нисе дануьсдембуьруьм. Е руз рафдуьм э Надя кор сохденигъо завод, э вогьнеревоз сирот гьемме корсохгьоре зеруьм. Песде оморуьм э кин Надяш, мугум: — Поит сирот ишмуреш зенуьм. Не гьишд, мере герек нисди, мугу, согъ боши, ме, мугу, эзи 10 руз пушо э электрофотография зерем сирот мере.— Мереш гье и гофле герек бу. Зу оморуьм э электрофотография. Э вогьнеревоз, нуьшдуьм э ихдилот э фотографевоз, э сер стол э зир шише винируьм сирот Надяре. Фотограф э екигеревоз э гоф сохдеки, сиротлере евошлей дуьздуьруьм...

Борис. Екиш не вини туьре?

Сергей. Туь олхоин бош. Имогъой эз у сирот сирот зерем, гье э ёнлей ю сирот туьреш зерем, себэхь сирот гьердуьшму эеки хьозур мибу, гье э ёнлей еки душ-бедуш, мидани фуьрсоре эри Юсуьф.

Анатолий. Офорим туьре, Сергей. Хуб, Борис, имогъой адрес Юсуьф гьисди туьре?

Борис. Эри, адрес хьозури, разведчикгъой ме хуб кор сохденуьт. Чуь сохум, чоре нисди, э гьечиревоз семе биё э сер венгенуьм Надяре.

Анатолий. Сэхьибгъою чуь гуфдиренуьт?

Борис. Угьоре воисдени э ме доре, дедешу лап хьозури. Гьер руз э Надяревоз э женг дери. Бебешу гуфдири, мугу, юре нисе воисдеге, э гужевоz нидуьм. Имогьой винуьм чуй биреге и сироте фуьрсоренге.

Сергей. Олхоин бош, Борис, Надя эн туьни!

Анатолий. Гьелбет, вегирит хурим э шори эни кор. (*Вегирденуьт кейлегьоре*). Э шори сэхьиб хуне!

Сергей. Э жун туь э дуьл меш гье гьечу дебу эри гуфдире, согь гердо сэхьиб хуне. (*Хурденуьт*).

Анатолий. Весси хурдеймгьо, вэхиз бурайм, ме эдем дир бире. (*Вэхуьшдени*).

Борис. Нуьшит е ним сэгIэтигеш.

Анатолий. НэгI, нэгI, ме эдем рафде, сэгIэт нуьгь биё тукуре вокунум.

Сергеиш вэхуьшдени.

Борис. Туьш рафдени?

Сергей. Эри.

Борис. Дие гьечуниге и гьуллугьэ зу варас.

Сергей. Бош уьсте! Согь бошит.

Сергей не Анатолий вадарафденуьт. Борисе, угьоре рэхь сохде бэгьдо, воисдени дарав э доруни хуне, оммо Сергей вогошдени ди-роморе.

Сергей. Борис, Борис...

Борис. Биё, биё.

Сергей. Дануьсдени ки омorige? Оля омори, эдей туьре пуьрсире.

Борис. Эжи у?

Сергей. Э пушой хуне поисди.

Борис. Хуби, хуби. Туь вадаре гу, гьейсэгIэт миведиров.

Сергей. Бошгу, энжэгь зу ведиро.

Борис. Гьони миведиром.

Сергей вадарафдени. Борисиш, хуьшдере фегьм сохде э пушой гуз-ги, costume вокурде вадарафдени. Борис э вадарафдеки, диromo-рени Сипро.

Сипро. Игьоре вечинуьм хэлефме?

Борис. Тие шишегьоре ведебер, эз гьомбор эз ящик шампански-гьош дирувун, тейте иму дироморе е раче суьфреш вараюн.

Сипро. Весси дие, хэлеф ме, гьеле гьейсэгIэт хурдейтки? Хьэр-мэхьгьойтуь рафдетки, дие э киревоз хурде? Бебешму, оморе, туьре пи-ён виниге, гIоси мибу, э меревоз женг мигируь...

Борис. Бухгалтер имуре эдем овурде. Варасири?

Сипро. Мамедове?

Борис. (*Э хуьшде домунде, нисе дануьсде чуй гуюге*). НэгI, е дух-дери, ревизор, эз Махачкала омори, герекие одомини, дедей.

Сипро. Имогьой мугу ревизори, суьфде мугу бухгалтери, эз песи ревизор бисдо, эз туь сер филиш ни вадарав, бегьем пиёниске бири и геде. Э гужевоzиш эри эни биё зен хоум, небуге лап пуч мибу. Е гIэ-ил бу одомире, уш э гоф бебе-деде нибу?

Борис. (*ГIоси бире*). Весси, дедей, мере гIоси месох, ме гьечини-геш эз жун ме визоруьм. Жегьендеми-тэхьтивитини, э туь чуйни гьерки гьисди? Ревизор омори гуфдируьмки э туь.

Сипро. Гьэгьри мебош, хэлэеф ме, дедей дэгIно мизенуь гIэил хуьшдере дие. Бошгу, ме гьеммере хьозур мисохум.

Борис. Зу, иму гьони мидиройм.

Сипро. Чутьтам мидиройт, инжои беге у мерд?

Борис. Мерд нисди, зени.

Сипро. Зениш беге шороб хурдени?

Борис. Имогьой гьеммере мипуърсуь, э жун ишму э боло домундем дие. Э туь чуй кори, ки чуй хурдеге?

Сипро. Эхи туь мугу шоробгьо веровун, суьфре вараюн, меш эзу эдем пуърсире дие...

Борис. Ме э туь гуфдирере сох. Ме рафдуьм, э туьревоз э гоф мундумге, те себэхьиш мипуърси, ки чуй хурдеге, ки омориге... (*Вадарафдени*).

Сипро. (*Сер гирдени эри сер столе вараюнде*). Мэхьтеле кори к кор, гье имбуруз эзже омо ревизор ведиромо? Сер ме эзи геде нисе вадарафде. Тейте хуней не бу, гье гьечи мибу и...

Дироморени Борис не Оля. Сипро, Оляре диренге, мэхьтел мундени, песде евош-евош вадарафдени.

Борис. Олячке, гирорит нуьшит. Эз стол куьнд нуьш е пееле хурим.

Оля. (*Нуьшдени э сер диван, пое э сер пой веноре, э гьэгревоз дениширени э Борис*). Мере э туьревоз, хурде неки, гофиш сохде нисе воисде.

Борис. (*Э мигьровуниревоз гирде эз гьул Оля, нуьшундени уре э ён стол, песде декирдени пеелегьоре*). Веги, Оля, веги жун ме!

Оля. Туь мере жугьоб ди чуй бирениниге эхир эни коргьойму?

Борис. Эн чуй коргьо?

Оля. Туь лап хуб дануьсде.

Борис. Ме гьичиш нисе дануьсденуьм.

Оля. Нисе дануьсде? Лап хуб, ме мигьилуьм дануьсде туьре.

Борис. Туь жун худой туь сер мере дорд меди, веги хурим, песде гоф мисохим.

Оля. (*Э гьэгревоз вегирдени пейлере*). Хуб эдем хурде, не хурде хуб гоф сохде ни дануьм э туьревоз. (*Гьич пейле не зере хурдени, пейлере норе э сер стол*). Деки гене.

Борис. Эз нехурум терс. (*Декирдени пейлей Оляре, у хурдени*). Веги закуске сох дие.

Оля. Согь боши. (*Гене декирде э гьэгревоз хурдени*).

Борис. (*Мэхьтел мунде, денишире поисдени э Оля*). Туь э мере-воз пейле нисе зере эхи. И чуй кори?

Оля. Пейле эри зере э туьревоз дие нисе верзире. (*Борис хэндуйсдени*). Хэнд, хэнд, мивиним эхир эни коргьо эже мивадаравтге?

Борис. Туь жун худой туь э меревоз э зугьун гьилогьи гоф месох, гу чуй воисдеге, чуй восдонумге эри туь?

Оля. Мере гьичиш герек нисди. Туь мере жугьоб ди, кей оморенинуьмге ме э и хуне?

Борис. Дие и оморейгьо туь нисди бегем?

Оля. (*Соки шор бирере хуно*). О-о-о, варасируьм, и оморемгьо менуьм, лап хуб, дие эричуй не гуфдири э ме оводуни мере биёруьм? Фикир нисд, гьони мирайм миёрим...

Борис. Туь чуй хунде, чуй оводуни? Мере оводуни туь эри чуйни? Мере жиге эзже омори эри оводуни туь?

Оля. Хуби, жиге нисдиге, гьеле мунугу, оммо э хотур эни кор е-дуь одомире огол зере е чуйкле межлуьс нушунде гереки.

Борис. Туь делуьники. Туь чуй хунде? Чуй межлуьс нушунде гереки, э хотур чуй кор?

Оля. Э хотур имбуруз ме э и хуне оморен ве гІэруьс эни хуне бирен...

Борис. ГІэруьс эни хуне? Ки хосди туьре?

Оля. Туь хосдей. Дие ки биё хогьу мере?

Борис. Ме... ме..., кей? Ме гьеле зен не хосдем, оммо имбуруз-себэхь михоюм. У ме хосденуьмгьош туь нисди, е духдериген. (*Декирдени пейлегьоре*).

Оля. (*Пейлере вегирде, зерени э хори, песде десе э зарбевоз зерени э сер стол*). Ги, иш гьечи! Туь мере э беде руз гьишдей, эз шуьвер жейле сохдей. Имогьой нисе хосде? Гьечи фурмундей мере? И коргьо э туь лап бугьо минуьшуь-гьо...

Борис. (*Гьуз бире, эз хори вечирени хуьрде шишегьоре*). Бебей ме вой, биёбур бисдоруьм. Туьре чуй бири хуне-хэреб, небуге пиён бирей?

Оля. Биёбур туь не бирей, ме бирем, бедбэхде сер ме. Гьемме хэлгь, э ме денишире, дуь эеки бурмунде гуфдиренуьт: «Ини у эз шуьвер ведиромригьо ошней Борис завсклад.»

Борис. Туь нисе дануьсде беге э хьомум даравгьо эрэгь мисоху-гьоре?..

Оля. (*Э хуьршевоз десе э стол зере*). Мере э туьревоз игьрол бу. Туь не гуфдиребири эз ме, гьергой эз шуьвер ведиромори, туьре михоюм гуфдире? Имогьой дуз дуь сали, шуьвер ме зениш хосди, оммо туь имогьоиш э герде нисе вегирде мере эри хосде. Гье эдее фурмунде... (*Гирисдени*).

Борис. Туь жун худой туь, бигьил и гофгьоре. Мс гьергой зен хосдум, умэхьэли хьэрой деше. Ме эдем э туьревоз зарифет сохде. Кире хосденуьм ме эз туьре бэгьэй?

Оля. У гофгьой туьре ме омбар шиновусдем. И дуь сали, весси фурмундейгьо мере.

Борис. (*Декирде пейлей хуьшдере, хурдени тэхьно, песде рафденуьшдени э сер диван*). Гуж биригьо эме бири, эме э и хэре серме!..

Оля. Чуй гуж бири э туь?

Борис. Чуй гуж бири? Э гьэд эни дуь сал э сер туь гьозор монет венорем.

Оля. Дузи венорей, зэхьмет не кешире пулгьоре. Ки гуфдиребу э туь вени? Мевеноре, мере герек небу, мереш фурмунде герек небу... (*Гирисдени*).

Борис. Ме эри эну гирисдеигьо шеш кепикиш нисе доренуьм.

Оля. Дануьсденуьм, туь эриме шеш кепикиш нисе доренигьоре, оммо дануьсде бош э туь гурунд минуьшуь и ихдилотгьо. Ме гьемме коргьой туьре дануьсденуьм, туь эдее зен хосде, киреш хосдениге дануьсденуьм. (*Вэхуьшдени э пой ве э энгуьшдевоз гьеле-буле дорени Борисе*). Оммо дануьсде бош, гье имбуруз мирам э прокурор мэгІлуьм мисохум гьемме коргьой туьре. (*Вэхуьшдени э пой эри рафде*).

Борис. (*Куьнд оmore эз Оля, минет сохдени*). Ольга... Олечка, хэр бирей, туьре чуй бири? Гьеммей энугьо гофлегьои, ме... ме туьре хосденуьм...

Оля. Имогьой мивиним. (*Воисдени вадарав*).

Борис. (*Гирдени пушой Оляре*). Пой, мера... Оля, Олечка...

Оля, Борисе песово гьуьл додоре, ведарафдени.

Перде.

Дуь пердейге миведиров э альманахиге.

СТАТЬЯГЪО

Е-ДУЙ ГОФ ЭЗ ТОВУН Э И АЛЬМАНАХ ДОРЕНИМГЪО СТАТЬЯ (ЕРОВУРДИГЪО) „ЧУЪТАМ ЯРАТМИШ БИРИГЕ ЛИТЕРАТУРАЙ ТАТИ“ ВЕ АВТОР ЭНУ ЕГІЭГЪУЪ АГАРУНОВ

Суфдеи писательгъо ве активгъой литературей татиму, смбардеки комигъоки гъейсэгІэт согъ нисдуьт, неки лап хуб шинохдембируьт ЕгІэгъуь Агарунове ве гъемчун дануьсдембируьт уре, ки у гъисди гуфдире эз лап хъэвекоре, активлуье ве божоренлуье биненорегор десхэти эн татире, эз дуйли-жуни хъэрекет, кумеки сохдегор э парименд бирей литературай эн хэлгъ иму, бине норегор гозитгъоре э зугъун дедеиму, гъемчун еки эз суфдеи журналистгъойму.

ЕгІэгъуь Агарунов э келе хъуьрмет, хосдеи ве разименди хэлгъ иму верзирение, лмигълуье одомини. Э нум хъовир Агарунове ологъолуьни бине норе омореи ве яратмиш бирей десхэти ве литературей татиму.

Хъовир Агарунов куьгъне корсох эн комсомол ве партией. У э ченд жире жугъобдорлуье коргъо — гъурлуьгъо дебири. У гъемише э дуйруьсди ве божорениревоз гировунди рэхъ партиере э гъэд хэлгъ иму ве гъемчун эн жофокешгъой эн де хэлгъгъойгъи. ГъейсэгІэт у эдее нуьвуьсде, гуьнжунде словарь «тати — уруси», комики гъелеш э зугъун иму нуьвуьсде ве ведешенде неомори.

И статья эн хъовир Е. Агарунов лап гъиметлуьни эриму, чъьнки у шинох сохдене имуре э гъози-гъэдер ве четинигъой эн бине норе омореи яратмиш бирей литературей татиму, комики омбаре хэйр овурди эри данандеи, фегъмлуьи ве тербией коммунисти хэлгъ имуре зиед сохдеи.

Хъизгъил Авшалунов.

ЕгІэгъуь Агарунов

ЧУЪТАР ЯРАТМИШ БИРИГЕ ЛИТЕРАТУРАЙ ТАТИ

(Еровурдигъо)

МэгІлуьми, ки гъич имуре, жугъургъой догъире — татгъоре, не бири э зугъун дедеиму нуьвуьсде оморе литература. Гъелбет э гъэд татгъо дебирет талантлуье дананмендгъо. Э сер лэгІэ широгъо, килитлемегъо хундегоргъош бирет, зарифетгъо, меселегъо, гъушмегъо гъуьч сохдегоргъош дебирет э гІэрей хэлгъ иму. Оммо у широгъо, гъушмегъо нуьвуьсде не оморе вир бирет, э гъэд хэлгъ параменд не бирет. Энжэгъ революцией социалисти миникини дори имуре эри э гуьнжо овурде литературай татире.

Гъеле 13 сале томом не бире, 10 июнь 1920 сал ме вихде оморебуьруьм секретарь ячейкей комсомол эн уезд Гъуьбе. Гъе эз умогъоево овхъолет мере гъэрхунд сохд эри муьхшуьл бире э кор литератураревоз. Ме бирем делегат эн гъемме съездгъо, конференциягъо, сессиягъо ве курсгъо, гирошдетгъо э Масков, Боку, Дербенд ве Гъуьбе эз товун литературай тати, эз товун параменд бирей культурай социалисти э гІэрей жофокеше татгъо. Эз десдей активистгъой увэхди иму гъейсэгІэт е чендилегъо мундейм. Унегуьре е ченд хъэрмэхгъо эз Махачкала э ме тевагъэ сохденге эри нуьвуьсде э ме мэгІлуьм гъисдигъо фактгъоре эз товуней литературай тати, ме э шориревоз рази бисдоруьм. Чуй инжо ме кутэхъле нуьвуьсденуьмге, гъеммей энугъо бире коргъои ве эри дузи

энугыре бурмунде мере э архив ме сиротгыош ве гьемчуын документ-гыош дери. Мере воисдени кутэхэ тегьер бурмунум чуй жире хьэрекетигыо сохдиге партией коммунистгыо эри э гуьнжо овурде литературай татире.

28 апрель 1920 сал ме э вокзал Боку гьисди э хьэрмэхьгьоймеревоз дирем чуйтам э Боку омorige XI гьушун эн Гьирмизине Армия. Пролетаргьой Боку э рэхьбери большевикгьой Азербайджаневоз эри гьемишелуьги бине норуьт хьуькуьмет Советире э республикей Азербайджан. Дербедогьун сохде омуруьт девлетмендгыо ве хунхуре контрреволюционергыо. Келе тукугьой холинчеи, парчеи гьевел сэхд бисдоруьт, пезде мол-девлет эн Гоширгыо вегирде омо э хэйр могьлугь. Одомигьой эн Гьирмизине Армия э кучегьой шегьер э фэхьлегьой Бокуревоз гьэле-гьэл бисдоруьт ве э еки суьгьбет сохде гешдембуьруьт. Э кучегьой ги-рошдембу митинггыо ве кутэхэ тегьер э хэлгь андуьрмиш сохде оморембу чуйниге хьуькуьмет совети, кинуьтге большевикгыо ве чуй метле-биге угьоре. Митинг варасде бэгьдо, э миглей куче артистгыо, мэгИни-хунгыо ве мэхсеречигыо мибурмундуьт данани ишуре. Агитбригадагыо, не вомунде, э хэлгь варасунде андуьрмиш мисохдуьт, ки имогьой сэхьиб хьуькуьмет жофокешгыо ве ранжбергьой гуфдире.

Дуй руз бэгьдо э кучей Гоголь э е метребей хуне вокурде омо клуб жофокеше жовонгыо (эз песигыо унжо бисдо клуб татгыо). Суьфде ме э сегьмевоз терсе-терс дарафдуьм э клуб, пездегыо и клуб чаруьсд эри ме э хуней дузи, э нубохунде гьемме вэхд ме эз себэхь те нимешев инжо гиросдембу. Унжо гиросдембугыо докладгыо ве суьгьбетгыо э ёр ме овурдембуьруьт ихдилотгьой келетегьоре эз товун гиросде могьбуле рузгыо, туфи-нэгИлетие зиндегуни гьэйм иму, э дувойнее зулум ве тенги дебиретгыо жофокешгьойму. Э пушой чумгьой ме гиросдембуьруьт ме э 1918 муьн сал э Гьуьбе, э рэхь Хочмас ве э Дербенд диремгыо гьэгь-ри-гьэзобгыо, телеф бирей одомигьоймуре, талаш бире ве сухунде оmore хунегьоре, чуйтам э пушой чум келе мерд миллетпересгыо венжиребуь-руьтге кукюре — большевике. Евош-евош, мере хэбер не бире, келе бис-доруьм ве гьэриш бисдоруьм э десдей активистгьой эни клуб. Э дивор-гьой эни клуб ве э кучегьой Боку увэхдигыо вогосунде оmoreбуьруьт плакатгыо ве лозунгыо. Э еки эзи плакатгыо вебу сирот падшогь, кешуьш ве тожир ве э зир юш кутэхьле нуьвуьсде оmoreбу, чуйтам угьо, эеки бире, э зир зулм дегьишдембуьруьтге зэхьметкешгьоре. Э хумней эни плакат, эз шиновусдегыо ве дирегьой ме, гьеле тегьер пьеса нуьвуьсде чуйниге не дануьсде, ме нуьвуьсдуьм э зугьун дедеи-тати е чуйкле пьеса: «Падшогь, раби ве Гошир», эжеки бурмундуьм чуйтар угьо ченд салгыо, эеки бире, э хэлгьгыо гуж сохдетге. Э и чуйкле юкевоз, эри ме эз хэзинегьой гуьлом зиёд гьисдигьоревоз, ме тэгИди-тэгИди рафдуьм э Гьуьбе.

Э Гьуьбе э мескен жугьургыо келе дегишигыо гиросдебу. Угьоре гьеммере инжо нуьвуьсде мере минкин нисди. Э келе куче, э гьирогь келе мейду се тебэгьэи хуней келе Гошир бу. У хуне эз песи бу клуб. Ме э хьовиргьой ме вохурденге, ихдилот сохдуьм эри энугьо, чуй коргыо э Боку гировундеймге, хундуьм эришу пьесай мере ве гуфдируьм чуйтар уре возире герекиге. Пезде, э меслэхьэти Бебе-Гьэведиёревоз (Авадья Авадьяев), рафдим э у хуней Гошир, эжеки увэхди зигьисдембу е бэхш гьушун эн 11-муьн армия, дарафдим экин командир, хьовир Парахин. У э шориревоз разименди до эри э жиге овурде войгеймуре, до имуре ихдиёр ве э иму кумеги сохд э сеимуьн тебэгьэ, эжеки бу зал, Гьэрей зале бурра э пердеревоз. Э гьечиревоз е ченд руз гиросденге иму вози-рим суьфделе э мескен иму и пьесаре. У руз, иму экин ю дарафдеби-римгыо руз, Парахин э Боку фуьрсо когьоз эри вегирде ихдиёри эз иму ячейкей комсомол гуьнжуну гуфдире. 10 июнь 1920 сал, э десдин эз Бо-

ку омореbugьо хьовир Церковниковевоз иму э гуьнжо овурдим суьфдеи ячейкей комсомол эн Гьуьбе. Сернуьш собрание бу Авадьев. Ме вих-де оморуьм секретарь ячейкей комсомол. Комсомол зу бисдо келе гьу-вот ве тэгИрифлуье десде гьем эри коргьой политики ве гьемиге эри кор-гьой культуры. Комсомол сер гирд эри ведешенде газет дивори э хэт туроиревоз. Омбардеки хэлгь иму увэхди не хунде дануьсдембу не нуь-вуьсде. Екемгьо — турохунгьо, нубохундегоргьо дануьсдембуьруьт хэт туроире. Зенгьо гьич екиш нисе дануьсдембуьруьт. Эвели газет дивори-ре иму нуьвуьсдим э келе хэтгьоревоз, «э гомоз-петэхьэвоз». Эри эни газет, ме чуьн секретарь ячейкей комсомол, эз войгей дуьл ме, эзу гоф-гьо ве войгегьо, гуфдирембуьруьмгьо э гуьрдлемегьо ве митинггьо, нуь-вуьсдуьм широ: «Ковтер». Ини у широ, комиреки эдем нуьвуьсде гьичиш дегиш не сохде:

Эй раче, гьэнетсуьзе, гьэзизе ковтерлейме!
Чуь тэхьл денишире туь э хьэвес сифет жогьилиме,
Чуь дерд-гьэм офдори э и зэхьметлуье дуьл туь беге?
Гьечи сергьуз, фикирлуь поисдей э пушой гьэьмгьойге?

Беге туьре эзи тозе раче гьуьлом хэбер нисди?
Э комики э гьэрей миллетгьо тэфиГэт нисди?
Гьеммешу эеки, э е дуьл, дес э дес доре, поисдет,
Куьгьне, шефде фикиргьоре эз дуьл хуьшде ведешендет.

Тик ги, нэгИлети биригьо ковтерме, сер туьре тик ги!
Гьечи эз куьгьне зэхьметгьо дуьлхуьрд, сер туьре гьуз меги!
Ижире э гьэриш эну торике гьэфес нуьшдей,
Дердлуь, гьэмлуь эз гьер тараф, эхирде э хов варафдей!

Хэбер бош, хэбер бош, жендеклуье гьэзизе ковтер,
Эз гьэриш торике хов, эз гьэд эну тэхьле азар.
Воку у перде кешире чумгьоре, виниш гьуьломе,
Песо мепой эз екиш, сэхд ги гьирмизине гьэлемел

Гьэзизе хундегоргьо, эри кемсуьгигьой эни широ мере гьэьб месо-хит. Данит, ки и широре нуьвуьсди 13 сале кук у вэхд, кейки э гьуьлом э зугьун тати гьич е нуьвуьсде широш небу. И широ, э гьемме кемсуь-гигьой хуьшдеревоз, увэхд келе герек бу. Агитаторгьойму, артистгьойму э хьэвесевоз хуьндембуьруьт и широре эри жэгИмет, иллогьки чоримуьн бенде, ве у овурди келе хэйр эри уьшуьгьменди могьлугь. Э песигьо ме нуьвуьсдуьм омбаре широгьо, мэгИнигьо, ихдилотгьо ве пьесагьо, коми-гьоки дофус зере омрембуьруьт э газетгьой «Зэхьметкеш», «Комму-нист», «Октябрь», э журналгьой уруси, книггьо... Оммо имогьоиш эз ёр ме нисе вадарафде не гьевели рузгьой комсомолиме, не гьевели нуь-вуьсде пьеса, не гьевели широ, чуьнки угьо буьруьт гьевели дуь бегьер васали ме, гьевели гьуьноре синемиш сохдеи. Нидануьм гуфдире бирите э Догьисту, э Грозный, э Нальчик эз угьо пушо нуьвуьсде оморетгьо широгьо ве пьесагьо э зугьун тати, оммо э Азербайджан, эриме оморен-нигьо, угьо гьевелигьо буьруьт.

Ме тэхьно не буьруьм, увэхдигьо сер гирдет ве эз песигьо параменд сохдет нуьвуьсдеи хуьшдере Натан Саломонов, Рэхьэмим Рувинов, Ис-хьогь Ханухов, Зоволун Набинович ве чендигьойгеш...

Э эхир май 1925 сал, э Боку э рабфак хундембуьруьмгьо вэхд, ме эз зугьун турки э зугьун тати чарундем пьесай «Аршин мол алане», фуьрсорем э Гьуьбе эри возире э клуб. Имогьой е метлебигеш мунди э жиге овурдени.

80%, мердгъо ве 100% зенгъо э мескен жугъургъо не хунде дануьсдембуьруьт, не нуьвуьсде. ГӀэилгъо сер гирдуьт эри э школа хунде. Духдергъоре сэхьибгъошу нисе гьшдембуьруьт хунде, эз 11-12 салеревоз, нумгир сохде, дорембуьруьт э шуьвер. Гье эз гьевели рузгъо сер гирдим неданире эри терг сохде. Вокурде оморуйт школагъой шеви эри келетегъо. Нубогъо доре оморембуьруьт э уруси. Оммо эз косибн, эз видовидови эри е лугъэ нун, омбаргъоре минкин не бу эри э нубохунде оморе. Кимигъо — мердгъош, зенгъош нисе оморембуьруьт ве мигуфдируьт-ки: «Ишму имуре эдейт хочперес сохденит». Э гуфдирей партиеревоз, иму миьсдим э зугъун дедеи-тати гировунде нубохундере, оммо увэхди имуре гьеле не бу не учительгъо не альфавит тати. Э куьгъне хэт туьроревоз четин бу эри зу терг сохде неданире, чуьнки нисди уре сеслуь хьэрфгъо, э туро веригъо гьомоз-петэхьгъо омбар четинуьт эри хунде. Эхирки увэхди четинигъо лап омбар буьруьт.

Гье э и вэхдгъо, э 1923 сал э Азербайджан сер гирде омо келе кор эри дегиш сохде хэт гӀэребире эри туркгъо э тозе хэт э ухшеш латини. В. И. Ленин, и коре гьувот доре, гуфдиребу: «И гьисди келе революция э Мизрэхь (Восток)». Эз расдекиш и тозе хэт миьсд омбар асанти сохде кор терг сохден неданире. Гьечи биренге, меш сер гирдуьм э фикир вегирдуьм зугъун имуре, татире, тегьер гоф сохдеимуре, эри дузетмиш сохде тозе альфавит тати, хэт комики ухшеш зерени э хэт латини. Актив и тозе хэте фегьм сохденге, екем дегишигъо венгесдени, песде сер гирдим эри синемииш сохде э школай шевине доре нубогъоре э тозе хэтевоз. Тозе хэт эри хунде асанти бирей гьелуьсди мӀгӀлуьм бисдо. Гьемме дануьсдембу, ки э тозе хэтевоз неданире зуте ве хубте мибу терг сохде гуфдире. Оммо рази небирегоргъо, тозе хэте не хосдегоргъо омбар буьруьт. Эз расдекиш ченд ве ченд салгъо хэт турои, дини эри жугъургъойму хосе хэт хьисоб бирембу. Имогъой гьеебо вегирим ире дегиш сохим? И чуь келе «гӀовуне» кори? Рабигъо э туроохунгъо, миллетпересгъо, ве омбаре-омбаре одомигъойгеш э имуревоз рази не буьруьт. Эз е тарафиге тозе хэт ние бу гье эри е мескен Гьуьбе, у миь бу эри гьеммей жугъургъой догъи, татгъо. Э у хотур эри и меслэхьэтгъоре дуз сохде, мере воисдембу бурам э кин хьовир Агъомали огли Самед-огъо, чуьнки у бу увэхди гьем председатель Аз. ЦИК (изму Верховни Совет), гьемиге председатель гьеммесоюзие комитет тозе альфавит турки. Ме дарафдуьм э кин энугӀэйбе-гӀэйб, хуьшдере кешире-кешире, оммо у мере гьобул сохд э фирегье дуьлевоз ве дануьсденге ме эри чуь оморемге, келе шори сохд. У мугу: «Ме эдем, эз нуминей комитет, ихдиёр доре ишмуре эри гировунде и коре. Энжэгъ хьитиёт бошит, хуб варасунит э хэлгъ и войгере, хэйрюре, герек бирей юре. Нуьвуьсит эри активгъой де шегьергъойгеш. Чуь кумеги герек бисдоге, ме мисохум». Ме, э келе шориревоз, согъбоши гуфдире, вэхшидуьм эри рафде, оммо у мере поюнде, пуьрси чуьтар хунденуьмге ве коми нуборе хуб дануьсденуьмге. Ме жугъоб дорумки «литератураре», у усӀгӀэт э сер зугъу эз хуьшде гуьнжунд е хьисоб эри мере синемииш сохде, у хьисобе ме зури дуз хьисоб сохденге, у эз ме «баракеллогъ» гуфдире, тапшуьрмиш сохд мере 25 монет дуьт гуфдире. Унгъэде пуле ме э е мегъ стипендия вегирдембуьруьм, унегуьре эзуну вэхд у эриме келе кумеги бу.

Эз у рузевоз войгейму эз товун тозе хэт бисдо войгей хуькуьмети. Э гьэд гьеммесоюзие комитет тозе альфавит турки гуьнжунде омо секцияй тати, еки эз членгъой комики бисдорум ме. Э гьечиревоз кор тозе альфавит тати сер гирд эри пушово рафде...

22 сентябрь 1927 сал э шегьер Масков вокурде омо гьеммесоюзие съезд э товун коргъой культури э гӀэрей татгъо — жугъургъой догъи, зигьисденуьтгъо э СССР. Э съезд оморебуьруьт делегатгъо: эз Азербайджан — Нетен Саломонов ве ме; эз Дербенд — Шушене Пинхасова; эз

Моздок — Измайлов, эз Нальчик — Ливиев, эз Буйнакск — Туьруьнж Галилова, Разилев Разил; эз бюро «Зэхьметкеш» — Илья Аронов, Сион Иосифов, Исай Беньяминов; татгьо кор сохдембуьруьтгьо ве хундембуьруьтгьо э Масков — Анисимов Нофтоли, Агарунов Саломон, Кукуллиев, Ташадев, Якубов Зоволун, Евдаева Морото ве чендигьойге. Эзугьош бэгъэй э съезд омбаре татгьо бэхш вегирдебуьруьт, нумгьо ве фамилегьой комигьоки э ёр ме не мунди. Съезде рэхьбери сохдебуьруьт хьовир Диманштейн — заведующий эн сектор кеме миллетгьо ЦК ВКП(б) ве хьовир Кулбеширов — эз Совет Миллетгьо.

Э съезд суьфде гоф доребуьруьт эз республикагьо оморегоргьоре, эз Азербайджан суьфде гоф сохдебуьруьм ме. Эз товун политикей партией коммунистгьо ве хьуькуьмет Совети доклад сохд хьовир Диманштейн, эз товун чуй коргьо гировунде воисдениге э гьэрей жофокеше татгьо — Кулбеширов ве Саввов. Лап эз песи гоф сохде, съезде сэхд сохд Надежда Константиновна Крупская. У э келе шориревоз тэгьриф до комсомолгьо — татгьоре, комигьоки э келе хьэвесевоз пушо берденуьт куьлтурай социалистире э гьэрей хэлгь хуьшде («Правда» № 221, «Известия» № 218). Съезд фуьрсо приветственни когьоз эри ЦК ВКП(б), эри газет «Правда», эри ЦИК СССР ве эри Наркомпрос СССР.

И эвели келе мэгьэнолуье съезд бу э гьеммей зиндегуниму, бегьергьой энущ келе хэйр овурди эриму, эри кор литературай тати ве хьозур сохдеи келе данандагьоре. Ме гоф сохденге э съезд гуьфдируьм чуй коргьо гирошдиге э гьэриш эни хьофд сал э Азербайджан э гьэрей жугьургьой догьи ве тевэгъэ сохдумки гуьнжунде гереки гуьфдире тозе алфавит татире, комики биё ухшеш зенуь э алфавит латини ве пушо беруь кор нубохундеире ве уьшуьгьмендире. Е ченд делегатгьо рази не бисдоруьт э гуьфдирей меревоз, иллогьки Н. Анисимов. Унегуьре съезд гьэрор ведешендкки гьеле муну гуьфдире куьгьне хэт турои, нуьвуьсдеи комики биё екем дузетмиш сохде биёв. Съезд гьэрор ведешенд: школагьой татгьо гироруьт гуьфдире э зугьун дедеи — тати, эри косибгьо вокурде биёв гуьфдире школагьой-интернатгьо, эри зенгьо гуьнжунде биёв курсгьой сенигьэти, гьэсуьл овурде биёв зугьун литератури тати, э фикир вегирде биёв ве бинею норе биёв э тегьер гоф сохдеи Дербенди (Э ухшеш гьуьбеи). Еки эз гьиметлуье нетижегьой эни съезд бу у корки Наркомпрос миёсд доре брон эри е ченд жигегьой э рабфакгьо, техникумгьо ве ВУЗгьой Масков ве уьзге шегьергьойге э стипендияревоз эри хундей жовоне татгьо. Эз 1928 салевоз, меселен иму эз Гьуьбе гьер сал э у бронгьоревоз фуьрсорембирим 10-15 одоми. Бирембу гьечуки средни школаре варасдегоргьо нисе бирембу, угьоре гьевел хундембуьруьт э подготовительни курсгьо, песе гировундембуьруьт э ВУЗ. Э ижире хьэрекетигьоревоз суьфдеи гиле э историей жугьургьой догьи, э 1935 салгьо хьозур сохде оморебуьруьт дануьсдегоре интелегенциягьо. Ченд садсалгьо хэлгь иму бу торик. Э гьэриш 10-15 сал хьуькуьмет Совети терг сохд и торикире-зулмотире.

...Э май 1928 сал э Дербенд сер гирд эри ведироморе э оринейю ебо газет «Зэхьметкеш» э зугьун тати э куьгьне хэт туроиревоз. И бу келе бесгьуни революцией социалисти, бесгьуни политикей миллети партией большевикгьо. И бу гьевели дофус зере оморе газет э зугьун дедеиму. Ме умэхьэли кор сохдембуьруьм э Гьуьбе пропагандист Окружком партией коммунисти. Эвели номер газет э ме расиренге, ме э келе шориревоз, нуьвуьсде фуьрсоруьм герме омборекбуьй мере, нум комики бу: «Нипоней Хуби. Эвели паруьстек», комики ведироморехуь э газет «Зэхьметкеш» № 4. Согьбоши гуьфдире эз хьовиргьо, комигьоки, хьэрекет сохде, ведешендет газете, ме э у статья нуьвуьсдебуьруьм фикиргьой мере, чуйнигьэ метлебгьой энущ газет: и газет миё бу «гуьзги эри торике могьлуьгь жугьургьой догьи...», «э торике кучегьой дегесунде омори суьфдеи

товуше лампе...», «...шолум фуърсоре ве шолум гъбул сохде эз гьер жиге, эже зигьсденуьтге жугьургьой догьи»; и газет миё бу гье эри Дербенд нэгI, эри гьемме мескенгьой жугьургьой догьи СССР, хьэрекет соху эри яратмиш сохде е зугьун татире, зугьун литературире, евош-евош эз гIэре вегирде биёв тефигIэти э гоф сохдеи зуьгьун гьуьбен ве зугьун дербенди тати, миё гьовхо беруь э миллетпересиревоз, сионист-гьоревоз, гьемиге э жугьурнехогьиревоз. Е ченд руз гирошде бэгьдо ме гъбул сохдум эз Махачкала когьоз эз ведилуье корсох Догьисту — Ихьиил Мататов. Когьоз нуьвуьсде оморебу э куьгьне хэт туроиревоз. У нуьвуьсдебу, ки юре эзу статьяй ме лап хьэз омори гуьфдире, э у статья нуьвуьсде оморе метлебгьоревоз ю лап разини ве тевэгьэ сохдебу, ки ме гьеммише нуьвуьсуьм статьягьо э у газет, эзуш бэгьэй кура сохум активистгьойгереш э эйлонмей газет. Эз увэхдевоз ме не Ихьиил 7-8 сал эри еки когьозгьо нуьвуьсдейм ве омбаре хьэрекетти сохдейм э хотур литературай тати артмиш бире. Мере воисдени е ченд гофгьо нуьвуьсуьм эз товуней энугь когьозгьойму ве газет «Зэхьметкеш».

Э газет «Зэхьметкеш» омбаре широгьой ме ве статьягьой ме дофус зере оморет. Инуьт угьо: широгьо — «Духдер догьи» (№ 10), «Мескен жугьургьо э Гьуьбе» (№ 15), «Етимгьо» (№ 20), «Гьирмизине Октябрь» (№ 21), «Едигори Ленин» (№ 6 — 35) ве диеш: статьягьо — «Коминуьт себебгьо», эз товун тозе альфавит (№ 12 ве 13), «Шефде фикир-гьоре — дуз, пэхьникигьоре — очугь сохде гереки» эз товун миллетпересигьой сионистгьо (№ 15), «Нуьвуьсдегоргьойму ве ленинизм-большевизм» (№ 19), «Вихдеи Советгьо ве вихдегоргьойму» (№ 28), «Куьгьне гIэдотгьо пес шендет ве пес шенденуьт зенгьо ве духдергьоймуре» (№ 3 (32), «Революцией куьлтури ве жофокешгьой жугьурун догьи» (№ 9 (38), «Темизи партие» (№ 21 (50), «Чуь сохде гереки» эз товун е сал томом бирей эз суьфдеи номер газет «Зэхьметкеш» ве дироморе эйлоревоз (№ 26 (50), «Вомухдегоргьойму» эз товун курсгьо ве конференциягьо (№ 35 (64) ве чендигьойгеш.

Литературай тати — келе войгеймуни, эри энугь гереки имуре тозе хэт. Э газет «Зэхьметкеш» № 9 дофус зере оморени чуькле хэбер эз Гьуьбе: «Э Гьуьбе э ён райсовет э рэхьбери ЕгIэгьуь Агаруновевоз гIэмел омори комиссия эз товун тозе хэт ве дуз хэте нуьвуьсде...» Э гьечиревоз актив Гьуьбе теслих сохдуьт тозе хэте, комики ухшеши бу э хэт латини. Имогьой дануьсде гереки фикир активгьой Бокуре, Догьистуре, Грознире ве Нальчике. Э статьяйме «Коминуьт себебгьо» (№ 12 ве 13), субут сохде хэйр тозе хэте ве четинигьой се метребей хэг туроире, руй биренуьм э кин активистгьой эни улкегьо, гуют гуьфдире фикир хуьшдере эз товун эни кор. Эн суьфде мере жугьоб дореву хьовир Мататов. У нуьвуьсдени разименди хуьшдере ве хосдени эз ме тозе хэте. Ме, гьелбетки, зурь фуърсоренуьм. Шори мере гьэдер небу дуьнмуьн когьозе эз Мататов вегирденге, у когьозе нуьвуьсдебу э тозе хэтевоз. У бу желе нишоней разимендию. Гье э у когьоз Мататов теклиф сохд, ки ме биём гуьфдире э Дербенд эри кор сохде э газет «Зэхьметкеш», «эри метлеб тозе хэте гировунде, эри чарунде газете э ерэгь литературы гьеммей татгьо». Э тозе хэт рази бирей активистгьой Бокуре ме дануьсдуьм эз когьоз Исхьогь Мишиев, комики нуьвуьсдебу когьозе эз нуминей гьемме активистгьой Боку. Гьемчуьн эри ме оморуьт когьозгьо эз активистгьой Варташениш, Грозниш эз Зокой Худейнетов, комигьоки рази буруьт эри гировунде тозе хэте. Э гьечиревоз лап келе мескенгьой жугьургьой догьи э десдин гьинорменде активистгьой хуьшдеревоз гъбул сохденуьт тозе хэт татире, комики ухшеш бу э хэт латини. Ижире разимендигьоре диренге, ме э мегь март 1929 сал фуърсоруьм когьоз э сер Агамали-Огли э Боку ве э Масков э Совет миллетгьо, эжеки нуьвуьсдуьм э тозе хэт гьемме активистгьоре рази бирейре ве гереки:

гүфдире эри гировунде тозе съезд активистгьоре эри теслих сохде тозе хэте (копией когъоз гьейсэгІэтиш э мени).

25 апрель 1929 сал э Боку огол зере оморени гьеммесоюзиe конференция эз товун тозе хэт тати. Э конференция кура биребуьруьт 50 одоми зиьдте. Э конференция оморебуьруьт профессорго-языковедго Чабанзаде, Зифелдт, Миллер ве чендигьойгеш. Конференцияре рэхьбери сохдебу хьовир Агамали-Огли. Нумгьой гьемме делегатго э ёр ме не мунди. Мере гьисди сурот делегатго, эжеки веруьт: эз Гьубе — ме, Давидов, Саломонов, Авадьев, Шальмиев, Пардилов, Агарунов; эз Догьисту — ГІэсоил Бинаев, Юно Семенов, Галилов, Галилова; эз Грозний — Зокой Худойнетов, эз Моздок — Шаулов, эз Масков Нефтоли Анисимов ве де активистгьойгеш. Дуй руз конференция фегьм сохд тозе хэт татире, гьемме гоф сохдегорго гирдуьт тараф тозе хэте. Энжэгь Анисимов гене инжош тэгІриф до хэт туроире, э тозе хэт рази не бире. Профессор Чабанзаде бэхьс поисд э Анисимовевоз ве чуьн языковед субут сохд Анисимов дуз нисди гүфдире. Хьовир Агамали-Огли келе гІэйб до Анисимове ве гүфди ки уре воисдени фикир рабигьоре гировунде. Ме Анисимове локолуь нисе сохденуьм гьелбет, оммо у эз песигьо омбаре кумегигьо сохди эри параменд бирей литературай тати. Ме гьэрхундуьм эри нуьвуьсде энжэгь дузире, чуьтар бириге э у вэхд. Э келе чеке-чекгьоревоз тозе хэт тати гьобул сохде омо э конференция. У кор бу келе бесгьуни революцияй культури э гІэрей жугьурун догьи. «Б. Р.» № 98). Конференция гьэрор но, ки школаго э тозе хэт гирору гүфдире ве э Дербенд ведироморениго газет «Зэхьметкешиш» гирору гүфдире э тозе хэт. Эри коргьой литератури татго огол зерени бисдоруйт сессия. Э конференция оморегубго хьовир ГІэсоил Бинаев, комики увэхди кор сохдембу редактор газет «Зэхьметкеш», овурдебу э хуьшдеревоз когъоз Дагобком партияре (когъоз № 2220 эз 23 апрель 1929 сал), э сер ЦК партией Азербайджан, мере фуьрсуй гүфдире эри кор сохде э газет «Зэхьметкеш» ответствени секретарь. Имогьой, кейки тозе хэт теслих биребу, кор литературай тати сер-гьенжом биребу, гьэрхундиме бу эри э дес вегирде и коре, параменд сохде кор литературай татире. Ме рази бисдоруьм, э эхир апрель 1929 сал рафдуьм э Дербенд эри кор сохде э газет «Зэхьметкеш». Эз Дербенд гьеле э редакция коре сер не гирде, ме не Бинаев рафдим э Махачкала э кин Мататов, комики увэхди кор сохдембу секретарь Даг. ЦИК. У мере хош омори сохде, э сифет ме денишире, мугу: «Эз когъозгьой туь ве статьягьойтуь, ме эри ме гьич не норебуьруьмки, туь гьечи лап жогьили гүфдире». Ме, хэндеруй, мугум: «Чуь сохум, гьисмети, е ченд рузлеи 21 сале бирем». Э куьнди дуь сэгІэт ихдилот сохдим иму эеки, екем эз товун гирошдего ве омбардекиш эз товун кор параменд бирей газет «Зэхьметкеш». Ме гүфдируьм план мере, юш рази бисдо. Шохьонгум ме не ГІэсоил рафдим э хуней Ихьиилиго, э е чуькле утогьле, у имуре гьуногь сохд э дуьшпере. Унжош хэйли ихдилотгьой газете сохдим ве Ихьиил мугу э ме, ки ме не ГІэсоил гьечи мисохимки, кор туь э редакция э план туь гуьре э гуьнжо биьв.

Э редакцией газет «Зэхьметкеш» эз ГІэсоил Бинаев бэггэй, кор сохдембу Мердэхэй Ханукаев, э типографие — Лазарь Семенов. Мере минкин нисди э и чуькле статья эри нуьвуьсде гьемме коргьоре гировундембугьоре газет «Зэхьметкеш» э 1929 сал. Угьоре мибу дануьсде энжэгь эз хуьшдени газетго. Энжэгь е ченд коргьоре э ёр овурде гереки.

Газет «Зэхьметкеш» омбаре гьинорлуье корго сохди. Сер гирдим э чоруьмуьн верэгь газет эри дофус зере тозе альфавите, ухшешюре э куьгьне элэфбиревоз, варасунде э хэлгь асантиюре, песде евош-евош нуьвуьсде чуькле десхэтилегьо э тозе хэтевоз. Омбар бисдоруйт акти-

вистгьой редакция э гьер район, эжеки зигьисдембууруйт жугьургьой догьи. Иму хьэрекет сохдембирим газет э вэхд ю э гьер жиге расуь гуфдире, зиёд бу гуфдире газете гьобул сохдегоргьо ве э газет нуьвуьсдегоргьо. Рукописгьо гьечу омбар бисдоруьтки, иму мидануьсдим э оринейю дуй газетиш ведешенде, оммо не когьоз, не гьувот типография вес нисе сохдембу. Редакцияре бу омбаре войгегьо, угьоре гировунде мибисдо энжэгь э десдин обком партиеревоз, чуьнки окружком Дербенде не ихдиёр бу не хьэвес э и коргьо эри гьэриш бире. Э гьувоти редакцияревоз ве активгьой Дербендевоз эз 20 август те 5 сентябрь 1929 сал гировунде омо курс-конференция эри учительгьой школагьой тати. Имуре воисдембу гьеми даним чуьтамите овхьолет эз товун гировундеи школагьоре э зугьун тати, чуьтам э жиге овурде оморениге гьэроргьой конференцией Боку, чуьтар хьозур биретге эри тозе сал хундеи ве хундеире гировунде э тозе хэт, гьемиге гоф сохим эз товуней литератураре нуьвуьсде э тозе хэтевоз.

Э курс-конференция оморевуьруйт э куьнди 25 одоми: Рувинов Рэхэмим — эз Варташен, Юсуфов Бинеми — эз Мужу, Шальмиев Зарболл, Мардахаев Мардахай, Агарунов Шуьгьими, Рабинович Бинеми — эз Гьуьбе, Зокой Худойнетов — эз Грозний, Шушене Пинхасова — эз Дербенд ве угьониге, нумгьой комигьоки э ёр ме не мунди, сирот гьисди мере. 15 руз э и курс гирошд нубогьо эри учительгьо. Омбар хэйрлуье кор гировунд у курс. Эз е тарафиге мэгьлуьм бисдоки эри школагьоре гировунде э зугьун дедеи нисди гирекие учебникгьо, гьич э тозе хэт альфавитиш нисди не имидиш нисди. Белки и коре мивегируь э сер хуьшде редакцией «Зэхьметкеш»? Имуре бисдо суьгьбетгьо ве бэхьсгьо э товуней термингьо, иллогьки эз гьемме омбар хуьжет гирдембу Худойнетов, комиреки воисдембу гировуну дуз нисдигьо фикир хуьшдере. Иму э уревоз омбаре бахьсгьо бердейм э товуней энун кор. Зугьун татиму бинейю, гьэсуьл ю, фарсини, оммо э зугьун иму э гьэд ченд садсалигьо гьэриш бирет гофгьо эз гьиврид, эз турки, эз уруси. Омбаре гофгьоре дануьсдеш нисе бире эз коми зугьу диромориге э зугьун иму, чуьнки э зугьун иму дироморенге, угьо омбар дегиш бирет, чаруьсдет э тегьер гоф сохдеиму. Зокой гуфдирембу, ки ужире гофгьоре ведешенде гереки эз зугьун иму ве э жигей энун гофгьо тозе гофгьо гьуьч сохде гереки. У гуфдирембугьо, меселен, гоф «симовор», комики диромори э зугьун иму эз зугьун уруси эз гоф «самовар» эриму гуьнжолуь нисди, уре ведешеним эз зугьун иму, э жигей энун дешеним гоф «хуьшдендуьш», гьемин гье гьечу дегиш сохим гофгьойгере, меселен: паровозе, пароходе ве де гофгьойгереш. У гуфдирембуки гьуьч сохим э зугьун иму гьемчуьн э жигей гофгьо «Совет», «коммунист» тозе гофгьо. Оммо иму гуфдирембирим зугьун татимуре параменд сохде гереки, э лэгьэй хэлгь деригьо гофгьосре не ведешенде, диеш тозе гофгьо гуьнжунде, гофгьоре зиёд сохде гереки. Эз хуьшде гуьнжунде мэгьлуьм нисдигьо гофгьоре, зугьуне диеш четин сохде гереки нисди. Эзини хуьжетгьо э Зоковоз ве угьонигеревоз имуре увэхди омбар бирембу. Эри и бэхьсгьоре варасунде, кор терминире э порядке венгесде гереки бу эри руй бире э кин сектор языковеди институт. Эз товун эни курс-конференция ме суьфде нуьвуьсдуьм э газет «Зэхьметкеш» (№ 35 (64) «Вомухдегоргьойму») ве песде э сентябрь рафдуьм э Махачкала э кин Мататов э меслэхьэт.

Ме ихдилот сохдум эри энун и ме гуфдируьмгьо гофгьоре ве гуфдируьмки редакция мидануь вегирде э сер хуьшде и гуруне шелере эри ведешенде учебникгьо эри школагьо, герекие литературай гьэили, политики, э сал ю е чуькле альманах эри шогьиргьо ве нуьвуьсдегоргьойму, эри евош-евош дуз сохде кор термингьоре ве хуте бире дуз хэт нуьвуьсдеире. Э иловлей редакция активистгьо мибу кура сохде, оммо Дербенде у гьувот типографи нисди. Белки газете гировунде гереки э

Махачкала?! Омбар фикир сохде, Мататов, мугу, ки у кор дузи, ме у войгегьоре минуым э пушой Дагобком, энжэгъ ме дануьсденуым ки гьейсэг! Эт Махачкаларе у коргьоре эри гировунде гьувот нисди.

Ме э Дербенд вогошде бэгъдо, хэйли вэхд гирошд, оммо дегишигьо не бисдо ве ме варасируым ки метлебгьойму эжиге овурде ниев гуфдире. Ме вогошдуым э Гьуьбе ве сер гирдуым эри кор сохде инструктор окружком партие. Е ченд руз гирошде бэгъдо ме эз Ихьиил Мататов гьобул сохдуым хьуьршлуье когъоз хьовири, эйчуь юре хэберсуьз рафдемге эз Дербенд. У нуьвуьсдебуки Дагобком мере редактор газет «Зэхьметкеш» нори гуфдире, унегуьре ме миё зу вогошдум э Дербенд. Э ЦК КП Азербайджаниш омореву когъоз эз 13 декабрь 1929 сал, мере редактор газет «Зэхьметкеш» нори гуфдире.

Мере воисдембу Дербенд бу центр литературай тати, э Дербенд ведиров неки газет, гьемчуьн жуьр-бежуьре литературай тати ве учебникгьош, оммо диренге ки Дербенде минкини нисди эри бире центр литературай тати, дие ме вэхд мере пуч эри чуь сохум? Ме варасиренге ки не Дербенд не Гьуьбе бире нидануьт мескен литератури тати, мере не воисд вогошде э Дербенд. Ме нуьвуьсдуым эри Мататов, ки э гьувоти активистгьой газетевоз ведешенде гереки альманахгьо, учебникгьо ве де книггьойге, эге ю мидануьге и коргьоре гировунде э Махачкала, ме хьозурум эри вогошде. Мататов хуьшдениюш зу э сер офдоребуки ме дузум гуфдире, энжэгъ увэхд уре дие уьзге минкиниге не бу.

...Э поиз 1931 сал э Гьуьбе э киме омо Зоволун Бахшиев (умэхьэли ме кор сохдембуьруым зав. орготдел райком партие). У ведешенд эз портфель хуьшде, но э пушой ме е ченд книггьо, дофус зере оморетгьо э Масков э зугьун тати э тозе хэт. Ме шори-шори вегирдуым и дилег ченд салимуре, гьич не хунде, эз руй фегьм сохде, согъ боши гуфдируым эз Бахшиев. Ме эзу дануьсдуьмки имогьой и ченд мегьи, э гьэрор конференцией Бокуревоз, э тапшуьрмиши Совет Миллетгьоревоз, э Масков ОГИЗ сер гирди эри дофус зере э зугьун тати э тозе хэт учебникгьо, брошюрагьо ве де герекие книггьойгеш. Инжо э Масков гьувот типографи гужлуьни, когъозиш гьисди, оммо корсохгьо нисди, Зоволун тэхно и келе юке вегирди э сер хуьшде. У овурдебу эз ОГИЗ эри ме теклифи дуьм гуфдире широгьой мере ве нуьвуьсдеигьой мере. Гьердуьйму, гье инжо э гьэриш суьгьбет иму, хундим е ченд верэггьой книггьоре. Хунденге, шориме чаруьсд э могьбули, чуьнки э у книггьо омбаре гьэлетигьо, битигьэтигьо ве гьэтме-гьэрише гофгьо лап омбар дебуьруьт. Ме э Зоволун угьоре бурмунде ве гуфдиренге ки игьоре чуьтар михунут хэлгъ ве чуьтар миварасуьт, у ю хуьшдениюш перт бисдо мунд, мигуьге у гьэлетигьоре у эдембу суьфделе дире. Бахшиев эриме гьинорменде, хьэвескоре одоми омо, оммо эри кор литератури дануьсдеи ю лап кем бу. Э омбаре книггьо у бу гьем переводчик, гьем редактор ве гьемиге корректор, эн кими книггьо авториш ю бу. Унегуьре э гьевели книггьой тати омбаре гьэлетигьо деруьт гьем э тегьер нуьвуьсдеи ве гьемиге э термингьо, гьемчуьн э зугьуниш. Зоволун юш э герде вегирдки ю нисе дануьсде гуфдире дуз нуьвуьсдеи эну коргьоре. Меселен эз уруси «пропаганда — орудия нашей партии...» Зоволун эз уруси чарундебу «пропаганда — туп партиеймуни», оммо герек бу нуьвуьсдеки «ерэгъ партиеймуни», чуьнки «туп» э уруси «пушкаи». Ижире тефигьэтигьой зугьун имуре Зоволун нисе дануьсдембу. У гьемме гьэйбгьоре вешенд э сер эну кор, ки у тэхной гуфдире. Ме эзу мугум эри чуь гьишдей хуьшдере тэхно, э Масков студентгьойму омбаруьт, э Дербенд, э Гьуьбе, э Грозний, э Нальчик активистгьойму омбаруьт, гьувот энугьоре кура сохде гереки эри кор литературай татире пушо берде. Песде мугум и ченд мегьгьои и книггьо ведиромори, оммо ме эдем угьоре суьфделе дире, угьо э вэхд ю э мескен татгьо не расиренге эзугьо чуь хэйр бире.

У гене гуфди ки ю тэхной гуфдире. Ме эзу гуфдируым ки тэхно бире герек нисди, кура сохде гереки одомигьоймуре ве э кумеги екиревоз коре пушо берде гереки. Зоволун, сере гьуз гирде, рази бисдо э гофгьой ме. У эз меш ве эз де хьовиргьойгеш вегирде берд широгыо ве нуьвуьсдеигьоймуре, согъбоши гуфдире рафд. Гирошд ченд гъэдер вэхдгыо не мереш, не у хьовиргьойгереш хэбер не бисдо эз у бердебугьо широгыо ве нуьвуьсдеигьойму.

Хэйли вэхд гирошдебу ме эри Мататов когъоз не нуьвуьсдебуьруым, ме нуьвуьсдуым эри эню когъоз, ихдилот сохдум и гьозие-гъэдере ве норум гене меслэхъэти, ки кор литературай татире гировунде гереки гуфдире э Махачкала, оммо жугьоб вегирдуым, ки Махачкаларе минкини ве гьувот эню кор нисди гуфдире.

Чуь рэхъ офде гереки? Белки э Боку? Боку центр республикей Азербайджани, эжеки зигьисдени нимей жугьургьой догъи, гьелбет Бокуре минкини ю ве гьувот ю эри литератураре ведешенде эз Махачкала ченд гъэдериш омбари. 7 ноябрь 1928 сал э Боку ведиромореву е рузине газет мигиди «Октябрь» э зугьун тати э куьгьне хэт. Э у газет вебу широймеш «Гъирмизине Октябрь». Э у газет нуьвуьсде оморевуки эзимбэгъдойге э Боку ведироморенини э оринею е гиле газет тати «Коммунист». Оммо чуь кориге уш сербегьем не бисдо. Веди буки э Бокуш у кор асант небу. Расди э 3-4 мегь ебо э Боку гирошдембу сессиягыо эз товун орфография, терминологией зугьун тати. Э гьеммей эню сессиягыо ме бирем, расд оморем э языковедгьоревоз. Дуь бо эз Ленинград э Гъуьбе омори ведилуье языковед зугьун тати Б. Н. Миллер. У э меревоз омбаре суьгьбетгыо сохди, эз ихдилотгыо, эз широгыой ме э книгыой хуьшде нуьвуьсди. Професоргьо Чабанзаде ве Зифельд э и коревоз муьхшул буьруьт. Э Боку ведиромореву э куьгьне хэт тати «Билогъ догъи». Иму э Гъуьбе гуьнжундебирим секцией нуьвуьсдегоргьой тати, ме буьруьм зав. секция. Э секция дебуьруьтгыо одомигьо, э гьувот хуьшде гуьре, эдембуьруьт хъэрекет сохде эри параменд сохде литературай татире. У зэхьметгыо, гьелбет негьогъи не гирошдет. Э гъэд 10-12 сал партией коммунистгыо омбаре коргыо сохди эри торики кеме хэлгъ имуре терг сохде, омбаре активистгыойму кор сохдембуьруьт э келе коргыой партией ве хуьькуьмети. Энжэгъ хэлгъ имуре, комиреки минкини не бу э гьер шегьер эри ведешенде жуьр-бежуьре литературагыой тати, миьсд бире е центр: е э Масков, е э Махачкала енебуге э Боку.

Гьеминон 1932 сал мере гировундуьт э кор э аппарат ЦК КП Азербайджан — эвел жугьобдорлуье инструктор, эз е ченд мегь бэгъдойге зав. сектор коргыой партией ЦК. 12 сал бу ме кор сохдембуьруьм коргыой комсомоли ве партией. Э гъэриш эни салгыо э омбаре э келе коргыо дебирегоре одомигьоревоз шинох бире, вохурдем. Имогыой э тозе кор ме мере днеш омбарте минкини бу эри шинох бире э хуььрметлуье рэхьбергьоревоз, хэбердор бире эз гьемме коргыой республика ве гьемиге эри гировунде войгеймуре эз товун литературай тати.

Э когъозгыой ме э звере органгыой партией ве хуьькуьмети э 1927-1929 салгыо эз товуней тозе хэт ве литературай тати ме гъэребир нуьвуьсдебуьруьм, ки гьемме одомигьоре, гоф сохденуьтгьоре э зугьун тати, не денишире коми дине гирденуьтгеш угьо, кура сохде гереки э е жиге. Э Кавказ э республикай Азербайджан зигьисденуьт татгыой жугьургьо, татгыой мусурмуьгьо ве татгыой эрменигыо. Дингыой энугьо жейлеют, оммо зугьун ишу ве тегьер зигьисдеишу екинуьт. Угьо ченд ве ченд салгыо э гъэрей еки э зугьун тати гоф сохденуьт. Дузи тефигъэти дери. Беге ужире тефигъэти не дери э гоф сохдеи э гъэрей жугьургьой Гъуьбе нен Нальчик?! Э 1928 сал, ме пропагандист Уком партией Гъуьбе кор сохдеки, е мегь лекция хундем э дигъ Килвар, район девечи. Унжо зигьисденуьт татгыой эрменигыо. Э килисе хунденуьт э зугьун эр-

мени, оммо омбаргьошу зугьун эрменире гьич нисе дануьсденуьт, гьем-мише э зугьун тати гоф сохденуьт. Э гӀэрей гоф сохдейму не гоф сохдей энугьо тефигӀэти дери, оммо угьо мере лап хуб варасирембуьруьт. Ме бирем э дигьгьой Гьуьбе — Рустов, Чичи, Зергьово, Гьуногькент, эжеки зигьисденуьт татгьой мусурмугьо, ченд садсалигьои угьо имуре, жугьургьой Гьуьбере, бирор хьисоб сохденуьт ве э зугьун тати гоф сохденуьт, зиндегунишуш гье эн имуре хунои. Имогьой, ме э Боку кор сохденге, ме расд оморуьм э татгьой мусурмугьоревоз эз дигьгьой Апшреон — Балахани, Сурахани, инжош гье гьечуни.

Иму жугьургьой догьи — татгьо лап кемим, увэхдгьо мибисдорим 30-40 гьозор, оммо гьемме э зугьун тати гоф сохденуьтгьо гьисдуьт 200 гьозур зиьдте. Сес ве чек 200 гьозор одоми чендгьэдер зиьди эз сес ве чек 40 гьозор. Эри 200 гьозор одоми асанти мибу э гуьнжо овурде литература. Сектор кемемиллетгьой Аз ЦИК (Исаханья), ЦК партия (Ризван) ве е ченд э келе коргьо дебуьруьтгьо татгьо э меревоз рази буьруьт.

Гьеминон 1933 сал э сер ЦК Компартией Азербайджан оморебу когьоз эз Масков эз келей ОГИЗ хьовир Халатов, комики нуьвуьсдебу, ки э Масков эриму омбар эдей четин оморе кор литературой тати: эз хэлгь ве корсохгьо дурим, э у хотур омбаре гьэлетигьой орфографи ве политики селт хэреб сохди кор имуре. Халатов минет сохдебу э ЦК Азербайджан рази бу гуфдире эри гировунде кор дофус зерей литературой татире э Боку, чендгьэдер эри эни пул, когьоз ве де герегигьойге гереки мибисдоге ОГИЗ дорени бу. Э меревоз меслэхьэт сохде бэгьдо, ЦК рази бирени. Ини кутэхьэ гьэрор ЦК эз товун энур кор, комики ведироморебу 23 ноябрь 1933 сал: «Эри параманд бирей литературой татире эри гьемме татгьо, зигьисденуьтгьо э Азербайджан, Догьисту ве Северни Кавказ гереки рази бире эри гировунде литературой татире эз Масков э Боку. Э и хотур гереки зу хьозур сохде терминология ве грамматика эри гьемме татгьой Апшреон, Гьуьбе, Догьисту, Северни Кавказ». Эри эни кор теслих сохде оморени комиссия: эз ЦК партия — ме ве Микаил Гусейнов (зав. отдел пропаганда), директор институт Шаумян — Ругьулла Ахундов, эз Наркомпрос — хуьшдени нарком Мамед Жуварлинский ве профессор Вели Хулуфлуь, зав БОНО Алисаттар Ибрегьимов ве директор АЗГИЗ Эгьмед Тринич. Дуьдуьйму татгьо бирим — ме татжугьур, Ибрегьимов — тат-мусурму. Сернуьш комиссия бу лап вегирлуье корсох фронт культури Ахундов. Комиссия ченд бо кура бисдо, омбаре суьгьбетгьо сохдим, бэхьсгьо ве хуьжетгьо гирдим, оммо войгей ме не гирошд. Ме не Ибрегьимов гӀэре-бир гоф сохдембирим э зугьун тати, гене гьичиш гӀэмел не омо. Ме хуб шинохдембуьруьм ведилуье драматурга Жафар Жабарлире — у бу тат, ме дануьсдембуьруьмки у омбаре широгьо нуьвуьсди гуфдире э зугьун тати, э хунеш э гӀэрей еки гӀэф сохденуьт э зугьун тати. Э тевэгьэй меревоз уре огол зеруьт э комиссия. У рази бире э гоф ме, мугу, оммо татгьой мусурму эз зуревоз гирошдет э литературой турки, дие угьоре эри песово вогордунде минкни нисди. Жафар мере кеши э гьирогь, э зугьун тати мугу: «Э игьоревоз сер туьре дорд меди, эзи кор гьичиш ниведиров, туь э хэёл корн хуьшде бош».

Гьечи биренге, кор имуш не вачаруь гуфдире, ме нуьвуьсдуьм когьоз э бюро ЦК ве тевегьэ сохдум литература бугу гуфдире энжэгь эри жугьургьой догьи — татгьо.

17 июнь 1934 муьн сал ведироморени гьэрор ЦК партия Азербайджан, ки э Боку ведиров гуфдире газет республикеи э зугьун тати, э тозе хэт эри жугьургьой догьи ве э АЗГИЗ — литературой тати. ЦК партия мере теслих сохд гьем жугьобдорлуье редактор газет ве гьемиге суьфдеи заместитель директор Аз ГИЗ эри коргьой литературой тати. Мере

э когъозевоз (№ 95/7 эз 26/VI—1934 сал) фуърсоруът э Масков э ЦК ВКП(б) ве эри сохде меслэхьэтигъой пуле, шрифте ве де коргъойгере. Халатов э ме бурмунд складе, э коминжоки пур бу герексуьзе литературай тати гуфди е ченд биразие гофгъо эз товун Зоволун Бахшиев.

Э гьечиревоз и ченд салгъо гузет сохдебиримгъо метлеб э жиге омо: эз сентябрь 1934 салевоз э Боку сер гирд эри ведироморе чор верэгъие газет э зугъун тати эри жугьургъой догъи «Коммунист» ве литературай тати э АзГИЗ. Увэхди, мэгІлуьмики, имуре хьозуре, герекие ве белеле корсохгъой литератури гьеле небу. Унегуьре ЦК партия вено э сер ме и дуь келе, эри меш омбар келе гурунде коре. Чув миёсдуьм сохде? НэгІ мигуфдируьмге, кор селт мивачаруьсд. Чув четиниш, гурундиш буге, гьэрд ме бу и герекие коре эри песово не вогордунде. Заместитель ме э редакция овурдуьм Исроил Давидове (уш увэхди э партийни кор лебу), заместитель ме э отдел тати АзГИЗ овурдуьм эз Дербенд Юно Семенове. Кура сохдуьм е чукле данандее коллектив эри гурунде юке берде — эжиге овурде кор литературай татире. Игъо буьруьт: Ханухов, Шаулов, Хананьяев, Лазерев, Рувинов, Аширов, Шамаяев, Мардахаев, Дадашев, Илизинов. Активистгъойму буьруьт: Авадьев, Бахшиев Дивьё, Аширов Рэхьмон, Гилядов ве де одомигъойгеш. Гьечи сохдембиримки эз гьер мескен жугьургъо имуре корсох бу ве хэбер бу. Обар четин бу кор иму гьевели салгъо. Екиреш герекие данани гьеле не бу. Ме чоресуьз миёсдуьм бире корректор эри газет ве книгъо, гьэлети дегъишде неёв гуфдире. Оммо и бу келе бесгъуни. Э хотур эни кор гьемейму, руз те шохьонгум, шев те себэхь эз дуьли-жуни э войгеревоз кор сохдембирим. И чув гІэлемэте талантгъо, данандагъо, хьэвескоргъо, нуьвуьсдегоргъо, шогьиргъо, вежесдегоргъо, артистгъо дебире бебей э гьэриш хэлгь иму. Чутьтам эз билогъ догъи дугъ-дугъ серине лезетлуье Гов тигъи бирениге, гьечу, э кумеги партией Лениневоз, эдембуьруьт ведироморе эз гІэрей хэлгь иму талантгъо ве данандегъо.

Инжо нидануьм ве жигеш нисди эри бегьем нуьвуьсде чув келе коргъо гировундембуге редакцией «Коммунист» э у салгъо. Эри эну хунде герекие гьемме номергъой газете ве фегьм сохде герекие архив АзГИЗе. Энжэгъ воисдени гуюм, ки газет «Коммунист» омбаре хьэрекетигъо сохд эри параменд бирей литературай тати, эри веровунде гІэсуьлменде талантгьоре, эри тербией класси доре зэхьметкешгьоре, эри хьозур сохде ве герекие бэхш вегирде э вокурден э улкейму социализма, эри гІовхо берде э миллетпересгьоревоз, сионистгьоревоз, жугьурнэхогьиревоз, эри муьхькем бирей екмилиети, дусди ве бирори э гІэрей гьемме жофокешгъо, эри фирегъуне тегьер гировунде гьемме жире коргъой уьшуьгьмендире э гІэрей татгъойму. Редакция чаруьсд э е келе корхоне ве клуб татгъо э нум Ильяев, комики бу э гьунши редакция чаруьсд э цех ю. Э рэхьбери редакцияревоз э и клуб гирошдембу ченд жире коргъой культуры, пропаганди. Инжо гуьнжо оморуьт зерегорчигъо, мэгІнихунгъо, артистгъо, вежесдегоргъо. Гьеймогъой мэгІлуьм гьисдуьтгъо бироргъо, Израилдовгъо, э и клуб келе бирет. Э и клуб ве э театргъой Боку возирет омбаре э зугъун тати нуьвуьсде оморе пьесагърое. Эз гьемме зиёдте хушлуь буьруьт дуь пьесагъо: «Мэхьсуьм» — эн Юно Семенов ве «ГІэрей шори» — эн ме. Школагъой тати ве курсгъой шевине эри татгъо гьемме гирошдембуьруьт э зугъун дедеи. Э лап кутэхьэ вэхд эри гьеммей энигъо, эз екимуьн те хьофдимуьн классгъо, дофус зерим герек гьисдигъо учебникгъо. Омбаре литературай гІэили, политики, уьшуьгьменди, санитары, широгъо, ихдилотгъо, мэгІнигъо дофус зереморембуьруьт э и салгъо. Угъо буьруьт бегьергъой жофогъой эну салгъо. Э гьэриш эн се сал э АзГИЗ дофус зереморембу 210 книгъо э зугъун тати, эз угъо учебникгъо эри школагъой тати—50. Гьеммей энугъо буьруьт 525 печатни велгъо. Э гьечиревоз э миглей 30 муьн салгъо гьемме

войгегьойму — эз товун газет ве жуър-бежуъре литературай тати э жиге омо. Боку бисдо центр литературай тати эри гьемме жугьургьой догьи Кавказ. И бу келе бесгъуни. Гье э и салгьо ВУЗгьоре варасдегоре одомигьойму омбар бисдоруът, гьер тарафи э гуьнжо омо интелегенцией тати.

Эхирки э гъэриш 15-20 салгьо эз хуькуьмет Совети бине норе оморэ эйлоревоз чуькле э зир гуруне глэзиет деbugьо хэлгъ иму раси э хубе ушуьгъэ рузгьо, эри комигьоки гьевел михьтож буьруът. И бу муьггуьжуьз, офирегор эни муьггуьжуьзиш бу партией Ленини.

Ихьиил Мататов — куьгъне дусд ме, э келе шориревоз омборекбу сохдебу суьфдеи гиле э жиге оморей бегъем ве параменд бирей кор литературай татире. Э еки эз когъозгьой хуьшде у фуьрсо эри э газет нуьвуьсде тозе хэт татире, э хумней хэт уруси. Ме жугьоб дорум, ки гьеле и ченд салгьои э гужевоз эдее хуте сохденим хэлгъэ э тозе хэт татиревоз, гьеймогьой эри меслэхьэт тозе хэте, э ухшеш хэт уруси, норе лап четини, сер хэлгъ гъэриш мибу. Войгей Ихьиил эз сер гафд е ченд сал гирошде бэгъдо.

Мере сэхд воисдени э и чуькле ихдилот ме э хушдуьлиривоз э ёр биёрум еки-еки гьемме гуьнорменде корсохгьой гьевели коллектив литературай татимуре: дананишуре, хъэрекетишуре, эз дуьли-жуни не вомунде кор сохдеишуре, чуь угьо нуьвуьсдетге, чуь офиретге ве чуьтар пушово бердетге литературай татире. Угьо верзиренинуьт, э тэгГрифи лоигъуьт, хъэйфки и гиле жиге вес нисе сохде, оммо ме гъэрхундуьм эри е гилейге гьеммей энугьоре нуьвуьсде.

Э куьнди чор сал, э тапшуьрмиши партнеревоз э хъэвесевоз, э мигьрибониревоз ве э четинигьоревоз ме бердуьм и гъэрхунди мере. Э апрель 1938 сал мере вихдуьт екимуьн секретарь шегъерие райком партией Боку, пезде секретарь комитет шегъери эн партие ве э уьзге коргьой партией. Дие мере минкин не бисдо эри гьевелире хуно мухшул бире э кор литератури. Энжэгъ эри ме, хъэвес биреки, гьеммише нуьвуьсдем широгьо ве мэгГнигьо ве иллогьки эз дес не шендем словаре. Словарь «тати-уруси» мибу гуьфдиреки изму хьофдод процент хьозури.

Гъечи гирошди яратмиш бирей литературай тати. Миглей 30 муьн салгьо имуре бисдо гьем литература, гьемиге интелегенцией совети. Революцией культури овурд эримуш келе бесгъунигьой хуьшдере. Нида нуьсд бире литературай тати, эгенер нибисдоге Буьзурге Октябрьская революция.

Ме омбар шорум, эри параменд бирей литературай тати ве гьейсэгГэт эдей фирегуь гирошде гуьфдире э Махачкала, имогьой, э жигей хэт тати э хумней хэт латини, хэт тати э хумней хэт уруси вегирде оморей. Днеш шор биренуьм эзу кор, ки иму кошде тумгьо ижире хубе бегьер дори, днеш хубте шогьиргьо ве нуьвуьсдегоргьо яратмиш бири гуьфдире.

50 сал зиьдтеи ме э кор литератури татиревоз муьхшул бирем. Ме гьеле не вомундем, хьозурум те эхири нефес гъэрд мере эри э жиге овурде.

Шегъер Боку

ПУШОЙГОФЧ

(Эз товун брошюрагьой Дебарьё Шаулов ве Людмила Авшалумова)

Э тапшурмиши республикански научно-атеистически совет Обком партиеревоз доцент, кандидат гилмгьой философи Д. Шаулов ве кандидат гилмгьой философи Л. Авшалумова нуввусдет брошюрагьо. Хьовир Шаулов нуввусди эз товун «Иудаизм — дин-дэглот жугьури». Э брошюрай хуьшде у бирмундени реакционни мэглэной дин-дэглот жугьурире, глэдотгьой энуре, чутьам сионистгьо дин-дэглоте вегирдетге эришу чуьн ерэгъ» эри хэлгъэ фурмунде, эри гировунде реакционни политикей хуьшдере.

Хьовир Авшалумова нуввусди брошюра «Иудаизм ве зен». Э и брошюра у бирмундени чутьам дин-дэглот жугьури зене э гьульети дешендениге, нэглети, охмури зерениге э у, дургуне тэхсиргьо ве хьэшогьоре венорениге э сер энур.

Эз нуввусде брошюрегьой энурьо хундегор мидануь, чутьам иудаизм гуьнжо, хьэсуьл омориге э вилсет падшогьети эн Израиль э и гьэдимиг куьгьне девргьо, чутьам девлетмендгьо ве куьгьингьой эн битемигъдош дин-дэглоте сэхд гурде, муьхькем сохде гировундембириутьге гьонунгьой энуре э гьэд хэлгъ эри дсиде муьрс, огьоети хуьшдере э сер эн могьлугъ.

Эзи номер сер гурде, минкин бире тегьер, э альманахгьойму медировт тикегьо эз брошюрагьой энурьо.

Бинем и Сафанов

Дабарье Шаулов,
доцент, кандидат эн гилм философи.

ИУДАИЗМ

(дин-дэглот жугьури)

ХЬЭСУЬЛ ОМОРЕИ ВЕ МЭГІНОЙ ИУДАИЗМА

Иудаизм — гьисди дин-дэглот, комиреки гирденуьт, гьуьллуьгъ сохденуьт э худо бовор сохденуьтгьо жугьургьо, гьэроимгьо ве татгьо.

Иудаизм чуьн дин-дэглот гуьнжо омори э хори эн Палестина ве артмиш бири э гьэриш ченд сад салгьо. Нишоней эн ченд жире девргьо ве гьозиегьо эз зиндегуни жугьуру, гирошдетгьо э хоригьой Палестина ве эн эйлонмей энур зигьисдетгьо хэлгъгьо, бирмунде оморени э иудаизм. У гьемчун бирмундени гьожизи, кумексуьзи эн суьфдеи одомигьоре э пушой сегьмлугье гьувотгьой природа. Суьфдеи одомигьо, комигьореки небу не данани, не техника, нисе дануьсдембириуть эз чуь биреге зимицерз, биренгьине, дурфу, сайлов, зуьгьбе, товуши, торики, зиндеи, муьрдеи. Недануьсде себег, гьигьэр эни коргьоре, суьфдеи одомигьо эришу еровурд сохдембириуть ки, э гьуьлом гьисдуьт ужире муьгьуьжуьзе гьувотгьо, комигьоки эри одоми овурденуьт е хэйр, енебуге зарал. Унегуьре э у гьувотгьо сер зере гереки, эзугьо лово хосде гереки, эри энурьо гьурбунигьо овурде гереки угьо э одоми зарали незенуьт, хэйр биёруьт.

Оморе-оморе зиндегуни эн пушотейне жугьургьо, э у гьеумугьоине куьгьне девргьо зигьисдембириутьгьо дегиш биренге, дегиш бирени гьемчун дин-дэглот энурьош, глэдотгьой эн дин-дэглотиш. Суьфде пушотейне жугьургьо зигьисдембириуть э тухумовоз. Угьоре дуь эз еки жейле гьичиш небу. Карасдигьо ве ерэгъгьой эн жофо гьеме хьэрмэхьи бу, жэгьмети бу. Песде бэгъдовой ченд-ченд сад салгьо угьо эз зиндегуни тухуми — жэгьмети э классовое общество гирошденге, кими энурьо сэхьиб карасдигьо, овгьотгьо, мол-девлет, гьул-гьэревош бисдорут. Оммо омбардеки одомигьо, комигьореки не мол, не карасди, не овгьот бу, межбур бисдорут э угьо эри муьди бире, кор, гьульети эри сохде. Э и тегьеревоз общество бэхш бисдо э класс: огьогьо — сэхьибгьулгьо ве э класс

косибгъо ве гъулгъо. Э келей эн гъеме общество поисд падшгогъ, комики мейл ве хэйр эн сэхьибгъулгъо ве девлетмендгъоре дошдембу. Эзумогъойлеревоз гъеме одомигъо миесд денишире э падшогъ, хуьурмет энуре гирде, э худо денишире, хуьурмет эн худоре гируьгъоре хуно.

«Теке худо,— нуввуьсди Энгельс,— гъич вэхд нибисдо, эгенер нибисдоге теке падшогъ, ки еклуьи эн худо, контролировать сохденигъо омбарезирее явлениегъой природаре, гуьрд сохденигъо э дуь екиревоз дуьшменлуь гъисдуьтгъо гъувотгъой природаре, гъисди энжэгъ хумней эн теке зулумкоре восточный падшогъ, комики эз диремун енебуге гъэгъигъэти гуьрд сохдени одомигъоре э дуьшменлуье, дуь э екиревоз саташмиш биренуьтгъо интересгъоревоз»¹.

Э классовое общество дин-дэгIот жугъури бисдо ерэгъ эри муьрс доре косибе, овгъотсуьзе одомигъоре.

Падшогъой эн Исроил (Израиль) э рэхъмсуьзиревоз эксплуатировать сохдембируьт жофокеше хэлгъэ, эри хэйр хуьшде, эн девлетмендгъо. Меселен, падшогъ Шелмуь (Соломон) буйругъ дореду э серворгъой эн областгъой мемлекет хуьшде эри эз хэлгъ вечире, овурде эри хуней хуьшде ве э сер сифрой энунуьшдегоргъо унгъэде едег эн хурек, ченгъэдер герек гъисдиге угъо «хъэвжей эн ечиреш эри некешире».

Гьер рузине хурек хуней эн Шелмуь бу: 30 кор (кор гъисди пеймуне, комики тени э 364,5 литра) лап хубе темизе гIорд, 60 кор миенее гIорд, 10 мисембее нарговгъо, 20 нарговгъо э нэхир хорунде оmore, 100 гусбендгъо, говкуьгъигъо, гъучкигъо ве де чигъойге бэгъэй.

Эзигъо бэгъэй Шелмуь э сер хуьшде буьрж вегирдебу эри фуьрсоре эри падшогъ Тир Хирам, комики дорембу уре тир-гъойме эз доргъой кипарис ве кедр эри Битемигъдоше вокурде, 20 000 кор гендуьм ве 20 000 бат (бат — пеймуне, комики тени э 36,5 литр) руьгъэй оливкови. Гъемей эни хэржгъоре Шелмуь вегирдембу эз хэлгъ, э келе четинигъо, гIэзиетгъо венгесде уре. Унегуьре падшогъ Шелмуь муьрденге, э жигей энуну э сер тэхд кук энуну РэхьовгIом нуьшденге, хэлгъ эз хьол ишу, эз неветовусдение гурунде зиндегунишу визор оmore, э сер тозе падшогъ вэхуьшде, гуфдире, талаб сохдуьт эзу: «Бешму э сер иму келе бигор венори, туь сук сох зулуме кор бешмуре ве гуруне бигоре, комиреки у э сер иму венори, увэхди иму гъуллугъ мисохим туьре». Оммо РэхьовгIом, юш бешуре хуно э хьол-гъэвл хэлгъ недебу, э дерд-дод ю нисе расирембу, хуьурш сохде э сер эн хэлгъ, мугу э гъелебулеревоз: «Гъирт энгуьшдме эз кефел бешиму гъолинди; эгенер бешиму э сер ишму гуруне бигор венориге, ме бигор ишмуре деш зиед мисохум; бешиму ишмуре тембихь дорембуге э гъирможгъоревоз, ме ишмуре тембихь мидуьм э эбрэгъгъоревоз». (3—муьн книгай Падшогъетиго—Нови Молохим... IV, 22—25).

И иму инжо овурдимгъо гофгъой эн хэлгъ, гуфдире оmoreбируьтгъо э падшогъ РэхьовгIом ве жугъоб — гъелебулей энуну эри хэлгъ, вери э туро. Эз гофгъой эн хэлгъ ве жугъоб эн РэхьовгIом ведини чуь жире келе гуж, зулум вебуге э хэлгъ, э косибгъо, жофокешгъо э падшогъети эн Исроил, чуьтам падшогъой эн Исроил зулум овурденбируьтге э могълугъ.

Шелмуь ве кук энуну РэхьовгIом падшогъети сохдебируьт эзи 3 гъозор сал пушо. Е ченд сад салгъо гиросде бэгъдо эзу вэхд хэлгъ эн жугъуру офдорени диеш э зобуне муьрс, э дуьвойне гIэзиет, кейки эзи 2 гъозор сал пушо государством жугъургъоре бесгъун дорени Римская империя, бугъо увэхди лап келе гужлуье девлетлуье падшогъети э дуьньегъ. Эз ело сэхьибгъулгъо, девлетмендгъо, муьлкедоргъо гуж сохдембируьт э жофокешгъой жугъуру, хэржгъо, бигоригъо веноре э сер энуну-

¹ К. Маркс ве Ф. Энгельс. Соч. т. 27, велг 56, 1962 сал.

гъо, эз елойге — чиновникгъо ве солдатгъой эн Рим снгъмиш ве таламиш сохдембируът уре. Унегуъре ченд гиле хэлгъ эн жугъуру э гъолхмиши вэхуъшдебу э гъэршуй муърс эн римлянгъо.

Государствой эн жугъургъо ченд сад салгъо ешемиш сохдебу. Э зир эн гъэлебенд гирде шегъергъой энугъо гъушунгъой эн ченд жире талавурчигъо чэх сохде оморебируът. Э у шегъергъо зигъисдегоргъо э келе жуьргІэти ревоз женг берденбируът э угъоревоз эри хилоси ве азадишу э жун хуъшде рэхъм неберде.

Эз государствой жугъургъо ешемиш биребу э сер энугъо ченд жире мемлекетгъо, талавурчигъо шишрие оморебируът: персгъо, сирийцигъо, римлянгъо. Гъэзоб энугъоре, э сер хэлгъ жугъуру вебугъоре, эз мунде жиге деш зиедте сохдембируът гъуллугъчигъой битемигъдош ве сентгедрин — суд эн куьгъингъо, комигъоки ишу хуъшденишу эз вегирлуье гІошире кифлетгъо бируът.

Эз ело синетхъинемигъо, хуьжетгъо э гІэрей эн куьгъингъо — гъуллугъчигъой битемигъдош, комигъоки гъер мерд хъэрекет сохдембу ю хуъшдению эри келе куьгин бире, гъемере э дес хуъшде вегирде, эз элойге неверасдение довгІогъо э де вилеетгъойгеревоз омбаре зарали зерембу э государствой жугъургъо, догъуногъ сохдембу косибе хэлгъ вилеете.

Э 60 салгъо э эрайму хэлгъ эн жугъур тоб недоре, неветовусде зулум ве муърс эн падшогъети Рима ве эн девлетмендгъой жугъургъоре, комигъоки э римлянгъоревоз эеки угъоре гІэзиет дорембируът, эксплуатировать сохдембируът, вэхшдуът э ерэгъэвоз э келе гъолхмиши э гъэршуй эн огъоети эн Рим э сер вилеет ишу. Э и женг, гъолхмиши и чуькле жоборде хэлгъ келе игидигъо бирмунд. Эз торих мэгІлуьми, ки Рим э 3 легионевоз Египте (Мисраиме) бесгъун доребу, э чор легионевоз германцгъоре. Оммо э сер э гъовхо вэхшдебируътгъо жугъургъо Рим межбур бисдо эри фирсоре 10 легион солдатгъо э сервори эн кук император Римовоз.

Гъувотгъой эн э женг вэхшдебируътгъо гъэлхэндчигъой эн Ерушолем не легионгъой эн Рим, гъелбет, бешгъэ бируът. Э песой кемер эн э гъэршуй э гъолхмиши вэхуъшде жугъургъо легионгъой эн Рим бу келе гужлуье падшогъети, вегирдебугъо нимей гІуьломе, оммо гъолхмишчигъой жугъургъоре эз жуьргІэт, сэхде войге бэгъэй эри азадишу, эри хилос бире эз гуж муърс эн римлянгъо де кумекиге небу. Не ерэгъ, не одомигъо, не эри хурде чи вес нисе сохдембу гъэлхэндчигъоре. Гиснеи, тешнеи, ченд жире гІэзоргъо эз гъеме тараф ведабурра оморе гъэлхэндчигъой эн Ерушолем гъирмиш сохдембу. Эз елойге девлетмендгъой эн жугъуру, эз дуьли комигъоки небу хэлгъ, косибгъо, гъулгъо э ерэгъэвоз э гъовхо, э гъолхмиши вэхуъшдет гуфдире, терсире э мол, девлет ишу секонеи мирасуь гуфдире, омбаргъой энугъо э хэлгъ хуше хогъин ведироморебируът, мейл эн дуьшменгъоре гирдембируът. Гъелбет э ижире овхюлет лап четин бу кор эн гъэлхэндчигъой эн Ерушолем. Э гуфдирей эн историк, комики э чум хуъшдеревоз дири и довгІоре ве нуьвуьсди эз товун энугъо, Иосиф Флавия, э довгІо 1 миллион 100 гъозор жугъургъо пуч биребируът ве 97 гъозоригей энугъо э голут-есири берде оморебируът. И цифрегъо нушу доренуът эз товун энугъо кор, ки чуь жире келе гъэзоблуье довгІо биребуге ве э чуь суруле бирэхъмиревоз талавурчигъой эн Рим гъэзоб овурдебируътге э эри азадишу гъовхо вэхшде жугъуру.

Э омбаре шегъергъей эн Иудеи (нум увэхдине вилеет эн жугъургъо) гъеме мердгъо куше оморебируът э десдин римлянгъоревоз. Е бэхш согъ мунде жугъургъо, жун ишуре, сер ишуре хилое сохде эз дес римлянгъо, чорешу небире эз гъумлугъэ хоригъо, эжеки зулумкоре солдатгъой Рим небируът, ватан, хуне, жигей хуъшдере шенде вирихде, оворе

бисдоруыт э де вилеетгьойге, мундебугьо одомигьоре римлянгьо э гьу-
льетн фурухдуыт.

И келе гьолхмиши бесгьун доре оморенге, ингьэде одоми э и келе
довго пуч биренге, э сер эн хэлгь жугьуру ижире гезирегьо оморенге,
дие имиди эн хэлгь бурра омо угьо э женгевоз, ерэгьэвоз, э гьувот, дес-
дин-дес хуышдеревоз мидануь гуфдире хилос бире эз зир зулм эн рим-
лянгьо ве девлетмендгьо. Угьо имид ишуре венорут имугьой э у жире
руз, кейки, егІни биё биёв Мошиехь, комики э гуфдирей турегьо ве ра-
бигьоревоз, хилос соху жугьургьоре эз муьрс, эз голут. Э гуфдирегьой
эн туреревоз Мошиехь биё бу эз гьумолет эн падшогь Довид, ки уре
биё хуышдени худо фуьрсуь жугьургьоре эри хилос сохде. Мошиехь,
егІни, гьечу чуьн Миши-рабину гужлуье кумек, гьэлхэнд медиров эри
жугьургьо.

Ижире ниетгьо э товун Мошиехь миев гуфдире, хилос мисоху, егІ-
ни, жугьургьоре эз голут, миберуь э куьгьне ватан хуышде, лов бу
э гьэд эн хэлгь жугьуру иллогьки э средние векгьо, кейки зиндегуни
энугьо лап гурунд бу, эз кими падшогьетигьо угьо омбаре муьрс, зулум
дирембу. Меселен, гье у девргьо э жугьургьо келе зулум, гьэзоб оворде
омо э хори эн Испания. Омбаре жугьургьо э и вэхдгьо э десдин суруле
инквизиторгьой Испаниеревоз куышде оморуйт. Кимигьо э кифлетгьо-
шуревоз чаруьсдуыт э дин энугьо сер ишуре, жун ишуре эри хилос сох-
де эз дес энугьо. Э 1492 сал гьеме согь мундебугьо жугьоргьо пиш сох-
де ведекуьрде оморуйт эз хоригьой Испания.

Эз капитализм бире эйло хьол жугьуру хубте небисдо. Лап усол бу
хьол жугьургьо э куьгьне падшогьети Урсиегь. Падшогьети Урсиегь, ко-
мики э гьеме жофокеше миллетгьо э дуьшмениривоз дениширембу, гуж
сохдембу, иллогьки э дуьшмениривоз дениширембу э жофокешгьой жу-
гьургьо.

Хуькуьмет падшогьети Урсиегь э гьосутевоз лов сохдембу жугьур-
нэхогьире э гІэрей миллетгьо, имид беседе э у кор, ки угьо э еки гуьрд
небошут, думит-мэхьшово несохут эри женг берде э гьэршуй падшогье-
ти, эн огьоеги эн муьлкедоргьо ве гІоширгьо.

Гьемише э зир гІэзиет, муьрс дебируьтгьо жофокеше жугьургьо
угьо эришу э дин-дэгІот хомуши дирембу ве имиди. Косибгьо эз худо
лово хосдембируьт, худо угьоре эз тенги, гІониети, муьрс хилос соху
гуфдире. Э худо бовор соденбируьтгьо жугьургьо имид ишуре эри хубе
зиндегуни э худо бесдембируьт. Э и кор дери себегь социальни биней эн
иудаизм.

Гьер дин-дэгІот реакционни. МэгІной реакционни бирей дин жу-
гьури иллогьки э у кор дери ве эзу кор веги бире: иудаизм хубе сохде-
ни одомигьоре эри хубе зиндегуни вокурде, азад бире, гьовхо берде
э гьувот, э эгьуьл хуышдеревоз нэгІ, денишире поисде э имиди эн худо.

Иудаизм гьемише хьэрекет сохдембу фикиргьо-мэхьшевогьой эн
хэлгьэ эри дур сохде эз классовие гьовхьой эн жофокешгьо э гьэршуй
темэхькоре девлетмендгьо, хунхуре падшогьгьо.

Маркс гуфдири, ки «дин-дэгІот тирьеки эри хэлгь». ЕгІни, тирьек
чуьтам сер одомире гиж сохдениге, гьечу дин-дэгІот сер эн э худо бо-
вор сохдогоре одомигьоре гьэриш, гиж сохде, фурмундени э дургуне
гофьоревоз.

Марксизм-ленинизм бирмундени, ки дин-дэгІот гуьнжо омори одо-
ми гІожиз, кумексуьз бу гуфдире э пушой эн сегьмлуье гьувотгьой при-
рода, эзу бенд бу, эз товун э зир муьрс, сэгІэр эн девлетмендгьо деби-
рей, э комигьоревозки гуж ишу нисе рафдембу эри женг берде, бесгьун
доре угьоре. Дин-дэгІот куьт сохде классовие гьонежэгьи эн жофокеш-
гьоре, угьо гьовхо неберуьт гуфдире э гьэршуй эн девлетмендгьо. Месе-
лен, дин-дэгІот эн жугьуру е вэхдиш неки кумеки несохди э одомигьо

э гъовхой энугьэ э гъэршуй гъувотгьой природа, деш сер одомигьоре чешмиш сохде, гуфдирени ки, гьерчуй бирени э природа, е хуби, е усолли, зарали — гьемей энугьоре худо сохде. Унегуьре нэгьогъие кори э коргьэ, гъувотгьой природаревоз бэхьс берде, гъовхо сохде. Э гьечиревоз иудаизм одомире э овоми, торики, надани гьишде, одомире э гъувот ве эгъуьл хуьшде имид, боворин сохде нисе гьишде.

Дин-дэгIот жугьури гуфдирени, ки гIошири ве косиби эз худоини, унегуьре э гIошир лоигъи эри хурде, кеф сохде э гIуьлом, оммо косиб биё э доре гьисмет хуьшде пою, э мол-девлет гIошир чум неденуь, э у бэхили несоху. Унегуьре э туро нуьвуьсде омори, ки э хори, мол, гьул, девлет эн кесиге чум медени, войге месох зритуь. Э ижире гьонунгьоревоз, буюрмишигьоревоз, комигьоки э туро ве телмуд омбар вери, иудаизм гьемише мейл эн девлетмендгьоре гирде э гъэршуй эн косибгьэ.

Дин-дэгIот жугьуру гьемчун гьисди э гъэршуй эн гIилм-данандеиш. Иудаизм хьэрекет сохдени эри мешет бире э параменд бирей гIилм ве данандеи, хьэрекет сохдени одоми недануь гуфдире э природа биренигьэ, гирошденигьэ дегишигьоре. Э гуфдирей туроревоз одомире эз туро веригьэ данандеигьэ, «хьохмогьэ» бэгъэй де данандеигьэойге, хьохмогьэойге герек нисди, чуйнки эз товун чуй дануьсде воисдеге одомире э туро вери.

Э гуфдирей туроревоз «Ки эгъуьл хуьшдере зиед сохдениге, у эри хуьшде гьэм зиёд сохде».

Природаре дануьсдеире, уре исследовать сохдеире дин-дэгIот жугьури гIовуне, нэгьогъие кор хьисоб сохде. Э туро вери: «Эгъуьлтуь небуругьэ коре синемеш месох, чуй эз туь пэхьниниге мегешд, фикир сох эз товун энугьэ коргьэ туьре ихдиер доре оморетгьэ, туьре герек нисди у чигьэ э туь мэгIлуьм нисдуьтгьэ».

Ученигьэ (гIилмичигьэ) омбар биразинуьт эзижире гофгьэ, буйругьэой эн туро, комигьоки гирденуьт пушой рэхь эн гIилм параменд бирейре, данандеи инсоне зиед сохдеире.

Дин-дэгIот эн жугьуру ве узге дин-дэгIотгьэойгере хуно нисе гьишде гIилме, данандеире эри зиед параменд бире, чуйнки гьуллугьэой дин-дэгIот терсиренуьт одомигьэ омбар дануьсдуьтге эз товун законгьэ ве дегишмишигьэой природа, общество увэхди мидануьт, э сер мофдонуьт, ки э туро ве телмуд нуьвуьсде оморе гофгьэ, ихдилотгьэ э товун, егIни, худо э гъэд хьофд руз э гофевоз вокурди асмуре ве хорире, песде Одоме эз хок офири, Хьоворе эз дендей энугьэ офири — гьеме дургуне гофгьэой. Э турогьэ, гоморегьэ нуьвуьсде оморе гIэдотгьэ, буйругьэой, гъэдэгъэгьэ метлеб энугьэ гьисди сер эн косибе хэлггьэоре эри пучунде, э дуьл энугьэ терс дешенде э пушой худо, падшогьэ, девлетмендгьэ э сэгIэр, юхсули хуьшде тоб дуьт поют гуфдире.

Пушотегьэ эри хэлгь духдиргьэ небируьт, могоьлугь ю хуьшдению э торики, овоми дебу. Э жигей эн духдиргьэ нечоггьэоре жерэхьгьэ, фолчигьэ, питикчигьэ «хуб» сохдембируьт. Рабигьэ нечоггьэ эри эз гIэзор хилос сохде мугуфдируьт эри энугьэ тилисим, хьэйкел нуьвуьсде гереки, терсбин вегуьрде гереки.

Эзу тилисимгьэ, терсбингьэ, десгьоре гIов зере нечоггьэ дорей, хун вегирдеигьэ эри нечоггьэ эз келе зарал бэгъэй хэйр небири, жунсогъи небири. Омбар бири ужире коргьэ, кейки эз ижире чорегьэ гIэзор эн нечоггьэ деш зиед, гурунд бири, уре эз мунде жигеш эз хьол венгесди, э гIэжел дори. Эз серботи энугьэ ченд дедегьэ кукгьэ, духдергьэошуре вир сохдет, ченд-ченд зентгьэ бие зен мундет, ченд чуйкле гIэйиллегьэ етим мундет, ченд жовоне гIумуьргьэ эз гIулом рафдет.

Узге дин-дэгIотгьэойгере хуно иудаизм дуьшмен эн гъовхой жофокешгьэой э гъэршуй эн эксплуататоргьэ. Дин-дэгIот жугьури гьемише гьуллугь сохди ве сохдени эксплуататорски классгьоре, девлетмендгьэ-

ре. Рабигьо, гьуллугьчигьой дин-дэглот хьэрекет сохденуьт э гофгьой туроьго, телмудевоз фикир эн жофокеше хэлгьгьоре эз везифегьой гьовхошу эри азади, хубе зиндегунишу рэгид, дур сохде. «Гьеме муьрс доренуьтгьо классгьо михьтожут,— гуфдири Ленин,— э дуй социальни функциегьо: э функцией жоллод ве функцией кешуш. Жоллод биё сигьмиш соху биразии ве гюсии эн муьрскешгьоре. Кешуш биё хомуш соху муьрскешгьоре, нушу доре э товун биёвтгьо рузгьо... нерм соху эри энугьо гьэзиетгьо ве гьурбунигьоре э дошдеиревоз классови огьоетире, дур сохде угьоре эз революционни коргьо, зарали зере э революционни хьелгьо-мэхьшевогьой энугьо, вечарунде революционни жуьргьэти энугьоре».¹

Иудазим фактически гьисди— дин-дэглот, поисдигьо э гьуллугь эксплуататорски классгьо. Э падшогьети эн Урсиет рабигьоре, нимазгьоре серберэхьи сохдембируьт келе капиталистгьой эн жугьуру: Гинцбург, Поляков, Бродский ве угьониге.

Э иму, э Догьисду дин-дэглот эн жугьурире серберэхьи сохдембируьт келе гюширгьой эн тати Ханукаевгьо, Дадашевгьо ве угьониге. Рабигьо бенд бируьт э гюширгьой эн тати, э кумеки энугьо вебируьт коргьошуре эри гировунде э гьэриш жэгметгьо. Э Дербенд, э Порт-Петровск, э Шуре гюшире гьумолетгьо норембируьт рабигьоре-хьэзонгьоре э нимазгьо ишуре воисдогоргьоре. Угьо эз нимазгьо, туроьго, рабигьо хьйр дире эри кор девлет ишу, вегирлуьишу, пул гьимиш нисе сохдембируьт тозе нимазгьо эри вокурде. Меселен, э Дербенд келе нимазе (нимаз Хьэнукоире) вокурдебу келе гюшире гьумолет Ханукаевгьо; нимаз хьивроре, комики бу еки эз лап келе нимазгьо э Дербенд— гюширгьой Дадашевгьо вокурдебируьт.

Э вэхд женг бердеи хэлгьгьой вилеет иму эри бинелуь сохдеи Советская власте э Догьисту рабигьо эки э гюширгьой татгьо ве жугьургьоревоз активлуь женг бердебируьт э гьэршуй тарафгиргьой эн революцияревоз эз гьэрей татгьо ве жугьургьо, э дес дорембируьт угьоре э контреволюционни бандегьо.

«Гюширгьой жугьур,— нуьвуьсди Ленин,— гюширгьой эн уруссгьоре хуно, гьеме гюширгьой эн де вилеетгьойгере хуно э еки гуьрд бире сигьмиш сохденуьт, сэгьэр доренуьт, таламиш сохденуьт, эз еки жиро сохденуьт фэхьлегьоре».²

У вэхд, кейки хьуькуьмет падшогьети гирдембу мейл эн эсер жугьургьо погром сохдегоргьоре, рабигьо гирдембируьт мейл эн падшогьетире. Угьо хьэрекет сохдембируьт эри гьондурмиш сохде э хэлгь жугьуру, ки падшогьети эз худони, егьни, падшогьгьо э десдин худоревоз э тэхд нушунде омори, унегьуре э руй падшогь поисдеш екини, э руй худо поисдеш. Рузгьой шобот рабигьо э нимазгьо тефило хундембируьт эри падшогь, борохо сохдембируьт уре, кифлет юре, гьумолет юре. Угьо эри падшогь ве кифлетию хосдембирут согьи-саламати, гюьмуьрдурози, тэхдию, властью гьемише муьхькем, гьоим бу. Угьо огол зерембируьт хэлгьэ хьуьрмет падшогье дорут гуфдире, эри лова сохде эри хьуькуьмет падшогьети. Рабигьо гуфдирембируьт, ки хьуьрмет падшогье гирде э дин жугьури вери чуй милетиш падшогь небисдоге. Э гофгьой туро нен телмудевоз ки э гьэршуй падшогь вэхуьшдге, э хьуькм энугьо муьди небисдоге у одоми биё куьшде биёв.

Э шегьер Варшав э съезд эн рабигьо э 1903 сал ижире гьэрор гьобул сохде оморебу: «Рабигьо биё хьэрекет сохут эри терг-темиз сохде идеегьой эн социализмере эз гьэрей эн жугьургьо. Э е хунеш медебугу книггьо, гозитгьо, сиротгьо, комигьоки гуфдиренуьт э товун секонее общество, чуйнки у лап беде огьуни. Мэгьлуьм сохде гереки эз ки офд

¹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч. т. 26, стр. 237.

² В. И. Ленин. Полн. собр. соч. т. 38, стр. 242.

омоге ижире чигъо у хъисоб мибу член эни общество, гофсуыз тембихъ доре миев».

Гъемей эни фактгъо шогъоди доренуыт эз товун эну кор, ки рабигъо лап хуб дануьсдеки жите падшогъ эн Урсиет дуьшмен эн гъеме жофокеше миллетгъо биреире, иллогъки эн жофокеше жугъуру, гъемише мейл падшогъе гирдет, гъулпочегъой эну бирет.

Падшогъети эн Урсиет э гъосутевоз жугъурнэхогъире лов сохдембу, имид бире э у кор, ки жугъурнэхогъи рэгъд мисохут дуь эз еки косибгъой эн жугъургъо ве урусгъоре, гъувотсуыз мисоху еклуьи эн жофокешгъоре. Э и тегъеревоз падшогъети Урсиеге воисдембу думитгъо-мэхъшевогъой эн фэхълегъо ве ранжбергъоре эз товун сэгъэр, зэхъмет ве тенгишу дур соху эз хуьше.

Э 1904 сал депутацией эн Гоширгъой жугъургъо оморенге э кин министр Плеве, хунлуье погромгъой жугъуру бире бэгъдо, министр мугу эзугъо: «Эгенер ишму миданитге мере имид доре, ки фэхълегъошму бэхш нивегируыт э революционни коргъо, увэхди меш ишмуре имид мидуьм, дие погромгъо нибу».

И гъелебулее гофгъой эн министр хунхуре падшогъ Николай II егилейгеш субит сохдени у коре, ки погромгъоре э сер жугъургъо вэхизундембируыт реакционергъо хэлгъ жугъуре эри терсунде, уре эз революция эри дур сохде, дуьшмени, нэхогъи эри венгесде э гъэрей эн жофокеше миллетгъо, эри мешет бире э революционни еклуьи, гуьрд бирен жофокешгъо э гъэршуй падшогъ, муьлкедоргъо ве Гоширгъо.

Э октябрь 1905 сал черносотенцигъо 600 погромгъо сохдебируыт э сер эн жугъургъо. Эзи погромгъо эз гъеме зиедте э косибе жугъургъо смбарте гуж-зулум бисдо. Пушолуье гъонежэгълуье фэхълегъой гъеме миллетгъо поисдембируыт э гъэршуй эн погромгъой черносотенцигъо э сер жугъургъо сохдембируытгъо. Оммо неденишире э и коргъо, Гоширгъой жугъургъо, рабигъо, комигъоки э гофевоз хуьшдере жугъурхогъо хъисоб сохдембируыт, оммо гъечиниге дусд эн дуьшменгъой жугъургъо бируыт — эн падшогъ Урсиет ве гъулпечогъой эну, комигъоки хунлуье погромгъо сохдембируытгъо э сер эн жугъургъо.

Э вэхд эн революция э 1905 сал рабигъой жугъуру э кешушгъоревоз э еки женг бердембируыт э гъэршуй эн э забастовкагъо вэхуьше фэхълегъо. Угъо гуьнжундебируыт десдегъой эн бандегъо эри куфде, куьше мейл эн революцияре гуьрдембируытгъо жугъургъоре, мэгълуьм сохдембируыт э полиция эз товун э пэхъники гировунде оmore собраниегъой фэхълегъо, дорембируыт э дес эн жандармагъо реакционергъоре. Съезд эн рабигъо, комики гирошдеху э Варшава э 1908 сал когъоз нуьруьсдеху э сер падшогъ Николай II, согъ-боши, худо-рази гуфдире эзу эз товун бугъмиш сохден революцияре. Э съездиге, комики гирошдеху э шегъер Вильно э 1910 сал рабигъо огол зерембируыт революцияре эри терг сохде эз гъэрей хэлгъ.

Э Урсиет фэхълегъо ве ранжбергъо э арт Буьзуьрге Октябрьская Социалистическая революция венгесденге власть эн капиталистгъо ве помещикгъоре муьлкедоргъоре рабигъой жугъургъо вэхуьшедебируыт э гъэршуй эн тозе власть Советгъо чуьн беде дуьшмен эну. Э 1918 сал гъуллугъчигъой эн дин-дэгъот жугъуру э еки э сионистгъоревоз огол зерембируыт Гъемероссийский съезд эн дин-дэгъотчигъой жугъуруре. Э и съезд у гъобул сохдебируыт резолюция э гъэршуй эн Октябрьская революция. Гъе у сал Гъемеукраинский съезд эн рабигъо, комики гирошдеху э Одесса, гъэрор ведешендеху, ки жогъиле Советская власть хъирими гуфдире, ки екиш мейл, тараф энуре ние гируь, те эз дес ю вероморе женг беруь э уревоз.

Э суьфден салгъой Советская власть омбаре рабигъо, кешушгъо ве муллагъо э чум дире нисе хосдембируыт Советская власте. Раби эн

Киев Аронсон э 1919 сал гуьнжундебу антисоветская организация «Союз возрождения». У нуьвуьсдембу э гозитгьо, руй бире э ки хэлгь, э белогвардеские гьушунгьой Деникин кумеки сохут гуфдире эри женг берде э большевикгьоревоз. Совет эн дин-дэглотчигьой жугьуру э Украина жунсогьи хосдет эри министр Колчак Выгодски эз хотур гьушунгьой адмирал Колчак женг берде гуфдире э Советская властевоз.

Буьзуьрге Октябрьская революция эжиге овурд талабигьой эн программой партией Коммунистире эз товун жейле сохде дине эз государство ве эз школа. Рэгид сохде оморут гьеме вегирлутьигьо эри кимигьо енебуге кемихдиьеригьо эри кимигьойге эз товун дин-дэглот ишуре гировундеи эз тараф граждангьо.

Э декрет эз 5 февраль (э куьгьне стилевоз эз 23 январь) 1918 сал э комики гьул кешири Ленин, нуьвуьсде омори: «Гьер гражданин мида нуь гирде юре воисденигьо дин-дэглоте енебуге негирде е дин-дэглотеш. Гьеме гьэдэгьэгьо эри дин-дэглоте гирдси енебуге негирдеи дегиш бисдо».

Э вилеет иму эз нисд сохде оморе эйло одоми одомире эксплуатировать сохдеи нисд бири биней эн ешемиш бирей дин-дэглотиш, чуьнки э девр социализм нисди экономически э гьульети дешендеи жофокешгьоре, нисди дие кумексуьзи эн жофокешгьо э пушой параменд бирей общество, чуьнки жофокеше одоми ю хуьшдению сэхьиб эн обществои, эн гьисмет хуьшдеи. Зу параменд бирей экономикай социалисти, гьере недоре буьлуьнд бирей материальни хушбэхди эн жофокешгьоре, гьемише хуб бирей зиндегуни ве жофой кор энугьоре — ижире овхьолет жофокешгьоре жуьргьэт доре, дуьл энугьоре, гьовой энугьоре шор сохде, угьо э боворини ве дуьлжэгьмиревоз дениширенуьт э себэхьине руз ишу.

Омбаре жофокеше жугьургьо эз дин-дэглот дур бирей ведини эзу кориш, ки омбара нимазгьо сэхд бирет, чуьнки э нимаз оморегоргьо гьэдерсуьз кем бири, рузгьой мигьидгьой дин-дэглоти, шоботгьо гьер мерд э кор хуьшде рафде э совхоз, колхоз, завод, фабрика, идоре. Э вэхд э салгьой Келе довгьлой Ватани омбара жофокеше жугьургьо гьиметлутье герекие чигьой эн нимазгьоре дорет эз серишу э фонд гьэлхэнди эн Ватан.

Э вилеет иму эз сиюмуьн салгьо гьовой эн гьуллугьчигьой эн дин-дэглот жугьуру эн уьзге дин-дэглотгьойгере хуно бинеден дегиш бири. Гьесэгьэтинен нимаз э СССР ве де организациегьой эн дин-дэглотиш биразие тегьер нисе денишире э хуькуьмет. Рабигьой Масков ченд бо руй бирет э кин дингирдегоргьо тефило хунут гуфдире эри шолуми э гьэрей эн вилеетгьо. Угьо ошгор сохденуьт у хьэшогьо, дургунигьоре, гуфдиренугьоре дуьшменгьой вилеет иму, гуйге э СССР дин жугьурире ве де дингьойгере сигьмиш сохде.

Оммо гьовой эн гьуллугьчигьой дин-дэглот э СССР эз товун хуькуьмет усол нисдигеш, хуьшдени дин-дэглот, мэгьной энугь гьигьэр энугь дегиш небири. Э гьеме тарафгьой зиндегуниму дин жугьури, уьзге дингьойгере хуно, одомире пес шенде, э есири эн куьгьне, герексуьзе гьэдотгьо гьишде. Унегуьре дин-дэглот мунди чуьн куьгьне, зарал овурденигьо эри хэлгь, реакционная идеология.

Одомигьоймуре нисди войге эз товун дин-дэглот, метлебгьой энугь. Иудаизм э СССР ве гьемчун уьзге дингьойгере хуно эз хуьрмет офдори э пушой чум жофокешгьо. Э СССР бурра омори бине-гьигьэр эн дин-дэглот. Э вилеет иму бовор сохдеи э дин куьгьне гьэдоте хуно мунди гьеле э гьэд е пара пес мунде одомигьо ве гьемчун э гьэриш е бэхш ижире татгьо, жугьургьой эшкенези, бухорей, эн гуьржи.

Хэлгь иму э вилеет хуьшде эдее тозе зиндегуни вокурде. Унегуьре дорошгьой эн рабигьо, мэгьэсигьой эн турогьо, гоморегьо эз товун эн гуьгьинном, генгьидим, егьни, ношумой одоми, у муьрденге, е э гуьгьинном

мидарав, э гъэд гІэтош мисуху, енебуге э генгІидим гъисмет мибу, гъемише кеф-хъэз мисоху, э угъо хэлгъ дие бовор нисе сохде ве э гуш нисе гирде. Хэлгъ дануьсдени, ки ю хуьшдениюни сэхьиб эн мозол ве гъисмет хуьшде. Худо нэгІ, жофокеше одоми э вилеет иму ю хуьшдениюни бэхд, мозол хуьшдере эжиге овордегор.

Э республикайму э гъэд эни ченд салгъой ешемиши эн Советская власть зурбо параменд бири экономика ве культурай миллетгъой Догъисту. Эз пес мунде колонией падшогъети Урснет Догъисту чаруьсди э пушолуье республика. Жофокеше татгъойму э бирорие хэлгъгъой вилеет имуревоз эдее вокурденуьт хушбэхде зиндегуни. Хэлгъгъой вилеет иму расирет э келе барасигъо, метлебгъо. Данани ве культурай хэлгъгъой вилеет иму руз-беруз эдее звер бире. Омбардеки татгъо эз зуревоз э дин-дэгІот, э худо бовор нисе сохденуьт, дине, гІэдотгъо ве мигІидгъой дине нисе гирденуьт, дур бирет эз дингъо, рабигъо. Оммо кимгъо гъелеш э есири дин-дэгІот домунди.

Э вилеет иму, эжеки эдее вокурденим обществой коммунисти ве э келе имиди ве бовориниревоз рафденим э и рэхъ, сеbeb эн гъелемиш домундеи э гІэрей кими одомигъо куьгъне гІэдотгъой дини гъисди куьгъне дивэгІгъо, вердишигъо, традициягъо ве гъемчуьн кемсуьгигъо эз товун герекие жире небердеи пропагандаре э гъэршуй дин-дэгІот.

Э худо бовор сохденуьтгъо татгъо гирденуьт дин-дэгІот жугъурире э гъэдимие жирею. Дин-дэгІот жугъури омбаре зарал зере э гъонежэгъи эн э худо бовор сохденуьтгъо татгъо, э руьхъ эн Ерушолемхогъи хуте сохде угъоре. Э шев нисону у гьер сал, вогогъруш сохде, хунденуьт: «Салиге оморенигъо — э Ерушолем». И гъисди пропагандей сионисти.

Дин-дэгІот жугъури иллогъки э дуьшмениривоз денишире э зен. Э гуфдирей туроревоз зен офире омори эри хъэз эн мерд, зен э пушой худо нен инсонгъо тэхсири. Хъово — зен Одом тэхсири худо угъоре эз генгІидим пиш сохди гуфдире. Э гуфдирей туроревоз зен биё гъемише э зир хъуькм эн мерд дебу, эн огъоети эню. Унегуьре талмуд нуьвуьсди: «Мерде гьерчуь воисд зен хуьшдере сохде мидануь эз гъэсоб восдоре гушде хуно. Воисд юре э муьнуькевоз михуру, воисд буржунде михуру, воисд душунде михуру».

Дин-дэгІот жугъури охмури зере э зен, элчэгъ хъисоб сохде зене. Гьер э худо бовор сохдегоре жугъур биё гьер себэхъ э нимаз хуьшде гую: «Шуькуьр э туь худо, огъойму ве сэхьиб эни гІуьлом туь мере не офирей не мол, не гъул не зен».

Бинелуье пуьруьшгъой иудаизм гуьнжо омори э у дуре девргъо, кей ки бу гъульети, овхъолет эн зен э хуне, э кифлет бешгъэ небу эз овхъолет гъэревош енебуге гъул.

Иудаизм гуфдирени, ки зен элчэгъэ чини, у гъич э мердевоз той бире нидануь, мерд гъемише эз зен звери. Унегуьре гъеме ихдиеригъой эн зен э дес мерд дери, мерд биё огъоети соху э сер зен. Иудаизм буйругъдорени э духдер у гъемише э хъуькм эн бешу биё бу гуфдире, э шуьвер рафденге — э хъуькм эн шуьвер, бие зен мунденге — э хуькм эн кук хуьшде. Бебере ихдиери духдер хуьшдере эри э шуьвер доре войгей энуре непуьрсире э гьерки юре воисд. Э дин жугъуриривоз, эгенер зен э гъэд 10 сал гІэил незендге уре биё егъин тологъ доре биёв.

Э диневоз мерде ихдиери зен хуьшдере эри тологъ доре е зениге хосде гьоргой юре воисд. Оммо зене ихдиер нисди эз ки шуьвер хуьшде эри ведарафде, эгенер шуьвере рази нисдиге уре эри тологъ доре. Мерд ченгъэде бед, усол гъисдигеш зене ихдиер нисди эри ведарафде эзу.

Э гІэдот эн татгъоревоз, бебере, комиреки духдергъо гъисд, оммо кук нисди, у «хъомол» овлодсуьз-гІэилсуьз хунде оmore. ЕІни, духдер гІэил, ферзенд нисд. Унегуьре кими э худо, дин-дэгІот, куьгъне гІэдот-

гъо бовор сохдембирутгъо татгъо бесдембируът э кишдишу «кишди хьомоли», вегишдембируът руш, худо винуь уре, э гъэвл-хьол ю дарав, кук дуй гуфдире уре.

И руьхшендие гӀэдоте хуб нуьвуьсди э рассказ-ихдилот хуьшде «Эсеф — дуразе рушгъо» писатель татиму Хьизгъил Авшалумов.

Э куьгъне гӀэдотгъой эн татгъоревоз духдере бебегъо-дедегъой ю моле хуно фурухдембируът, дорембируът э шуьвер э ишуре воисде одоми, вегирде эришу эз одомигъой домор калым-рэхь. Духдер енебуге зен э шуьвер рафденге биё кетубо нуьвуьсде биёв э десдин эн рабиревоз.

ГьейсэгӀэтиш э вэхд иму бирени ужире коргъо, кейки кими духдергъо э шуьвер рафденуът, кими кукгъо зен хосденуът э куьгъне гӀэдотевоз. Угъоре рабигъо мегър сохденуът, кетубо нуьвуьсденуът эри энугъо. Э загс рафде, э хуькуьмет норе тегъеревоз э шуьвер рафдеи, зен хосдеишуре дузетмиш нисе сохденуът.

Дин жугъури эслогъ нисе гьишде духдер жугъур э де милетиге бурав енебуге кук жугъур эз де миллетиге духдер хогъу, эгенер дин энугъо дин жугъури нисдиге. Оммо э дин жугъуруревоз духдергӀэмле э кук-гӀэмле рафде мидануь. Ини, гуим, гьисди ижире хэлгъ — караимгъо, гуьржигъой жугъуру. Дин энугъош дин жугъурини. Оммо дин эн татгъо (жугъурун догъи) еки гьисдигеш э дин эн караимгъо ве жугъургъой гуьржиревоз иму бешгъэе хэлгъгъоим. Неденишире э и кор рабигъойму борухо сохденуът эгенер духдер иму э кук караим енебуге э кук жугъур гуьржи рафдге, енебуге кукгъой энугъо эз иму духдер хосдуьтге. Оммо гье у рабигъойму гӀэйб, хьирим хьисоб сохденуът эгенер духдер иму рафдге э тат — мисурму, неденишире э у кор ки тат — жугъур не тат — мисурмуре е зугъуни, е культураи, гӀэдотгъой хэлгъишуш куьндуът эз еки.

Эз зугъун уруси чарунди Хь. Авшалумов

*Людмила Авшалумова,
кандидат эн гилм философа.*

ИУДАИЗМ (дин-дэгIот жугьури) ВЕ ЗЕН

I. ИУДАИЗМ ЭЗ ТОВУН ЭН ЗЕН Э ГЪЭД КИФЛЕТ ВЕ ОБЩЕСТВО

Туро ве телмуд, э комигьоки нуьвуьсде оморет бинелуье пуьрсуьш-гьо ве гIэдотгьой эн дин-дэгIот жугьури, эз товун зенгьо омбара гофгьо, гьонунгьо ве игьролгьо нуьвуьсдет: чуьтам зен хьэсуьл омориге эз бинеден, эз товун жигей энэ э гъэд кифлет ве общество ве угьониге.

Иудаизм, комики гуьнжо омори э у дуре куьгьне девргьо э падшогьети Израиль, эжеки огьоети сохдембируьт девлетмендгьо, сэхьибгьулгьо э сервори падшогьовоз, эз нуминей худо гуфдирени, ки гуйге худо зене нэгIлет сохди, зен лап усоле тейфеи, у эз мерд элчэгьи, у биё гьемише э зир хьуькм, огьоети эн мерд дебу, зене гьич е ихдиериш доре герек нисди. Э гуфдирей эн туроревоз чуь зобуне синемишигьо, хэтогьо, гилгулгьо омориге э гIуьлом э сер инсонгьо пушоте ве чуь жире гIэзиетгьо кеширенуьтге жофокеше одомигьо э зир сэгIэр эн капиталистгьо ве муьлкедоргьо э вилеетгьой капиталисти — тэхсири эн гьемей эни коргьо эз бинеден — зени.

Э гуфдирей эн туро ве телмудевоз эгенер зен темэхькор, эгьуьлбуш, синемишчи небисдоге одоми гьич нимьурд, у гье мизигьисд э руй хори гьэмсуьз, дердсуьз не нечогь, не пир небире.

Чуьни эхи э гуфдирей туро не телмудевоз тэхсири эн зен э пушой худо не бендегьо? Эйчуь, егIни, худо нэгIлет сохди зене?

Э туро вери, гуйге худо суьфдеи одомире э гIуьлом — Одом овинуре эз хок офиренге, уре дешендебу э генгIидим. Одом тэхьно немуну, могьбули некешуь гуфдире, худо уре хисунде, дендей энуре ведешенде, эз дендей энэ эри Одом зен офиребу — Хьоворе. ЕгIни, Хьово эри ебонжэгьи, дуьлмухшули эн Одом офире оморебу.

Э туро гьич невери худо Хьоворе эз дендей Одом офиренге уре нешумо доребу гуфдире. Худо Одоме нешумо дори гуфдире э туро вери, оммо Хьоворе худо нешумо дори гуфдире э туро невери. Унегуьре э гIэррей гьуллугьчигьой дин-дэгIот келе меслэхьэтгьо, хьуьжетгьо бирет: зене одоми хьисоб сохде гIэмел миев небуге нэгI? Не э туро, не э гоморе невери, ки зен одомини гуфдире. Не туро не гоморе зене одомиш хьисоб нисе сохде. Одом — одомини, чуьнки у мерди, Хьово одоми нисди, чуьнки у — зени. Зен э гуфдирей туроревоз гьич э мердевоз тен бире нидануь, чуьнки зен эз дендей эн мерд вегирде омори.

Эйчуь эхи худо Хьоворе егьин эз дендей эн Одом офири, эз де жигейгей энэ неофири, гуим: эз сер, енебуге эз гьул-базу, эз дуьл?

Э гуфдирей эн телмудевоз худо э Хьоворе офиреки э келе фикир домунд. Э ижире фикир-четини у недомундебу хори не асмуре, чуьшме, менг ве асдарагьоре, доргьо-вишегьоре, хьэйвугьо-муьргьгьоре э офиреки, зене офиренге. Е доне гоф худо вес бу гьерчуь юре воисд гье у туьтем эри бегьем бире. Меселен, худо гуфди: бугу товуши — бисдо товуши. Э гуфдирей туроревоз хорире, асмуре, чуь э руй хори гьисдиге худо

э гоф хуышдеревоз офири юре воисдере хуно. Оммо зене э офиреки у гуйге омбар э хуыште домунде, фикир сохд эри хуыште, мугу: «Ме зене эз сер яратмиш нисохум у сере тик гирде негешдуь, эз чумгьо яратмиш нисохум у э иловле чумачару несоху, эз ловгьо яратмиш нисохум лэгълэгъ небу, эз дуьл яратмиш нисохум — бэхил небу. Эхириш худо телних сохд эри хуыште зене эри яратмиш сохде эз пэхьникие дендей эн мерд — Одом. Хьоворе эз дендей Одом яратмиш сохдеки, худо мигуфди: «Хьэеменд бош! Хьэеменд бош!»

Оммо эз гофгьой туро ве телмуд эдее диреним, ки худо э пушой хуыште норе везифере, метлебе э жиге овурде, сербегьем сохде недануьсд. Телмуд эдее гуфдире, ки зен хьэеменд неведиромо, худо гуфдире, худоре воисдере хуно. Зен, егІни, неки хьэеменд нисди, у гьемчун бэхили, лэгълэгъи, тэмэхькори, эгъуьлсуки. Телмуд нуьвуьсди: «Чор жире хоснет дери э зен, э мерд нэгІ. Зен темэхькори, бэхили, тембели, э гофгьой кес уре хьэз оmore гуш веноре». (Абот раби Нетен, XIV, 186—187).

Е чужире гІэйбгьо, тэхсиригьо ние вешенде туро не телмуд э сер эн зен, е эз товун чуй уре серкуш нисе зере! Гьечубуге лоигълуьни, жигеюни эри пуьрсире: эйчуй худо неофири зене ужире, э у хоснет, э у дивэгІ, ю хуышдениюре воисдембугьоре хуно?! Эгенер худо недануьсдиге зене офире юре воисдере хуно, гьечубуге ве ди биреники эз дес худо гьеме кор нисе вероморе. Эгенер худо дануьсде-дануьсде, э гьосуतेвоз офириге зене э ижире кемсуьгигьо-гІэйбгьоревоз, гьечубуге тэхсири эни кор э зен невери, э хуышдени худо вери.

Зен, комики гІэйл зенде, дорени зиндегуни гьеме инсонгьоре, э шир, жофо ве муьгьбет хуышдеревоз, динжи-можол недануьсде, келе сохдени гІэйлгьоре, оммо э гуфдирей туро не телмудевоз у хунризи, тэхсиркори эн одомигьо э и гІуьлом муьрдеи, э гоф энугьоревоз, э зен вери.

Чуьни, егІни, себеб тэхсири эн зен? Э гуфдирей туроревоз худо Одом не Хьоворе офиренге дешендебу угьоре э генгІидин. ГенгІидин, э гуфдирей энугьоревоз, е раче мейволуье богъ бу. Гьер жире емишгьомейвогьо вебируьт э и богъ. Одом не Хьоворе худо ихдиёр дореду эри хурде эз гьеме емишгьомейвогьо эз емиш эн «дор, хуби-зобуни дануьсденигьо» бэгъэй. Оммо Хьово зен Одом, э гоф мар денишире, эз сер ведарафде, темэхь сохде, гоф худоре э гуш негирде, чиребу эз мейвой энудор. Эзу мейво юш хурдебу, шуьвер хуышдере Одомеш дореду эри хурде. Худо эз товун эни кор гуйге э угьо гъэгьр сохде, пиш сохде, ведекирдебу угьоре эз генгІидин. Худо эз Хьово гуфди: «Ме гьэмтуьре зиед мисохум, э дердевоз туь гІэйл мизенди,... шуьвертуь э серутуь огьое ти мисоху». (Бершит, III, 16).

Э гуфдирей эн телмудевоз и тэхсири эн Хьово э сер эн гьеме зенгьо вери. Эз Одом худо гуфди: «туь э гоф зентуь денишире, хурдей эз мейвой энудор, ме эритуь гьэдэгъэ сохдемгьо... унегуьре хори нэгІлет гердо эз товнейтуь, э эрэгъ сифеттуьревоз михури туь нунтуьре...» (Бершит, III, 17—19).

Оммо эз гьеме тембихьигьо, жозегьо зобуте, худо Одом не Хьоворе доредуьгьо, у тембихьини, ки худо, гуйге, гуфди эз Одом: «туь эз хок бирей ве э хок могорди».

МэгІной эни гофгьой худо егІни уники, эгенер Одом не Хьово тэмэхь сохде, эз бегьер энудор нихурдуьтге угьо евэхдиш нимуьрдуьт, худо угьоре гьич гІэжел нидо, имуш — инсонгьо, овлодгьой эн Одом, гьич нимуьрдим. Унегуьре э туро вери: «Гьеме хэтогьо эз зени, эз серботи энунуи иму муьрденимгьо».

«Эйчуй зен сер хуышдере дегирде, оммо мерд нисе дегирде? Чуьни мэгІной эни кор? — эдее пуьрсире телмуд ве ю хуышдению жугьоб доре э и пуьрсуьш,— Зен гІовун сохди ве уьзугьэреи э пушой инсонгьо; гьечи Хьово гІовун сохди, унегуьре духдергьой энудор сер хуышдере дегирденуьт.

Эйчуь зенгьо рафденуьт э пушой мида? Чув гуфдиренуьт угьо? Иму, зенгьом тэхсир эн кор, ки гьеме одомигьой эни гьуьлсм оморенуьт инжо (э гьовре).

Эйчуь шев шобот мерд нэГ, зен биё дегесуну шэгІме? Одом бу шэгІм худо... Оммо у (Хьово) куьшд у шэгІме, унегуьре у гьэрдхунди эри дегесунде уре...» (Трактат Абот эн раби Нетен, дуймуьн версия, IX, 127—128).

Туро гуфдиренге, ки Хьово, еГни, гьовункори, у э гоф мар денишире эз емиш эн гьэдэгьэ сохде оморегуьго эри энугьго дор хурдет, унегуьре худо угьоре не овлодгьой энугьоре келе жозе, тембихьи дори, оммо гьич е гофлеш нисе гуфдире: эйчуь худо дегьишдебуге мара э гегГиндин. Э Туро ю хуьшдению эдее гуфдире, ки мар гьэмелдан бу «эз гьеме хьэйвугьой эн хори, комиреки худо офири» (Бершит, III, I). Вединики, мар эз Одом не Хьовош гьэмелдан бу, эгенер угьго, неденишире э гьэдэгьэй худо, э гоф энугь гуш веноре, эз сер ведарафде, хурдет эз мейвой энугь дор.

Песде, эгенер худоре нисе воисдембуге Одом не Хьово эз мейвой эн «дор хуби ве зобуни дануьсденигьго» нэхуру гуфдире, эйчу у доре худо э рача лезетлуье емишгьоревоз яратмиш сохде, э минжи эн богь венорегу, вегьишдебу? Эйчуь у доре у эз пушой чум энугьго эслогь неведгирдебу?

Ве дуимуьнжи, эгенер худо зене офириге э ижире кемсугигьоревоз, эз товун комигьоки туро не телмуд нуьвуьсдет, серкуш, тэхсиркор сохденуьт зене эз товун энугьго, ве ди биреники гьэйб зене и кемсуьгигьго бирей э зен невери, э хуьшдени худо вери, чуьнки, э гоф туроревоз, худо ю хуьшдению офири зене. Инжо гуьнжуьсдени эри овурде гофгьой эн буьзуьрге шогьире средневековиере Омар Хайяма, комики э худоревоз э борж э бэхьс поисде, уре серкуш зере, гуфдирени:

Зиндегуни ве уьлуьм туьни яратмиш сохдегор,
Эри эн гьеме жунгьго туьни, худо, гьэжел норегор.
Эгер усол офирейге — туь нисд беге тэхсиркор,
Эгер хуб офирейге эйчуь бирей гьэжел дорегор.

Э гуфдирей эн туроревоз гьеме бедигьго, гезирегьго э сер инсонгьго оморетгьго эз серботи эн зенгьоют. Меселен «дурфуй Нуьвэхь» бирейш—себеб тэхсири эни кор зенгьоют. Э туро вери, ки э вэхд «дурфуй эн Нуьвэхь» худо гуйге гьэгьр сохде э бендегьой хуьшде э дурфу-сайлевоз батмиш сохдебу гьемей хорире, пуч сохдебу гьеме инсонгьоре эз келе те чуькле, гьеме зинде чигьоре эз Нуьвэхь ве кифлетюре бэгьэй. И гьэзобе — гьэжеле худо э одомигьго овурдебу, гуйге, эзу товне, ки одомигьго э песой духдергьго-зенгьго мунде, э угьоревоз мухшул мунде, худоре фурмуш сохдебируьт, эз чум шендебируьт. Унегуьре худо э одомигьго гьэгьр сохде, дурфу-сайлов фуьрсоре э сер энугьго, пуч сохдебу инсонгьоре.

Гьечу буге пуьрсире воисде: гуим, мердгьго э духдергьго-зенгьго мухшул, ошугь бире худоре эз ер шендет, худо э угьго гьэгьр сохде э гьовсайлововоз тембихь доре угьоре, куьшди. Песг, эйчуь худо э угьоревоз э еки куьшдебу ненехуре соворе гьэйиллегьоре, келе мердгьоре? Угьгош беге э духдергьго-зенгьго ошугь биребируьт? Эйчуь худо э угьоревоз э еки гьеме хьэйвугьоре, муьргьго-гьушгьоре куьшдебу? Чув бу тэхсир энугьго э пушой худо?

Жугьоб эз товун эни лоигьлуье пуьрсуьшгьго э туро не гоморе неведруьт, чуьнки э и пуьрсуьшгьго угьоре эри жугьоб доре минкин нисд, зугьу нисд, чуьнки и гофгьго э туро веруьтгьго эз товун худо Одоме эз хок офирей, Хьоворе эз дендей энугь, мар сер энугьоре пучундеи, худо угьоре эри е сибле эз дор чире хурдеи ижире келе тембихьигьго дорей, эз товун

серботи «дурфуй Нуувэхь бирей» — гьемей эни гофгьо дузе гофгьо, эгъуьл бурра, ветовусдение гофгьо, коргьо нисди, овосунегьои, мэгІэсигьоют. Унегуьре туро не раби жугьоб эни пуьрсуьшгьоре доре нидануьт.

Еки эз келе тэхсири эн зенгьо, э гуфдирей эн туроревоз уни, ки гуйге эз серботи зенгьоют мемлекет (государством) эн жугьуру э у куьгьне девргьо вечаруьсде оморгьо, угьо ватан ишуре вир сохде, э голут офдоребируьтгьо.

Дузи, куьгьне падшогьети (государством) эн жугьургьо вечарунде оморебу, жугьургьо э голут берде оморебу э у куьгьне девргьо, оммо тэхсири эн зенгьо инжо гьич е тикеш нисди. Туро э гьосутевоз эдее дургьуни, хьэшо вешенде э сер эн зенгьо.

Эз торих (история) мэгІлуьми, ки эзи X век пушо те эрайму (эзи 3 гьозор сал пушо) падшогь Шелмуь муьрденге вилеет, мемлекет энубэхш биребу э дуь падшогьети: Израиль (столицаю — Самария) ве Иудея (столицаю — Ерушолейм). Дуь падшогьети — государством жугьуру э екиревоз э рэхь нисе рафдембируьт, дуь э екиревоз гьемише э хьуьжет, э женг дебируьт. Гьемише угьо дуь э екиревоз довгІо сохдембируьт, догьуногь сохде, эз гьувот венгесде дуь екире. Э 722 сал те эрайму у вэхд гужлуь бисдогь падшогьети эн Ассирия рафд э довгІо э сер падшогьети эн Израиль. Падшогь Ассирия Саргон II э гьушунгьой хуьшдеревоз дербедогьун сохде падшогьети Израиле, вегирд столицей энуре — Самарияра, берд э есири падшогь эн Израила ве 30 гьозор рэгІиет энуре. Песде 136 сал гирошде бэгьдо гье ижире кор омо э сер эн дуимуьн падшогьети эн жугьургьо — Иудея. Увэхди лап гужлуье падшогьети э Ближний Восток бу падшогьети эн Вавилон. Гьушунгьой энубе сервори эн падшогь Новухаднисаревоз оморот э довгІо э сер Иудея. 9 мегь эз келе боругь гьэлебенд гирде оморе столицей эн Иудея — Ерушолейме угьо вегирде недануьсдуьт. Оммо э дегьимуьн мегь гьушунгьой Новухаднисер э ченд жиге гьэлебендигьоре вечарунде, шишире диromo э Ерушолейм. У Ерушолейме вечарунде, битемигьдоше сужунде, талан сохде, омбаре хэлгэ берд э есири.

Песдегь эз Вавилон бэгьдо, Иудея офдо гогь э дес эн талавурчигьой персгьо, грекгьо-македонгьо, гогь э зир дес эн римлянгьо текейки падшогьети эн жугьургьо эслогь нисд небисдо.

Ижирей кутэхь гьозие-гьэдер, чуьтам падшогьети жугьургьо э у куьгьне вэхдгьо вечаруьсдебуге. Оммо э туро вери, ки Шелмуь пир биренге, эз рэхь, гоф худо ведарафденге, худо нэгІлет сохдебу падшогьети энуре, гуфдиребу ки, падшогьети энубе вечарунде миёв, тембихь доребу хэлгь жугьуре, венгесдебу гьолмогьол, синетхьинеми, женг э гІэрей шивдогьой эн жугьургьо, песде хьэлово сохдебу э угьо де падшогьойгере эз серботи зенгьой эн Шелмуь. «Шелмуь-не милих — нуьвуьсди туро, — хосд омбара зенгьоре эз де вилеетгьойге..., эзу хэлгьгьо, эз товун комигьоки худо гуфдири э кукгьой Исроил: «э угьоревоз сер доре, сер восдоре месохит, угьо дуьл ишмуре э лой худогьошу нечарунут...» (3-имуьн книгай падшогьетигьо. XI, 1—2). Гуйге эз хотур энубе зенгьой хуше, эз де миллетгьо вегирдегьо, у эз рэхь худой хуше ведарафде, э худогьой эн зенгьой хуше сер гирд эри сер зере, угьоре гьуьллуьгь сохде: Унегуьре худо э у гьэгьр сохде, оморе-оморе падшогьети жугьургьоре вечарунд, хэлгь жугьуруре тембихь до, лов-тум сохд уре э руй хори.

Эри екем семе варасиренигьо одоми очугьги, ведини ки дургьуни, эгъуьл неветовусдени эни коре. Гуим гьери, Шелмуь эз рэхь худо ведарафди, э пире вэхд хуше сер гирди э гІовдзерегьо эри сер зере, оммо государством жугьуру, хэлгь эн жугьуру чуь тэхсири инжо? Эз серботи эн Шелмуь худо ижире гуже, тэхсире эйчуь венори э сер эн хэлгь. И гофгьой эн туро эз ело бедхьисоби эн худоре нушу доре, эз елойге дургьуни эни себебе.

Эн эвелимуьнжи гуфдире гереки ки, увэхди жугьургьо тэхьно э е худо сер нисе зерембируйт, э де худолегьойгеш сер зерембируйт, угьоре гьууллугь сохдембируйт. Чуьнки э туро вери, чуьтам худой жугьургьо гьелебуле гирдембуге эри хэлгь хуьшде э де худогьойге сер мезенит гуфдире. Песде эгьуьл буррание кор нисди, ки Шелмуь, комнки келе хэржигьо, келе бигоригьо венорегу э сер хэлгь эн вилеет битемигьдоше эри вокурде э гьуьзет эн худой жугьургьо — Яхве, рэхьбери сохде мемлекете э ижире принципавоз: е худо, е хэлгь, е падшогь, э хотур зенгьой хуьшде э ен битемигьдош хунегьой гьовдозере вокуну, э худой жугьуру хогьин ведироморе, гьовдозергьоре гьууллугь соху.

Е чи хуьшдени туро эдее гуфдире, ки худо ю кумеки сохди э Шелмуь тэхд бешуре эри гьоим сохде. Песде э гуфдирей туроревоз Шелмуь эз гьеме одомигьо, падшогьо э руй хори эгьуьлменд бу, хьохмолуь бу. Ужире эгьуьлменде, хьохмолуье одоми гьич мибу эз товун зенгьой хуьшде худой хуьшдере фуруху, тэхд, падшогьети хуьшдере э секонеи дешенуь? Е чи падшогь Шелмуь тэхд бешуре Довиде эри вегирде, гьоим сохде эри хуьшде келеи бирор хуьшдере Адиниере куьшди, куьгьне сервор бешуре Еве куьшди, у мейл эн Адиниере гирдембу гуфдире, келе куьгьине Авиафаре пиш сохди. Ужире чуь Шелмуьи одоми гьич бовор сохдение кор нисди э хотур зенгьой хуьшде битемигьдоше хуьрд — элчэгь соху, эз дин хуьшде ведарав, э политикай падшогьети хуьшде зарал зенуь. Шелмуь э хотур падшогьетию буш небиреи мигьишд, межбур мисохд зенгьой хуьшдере э дин хуьшде эри чарунде.

Себег падшогьети эн Шелмуь, эн жугьургьо вечаруьсдеи, лов биреи эслогь екоригеи. Государствой эн жугьургьо увэхдине государствогьойгере хуно бу государствой эн девлетмендгьо ве сэхьибгьулгьо. Э косибгьо, гьулгьо омбара зэхьмет, сэгьэр вебу. Жофокеше одоми э зир келе муьрс эн девлетмендгьо добу. Э сер эн косибгьо-жофокешгьо келе бигоргьо, хэржгьо веноре оморебируйт. Хьокимгьой эн падшогь, куьгьингьо, девлетмендгьо, мэгьмелечигьо пуст жофокеше жугьуруре эдембируйт кенде, э угьо рэхьм неберде. Омбаре ранжбергьо догьуногь, гьони бире э гьульети офдорембируйт. Иллогьки, муьрс, бигор жугьуру зиед бисдо, кейки Шелмуь битемигьдоше вокурденге, э сер хэлгь келе хэржигьо, келе бигоргьо воноренге. Хуьшдени Шелмуьре 700 зен бу 300 ошне. Эри гьер руз зенгьо, гьэилгьо, хуней энуре, еннушигьой энуре, гьулгьо-гьэревошгьой энуре дошде э буле хурекгьоревоз филонгьэдер хэржигьо бирембу. Гьемей эни хэржигьо э кул эн хэлгь вебу. Гьеле э гуфдирей туроревоз Шелмуь не-милих э сер жофокеше хэлгь веноре муьрс ингьэде гужлуь, неготовусдени бу, ки Шелмуь муьрденге, кук энур Рэхьовгьом э жигей энур э сер тэхд бешу нуьшденге, хэлгь руй бире эзу мугу: «Бешму э сер иму келе бигор венори, туь сук сох зулуме кор бешмуре ве гуруне бигоре, комиреки у э сер иму венори, увэхди иму гьууллугь мисохим туьре». (3-имуьн книгай Падшогьетигьо — Нови молохим элеф, XII, 4). Оммо тозе падшогь Рэхьовгьом э и гьэгьие шуькеет эн хэлгь жугьоб до ижире: «Бешму э сер ишму гуруне бигор венориге, ме бигор ишмуре деш зиед мисохум; бешму ишмуре тэмбихь дорегуэ э гьирможгьоревоз, ме ишмуре тембихь мидуьм э эбрэгьгьоревоз».

Гье эзи гофгьой турош ведини ки, зенгьой эн Шелмуь нэгь, гьовхой класси, келе гьоси, бирази биреи эн хэлгь, жофокешгьо эз дес хьокимгьой падшогьети Шелмуь нен мирогьою, эз дес темэхькоре куьгьингьо, девлетмендгьо, гьолхмишигьой эн хэлгь лов сохдут государствой жугьургьоре, песде э сер энур э довгьоревоз оморотки гужлуье падшогьо — вечарундуьт уре.

Оммо туро гьегьине себег эни коре ние гуфдире. Тэхсири эни кореш, эн де коргьойгере хуно, у э сер зенгьо вешенди.

Зене эри терсунде, сегьм эн шувьере э сер энэ эри веноре, э у эри гьемнише богълу бире, эз гъэд общество уре эри дур сохде, дин-дэгIот жугъури сэхд гъэдэгъэ сохдени зен гьич э ен мерд кеснге поисде, гоф сохде э е жиге мунде гIэмел ниев. Эгенер мерд дануьсдге, ки зен энэ э мерд кесигеревоз тэхьно поисди, мунди, шувьере ихдиери э гъонун туро ве телмудевоз эри эрз сохде эз дес зен хуьшде э бит-дин у зен хуьшдере шек-гумон сохде гуфдире э мерд кесигеревоз гешди гуфдире.

Чуь биё сохде биёвге эз товун эни кор телмуд согъ е серне нуьвусди, э коминжоки фегьм сохдени э тигъэтевоз и пуьрсуьше. Телмуд гуфдирени, ки ужире зене эн суьфде ебо терс-сегьм доре гереки, у эгерде вегируь э мерд кесевоз гешди гуфдире. Эгенер зен э герде нисе вегирдсге ю тэхсири юре, увэхди э гуфдирей туро не телмудевоз зене ижире синемиш сохде гереки. «Куьгьин биё векенуь партал энуре те синею веци небу, лов соху муйгъоюре. Песде овурдени расере, бесдени эз синей ю зверте, гьеркире воисд оморе томоше сохде ихдиери уре» (Сота, I, 1, 6). Эз ижире охмуригъо, биебуригъо бэгъэй зене гьишденуьт «огъуре хуно» тэхьле гIов хурде, э хокевоз гъэриш сохде. Уре ижире гIов дорекки куьгьин (раби) эз зен гуфдирени: «Эгенер туь муьрдал небирейге, э шувьертуй хогьин неведироморейге эзи гIов нэгIлет сохде оморигъо туь локосуьз, заралсуьз хилос мибоши; эгенер туь э шувьертуй хогьин ведироморейге ве муьрдал бирейге худо туьре хьэл мисоху, шувьгъэмтуьре мамасуну...» (Числа, V, 19—25).

Эгенер и терс дорейгъо, тэхьле гIов э хокевоз гъэриш сохде оморе хурдеи э дуьл энэ зен, э шувьгъэмию усол кор сохдге, э гуфдирей туро ве телмудевоз у зен темиз нисди, у э шувьер хуьшде хогьин ведиромори. Ужире зене э пушой эн гьеме жэгIмет сенгъэсор сохде, куьшде гереки.

Ченгъэде вэгIдо мундге зен э мерд кесевоз шувьер энуре ихдиери эри эрз сохде э бит-дин у зен хуьшдере шек сохди э мерд кесигеревоз гешди гуфдире? Телмуд э и пуьрсуьш ижире жугъоб доре: «...унгъэде вэхд, ченгъэде герекиге эри дуз бире эз кулок лой-лум хурде дор, енебуге иловлей энэ доре черх зере; э гуфдирей раби Иисусевоз,— унгъэде вэхд, ченгъэде герекиге эри пур сохде пейлере; э гуфдирей Бен — ГIэзерьеревоз — ченгъэде герекиге эри хурде пейлере; э гуфдирей раби Эгъиворевоз — ченгъэде герекиге эри е хоере душунде; э гуфдирей раби Егъудо бен-Бетеревоз — унгъэде вэхд, ченгъэде герекиге эри фуберде се хоере пес-песоеки; э гуфдирей Илазар кук ГIэзорьеревоз — ченгъэде герекиге зарбофе е энгуьл эри вешенде; э гуфдирей раби Хьэнон кук Менэхъимовоз — ченгъэде герекиге зене эри дес кешире нуне эз гъэрзинке эри вегирде...» (Сота, I, 1, 2).

Унегуьре дин жугъури сэхд гъэдэгъэ сохде гуфдирени: «...Мерд гьич тэхьно ние муну э е зеневозиш... Мерд гоф ние соху э зеневоз э куче, эгер у зен энэ гьисдигеш, эз товун эн уьзге зениге гуфдиреш гереки нисди..., мерд э песой зен ние бурав э куче, эгенер у зен энэ гьисдигеш, эз товун уьзге зениге гуфдиреш гереки нисди... Куьнд мее эзу чи туьре э гIовуне кор дешенуьгъо...» (Абот раби Нетен, II, 10—11).

Гъэдэгъэгъой эн дин-дэгIот эз товун энэ кор, ки духдер, зен биё дуьсдогъэ хуно нуьшуь пою э гъэд чор дивор эн хуне, лап усоле тегьер кори сохди э дивэгIгъо, гIэдотгъойму. Эз товун гурунде хьол-овхьолет зенгъойму нуьвусдебу э книгай хуьшде «Жугъургъой кавкази — догълуьгъо» И. Анисимов э 1888 сал. Книгай энэ ведиромореву э Масков. И. Анисимов ю хуьшдению жугъур догъи бу, э дигь Тэрху (Тарки) эз деде бире, келе биребу. У лап хуб дануьсдембу гIэдотгъо, дивэгIгъой эн хэлгъире, хьол-овхьолет эн жугъургъой догъире. Эзи 82 сал пушо у экспедиция гуьнжунде э тапшуьрмиши Академияй науковоз рафдебу э гьеме дигъгъо, шегьергъо, э коминжоки зигъисдембируьт татгъо (жугъургъой догъи). У эз товун овхьолет зен-духдер нуьвусдебу гьечи:

«Духдергьо те шуьвер рафде гьич э ежигеш нисе рафденуьт, е экин еки енебуге э гІэруьси бэгъэй. Унегуьре духдергьой эн жугьур догъи, гьеме восточни делинегьоре хуно гІэйбкешуьт, терсонгогьуьт ве лап овомут... Эгенер у эз хуне ведиромоге, биё гьемише сер хуьшдере гьуз гируь, э шолевоз енебуге э сипре сердегиревоз сер хуьшдере пучуну гьечи, эз чумгьо бэгъэй сифет ю ве ди небу. У э иловле ние денишуь, э е доне мердевоз, э одоми хуьшдеревозиш поисде гоф ние соху, небуге кор эн у усолн, шуьвер эн у дануьсдге микую уре енебуге кесгьойге э песой эн у гьерчуь жире гофгьо-хэбергьо медешенуьт, лов мисохут: увэхди у не эз дер э буру ведироморе мидануь, не э сифет мерд хуьшде денишире, гьеме уре туфи-нэгІети мисохут. Гьемчун э гъэд хунеш зен э пушой чум кес эн гьуногьгьо ве ди ние бу, биё э гІэйлгьой хуьшдеревоз э жейлес хуне енебуге э кухни дебошут.

И гъэдэгъэгьо эз ченд эрхэгьо мундегьо, егІни, зен «эй гьер кор небире бэгъдо, эз дер э буру ние ведарав» гьечи кори сохди э дивэгІ, хосиетгьой эн зенгьо, ки угьо э ижире гьисмет ишу шуькеет нисе сохденуьт, хуте бирет согъ гІуьмуьр ишу э хуне нуьшде поисде. Овхьолет эн духдер жугьурун догъи те э шуьвер рафде ве э шуьвер рафде бэгъдо гьич бешгъэ нисди эз гуруне овхьолет эн де зенгьойгей эн восточни хэлгъгьо». (И. Анисимов. Жугьургьой кавкази-догълуьгьо. Москва. 1888 сал, 96—97 велггьо).

Зене е-дуь дэгъдэгъэш э мердевоз е э куче енебуге э хуне э мерд кесигеревоз поисде, гоф сохде ихдиёр нисди, оммо мерде чуьш воисдге э дин жугьуриривоз ихдиери эри сохде. Мерде, меселен, э дин жугьуриривоз ихдиери ченд зен воисдге юре эри хосде. Хуьшдени новигьо ве падшогьой эн жугьургьоре ченд зенгьо бирет. Меселен, ЕгІэгъуь овинуре 2 зен бу ве дуь ошне, падшогъ Довиде 6 зен бу ве 10 ошне. Падшогъ Шелмуьре 700 зен бу 300 ошне.

Оммо дин жугьури, комики ихдиёр дорени мерде ченд зениш эри хосде, зене ихдиер ние доре е серкушие гофлеш гуфдире э шуьвер хуьшде, у ченд хьову овурдгеш э сер эн у.

Гьисди э эшкенезигьо эз зуревоз хьируьм сохде омори мерд эз е зен зиедте вегирде. Эшкенезигьо, комигьоки э сад салгьоревоз зигьисдет э гІэрей хэлгъгьой Европа, эри комигьоки христиански дин-дэгІот гъэдэгъэ сохди э сер зен е зениге эри вегирде, эшкенезигьош э угьо гуьре гъэдэгъэ сохдет эз е зен зиедте эри хосде. Э 1020 сал съезд рабигьой эн эшкенезигьо, гирошде оморевугьо э шегьер Кормс, гъэрор ведешендебу эри хьэруьм сохде ченд зен вегирдеире.

Оммо зен омбар вегирдеи хьэруьм сохде неомореву эри жугьургьой догъи, эри жугьургьой сафарад. Э гуфдирей И. Анисимовоз э вэхдгьой эн у эз 100 одоми зен бирогор э куьнди дегъ одомире дуь зен бируьт. Анисимов гьемчун нуьвуьсди, чуьтам ю э чум хуьшдеревоз диревуге зиндегуни эн дуь хьовуре э гъэд эн е хуне, чуьтам угьо э еки рэхь не-рафде дуь екире хурде вечирембируьтге, согъ руз ишу э женг, э гирье, дуь екире куфдеиревоз гирошдембуге. Гьелбет, дуь-се зен хосдогоргьо гІоширте, ворлуьте одомигьо бируьт. Оммо э гуфдирей эн Анисимовоз ужире косибгьош бируьт, комигьоки согъ гІуьмуьр ишу зен нехосде мундембируьт, чуьнки пул-рэхьи (калым) эй гІэруьс, партал эри эн у, пул эри хэржи гІэруьси уре нисе бирембу. Унегуьре ужире косибгьош бу, комигьоки зен нэхосде, кифлет, гІэйл небире, пир бире, муьрдем-бируьт.

Иудаизм келе гъэдэгъэ сохди кук жугьур духдер эн де милетигере хогьу енебуге духдер жугьур э кук де милетиге бурав. Е кук жугьур енебуге духдер жугьур и гьонуне пузмиш сохдге у гуйге келе хэтое, элчэгъэ кор сохди э пушой хэлгъ хуьшде, у гуйге миллет хуьшдере пой зери.

Ижире гьонуне нори дин-дэглот, чуьнки у дуьшмен дусди-бирори хэлгъьои. Дин-дэглоте нисе воисде жугьургьо э де миллетгьойгеревоз сср доре сер восдоре соху, э угьоревоз дусди гировунут, гъэриш бошут. Оммо дин-дэглот жугьури ихдир дорени кукгъэмле духдергъэмлей хуьшдере хосде, холу — хэгьерзорей хуьшдере. Э телмуд вери: «Мерд зен ние хогьу те хэгьерзорею келе небу...»

Э дин жугьуриревоз е духдер э кук де милетиге, эн уьзге дин-дэглотиге рафдге, снебуге кук духдер эз де милетиге хосдге у эри бебе-деде, бирор-хэгьер муьрде хьисоби, нум энэ эз гъэд хэлгъ ю, жэгмет ю бие негирде биев. Эри энужире одоми эри муьрдере хуно бие овил гирде биев. Эз товун ижире кор И. Анисимов нуьвуйсде ихдилот эни жире гъозиере.

«Егиле ме э гимназия хундембируьмгьо вэглдо, каникулгьо верасде бэгъдо ме эз хуне э хундежигейме э рафдеки э гъэсбгьоревоз, ме межбур бисдорум эри е-дуь рузи поисде э гъуногълугъи э шегьер Грозный. Унжо зигьисдембу с огьиле мерд, дуре гъовум эн бебейму. У э ме гъэдэгъэ зеребу эз рэхь дарам сер кешуьм гуфдире э у. Нуьшдейм сер шохьонгум э хуне, элее чой хурденим, комиреки е кукле овурд эриму э сер пондуз. Бирден эзу хунейге сес гирье-шивен омо. Ме пуьрсируьм эз сэхьиб хуне эз товун чуьниге и гирье. И гоф мере шиновусденге, келе мерд эз куьф хуьшде ейлугъэ ведешенде, куьнд овурд эз чумгьо, сер гирд эри гирисде. Ме э у денишире мэхьтел мундуьм, сере гъуз гирде, дуьлсухуни сохде эри дерд энэ, комиреки ме гъеле нисе дануьсденуьм. Келе мерд гъечи е 10 минут гирисде бэгъдо, сер гирд эриме эри ихдилот сохде эз товун э сер ишу худо фуьрсоригьо бедбэхди «эз серботи гъовунгьошу». Ме медан, кук эн келе мерд — лап гъэзиз ю (эз гьерсе кукгьою чуьклеи гьисдигьо), эзи се мегъ пушо дилег бебе-дедей хуьшдере э жиге овурде, хосдебу е духдер жугьур имуре эз е хубе кифлет. Оммо домор, э хьисобовоз, гъэруьсе нисе хосдембу не эз товун эни кор э бебе-дедей хуьшдеш негуфдиребу, дуьл энугьоре эри хуьрд несохде. Бебе-дедей домор ние дануьсдембируьт э товун эни кор, унегуьре олхогьин бируьт, чуьнки «лап эз гъэдимие вэхдгьо ижире гъэдоти эри жогьилгьо бебе-дедегьо зен хосденуьт э воисдей энугьоревоз нэгл, э воисдей бебе-дедеревоз». Оммо дуь мегьиш негирошд эз гъэруьси бире эйло, жогьиле шуьвер зен хуьшдере шенде, вирихдебу э дигъ чеченгьо. Унжо у дин мисурмунере негирде хосдебу е духдере, э комики у эз зуревоз ошугъ бу... Имогьой эри келе мердгьо гъэзизе кук ишу муьрде хьисоббу, угьо эри энэ э ес-овил нуьшдебируьт. Эз расдиш, ижире кор биренге бебегьо-дедегьо эслогъ эз чум шенденуьт гъэилгьошуре, угьоре дире, э угьоревоз дие рафде-оморе нисе сохденуьт...» (И. Анисимов. Жугьургьой кавкази-догълуьгьо», Масков, 1888 сал, 18—19 велг.).

Эз деде куьндте, гъэзизте ве ширинте нисд одоми эри ферзендгьо. Дуьл эн деде хуно дуьл эн екиш нисе сухде эри балагьой хуьшде. Муьгьбет эн деде эри ферзендгьой хуьшде унгъэде гъэдерсуьз келе гьисди, ки дедей гьер вэхд хьозури неки жофо, муьбет хуьшдере, эгенер гек рек бисдоге жун хуьшдереш эри доре эри балай хуьшде.

Деде бирен, гъэил зендеи, дошде ведировундеи эз зен талаб сохдени гьеме гъувотгьо, хъэрекетигьой энуре. Э жофой эн деде гьич де жофойге нирасуь.

Эгенер дедегьо э гъуьлом небисдоге инсонгьош нибисдорут. Деде-тире э вилеет иму лонгълуье жире келе хуьрмети, вегирлуьини. Дедегьоре, комигьоки зендет 10 гъэил ве зиедтеш угьоре хуьькуьмет иму гъуьзетлуье нум «Деде-Игид» доре.

Оммо телмуд охмури зере э муьгьбет эн деде, беде хъэшогьо веноре э сер энэ. Ингъэде дуьшмени «хьохомимгьой» телмуд зиед гьисди э сер зенгьо, ки э гуфдирей энугьоревоз, эгенер гъэиллуье зен денишире вини-

ге жи, гІэил ю мешет бире э ю эри э шуьвер рафде, у гІэил хуьшдере митасуну микуьшуь.

Дин-дэгІот э гІэил зендеи зен охмури шенде. Э туро верики, зен гІэил зенденге у мурдал бире, гІовункоре хуно хьисоб бире. У биё э худо лово хосдеревоз и гІовун хуьшдере эз сер хуьшде вегируь. Эгенер деде духдер зендге у дуьвойне мурдал, гІовункор хьисоб бире. Меселен, эгенер зен кук зендиге у 30 руз биё нуьшуь, э е доне карасди дин-дэгІоти дес ние зенуь, э куьндигьой нимазиш ние биев. Эгенер духдер зендиге у э гьэд 60 руз и игьроле биё эжиге биёру.

Эз зугьун уруси чарунди Хь. Авшалумов

Цена 41 коп.

МАХАЧКАЛА 1974

Советская Родина

(Сборник татских писателей)

На татском языке

Составитель *Б. Сафанов*
Редактор *Х. Авшалумов*
Технический редактор *З. Халитова*
Корректор *А. Семендуев*

Сдано в набор 10/IX-1974 г. Подписано в печать 28/X-1974 г.
Форм. бум. № 1 70×108¹/₁₆. Бум. л. 3,0. Печ. л. 6,0. Усл. печ.
л. 8,4. Уч.-изд. л. 7,2. С 04093. Тираж 1000. Цена 41 к.

Дагестанское книжное издательство Управления по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Совета Министров ДАССР. Махачкала, ул. Маркова, 55. Зак. № 712.

Типография им. С. М. Кирова Управления по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Совета Министров ДАССР. г. Махачкала, ул. Маркова, 51.